

T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
ARAPÇA ÖĞRETMENLİĞİ BİLİM DALI

METİN İNCELEMESİNDE SÖYLEMBİLİM YÖNTEMİ
“BİNBİR GECE MASALLARI ÜZERİNDE BİR UYGULAMA”

DOKTORA TEZİ

Hazırlayan
Yusuf KARATAŞ

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Azmi YÜKSEL

Ankara-2008

Eğitim Bilimleri Enstitüsü Müdürlüğü'ne

Yusuf KARATAŞ'ın “**Metin İncelemesinde Söylembilim Yöntemi -Binbir Gece Masalları Üzerinde Bir Uygulama-**” başlıklı tezi 03/11/2008 tarihinde, jürimiz tarafından Yabancı Diller Eğitimi Anabilim Dalında Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

	<u>Adı Soyadı</u>	<u>İmza</u>
Üye (Tez Danışmanı):	Prof. Dr. Azmi YÜKSEL	
Üye :	Prof. Dr. Faruk TOPRAK	
Üye :	Prof. Dr. Emrullah İŞLER	
Üye :	Prof. Dr. Musa YILDIZ	
Üye :	Doç. Dr. Nurettin CEVİZ	

ÖNSÖZ

Sözlü söylem ilk insanla, yazılı söylem yazının icadıyla başladı. Ama önce **anlam** vardı, sonra **söylem** onu izledi, **gramer** çok sonra geldi.

Eskiden ilim bir bütündü. Sonra onu parçaladılar. Yediden yetmişe ademoğlu artık parçalılıklar arasında koşturur oldu. Anlam ve bütünlük arayışı ise bu koşturmaca içinde kaybolmaya karşı bir direnç olarak kendini gösterdi.

Gramerin varlık sebebi anlam ve anlamın oluşum sürecini betimleyip anlamlandırma olsa gerektir. Anlamlama süreci ise dilin kullanımıyla doğrudan ilgilidir. Arap dili çerçevesinde dilin kullanımı, dili kullananların durumu, anlamın oluşum koşulları gibi konulara yönelik çalışmalar, gramerin konusunu dilin kullanımı olarak gören Halîl b. Ahmed (ö. 175/791)'lere kadar uzanmaktadır.

Tümce üstü çalışmalar böyle bir anlayışın devamı olarak görülebilir. Temelleri çok daha gerilere uzanmakla birlikte 70'li yıllardan bu yana ciddi ivme kazanan söylembilim çalışmalarına katkı sağlamak amacıyla bu çalışma hazırlanmıştır.

Hem bu tezin hazırlanmasında olsun hem de bu alanda yetişmem konusunda üzerimde ciddi emek, ilgi ve yapıcı desteğini gördüğüm değerli hocam Prof. Dr. Azmi Yüksel'e şükranlarımı bir borç bilirim. Aynı zamanda başta Prof. Dr. Nasuhi Ünal Karaarslan, Prof. Dr. Faruk Toprak, Prof. Dr. Güler Ülkü, Prof. Dr. Emrullah İşler, Prof. Dr. Musa Yıldız, Doç. Dr. Nurettin Ceviz, Yrd. Doç. Dr. Cemal Çakır ve Yrd. Doç. Dr. Cihaner Akçay olmak üzere hep iyi niyet, yardım ve desteklerini gördüğüm tüm değerli hocalarıma ve meslektaşlarıma şükranlarımı sunarım.

Yusuf Karataş

ÖZET

METİN İNCELEMESİNDE SÖYLEMBİLİM YÖNTEMİ “BİNBİR GECE MASALLARI ÜZERİNDE BİR UYGULAMA”

Karataş, Yusuf

Doktora, Arap Dili Eğitimi Bilim Dalı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Azmi YÜKSEL

Gazi Üniversitesi, Kasım, 2008

Giriş, sonuç, iki bölüm ve bir ekten oluşan bu çalışma söylembilimsel bir bakış açısından hareketle, özellikle Arapça metinler için metin inceleme ve okuma biçimi ortaya koyup bu çerçevede BGM'nin metin yapısı üzerinde bir uygulama yapmayı amaçlamıştır.

Giriş bölümünde problem durumu, çalışmanın önemi, amacı, ilgili çalışmalar, metin inceleme ve okuma, Binbir Gece Masalları'nın tarihçesi, konusu ve yayılım süreci üzerinde durulmuştur.

Birinci bölümde söylembilimin temel kavramları, metinsellik ölçütleri, söylembilimin tarihsel gelişimi, Arapçada söylembilim ve söylembilimsel bir bakışla metni anlamlandırma süreci üzerinde durulmuştur. Söylemi/metni anlama süreci ise betimleme, çözümleme ve yorumlama olmak üzere üç aşamalı bir süreç olarak ele alınmıştır. Birinci aşamada bağdaşıklık kavramına, ikinci aşamada tutarlılık kavramına ve üçüncü aşamada ise metinlerarasılık kavramına ağırlık verilmiştir.

İkinci bölümde BGM'den seçilen bir grup anlatı üzerinde inceleme yapılmış ve masalların metin örgüsü belirlenmeye çalışılmıştır.

Sonuç bölümünde çalışmanın değerlendirmesi yapılmış ve önerilerde bulunulmuştur.

Ek'de söylembilimle ilgili temel terimlere yer verilmiştir.

ABSTRACT

DISCOURSE ANALYSIS/TEXTLINGUISTICS METHOD ON TEXT ANALYSIS AND A PRACTISE ABOUT THE ARABIAN NIGHTS

By Karataş, Yusuf

Ph. D. Department of Arabic Language Teaching

Supervisor: Prof. Dr. Azmi Yüksel

Gazi University, November, 2008

This study, which consists of an introduction, a conclusion and two chapters, aims to find out the model of text analysis and reading particularly for Arabic texts with perspective discourse analysis/ textlinguistics and in this frame to practice on the text structure of the Arabian Nights.

In Introduction, importance of the study, its aim, text analysis and reading and the short history of the Arabian Nights and its matter and its wide spreading process are dealt with.

Chapter one tries to investigate main terminology of discourse analysis and standards of textuality, the evolution of discourse studies, discourse analysis in Arabic and signification process of text with perspective of discourse. It deals with this process in three positions as descriptive level, analytic level and explicative level. In the first level “cohesion” and in the second level “coherence” and in the third level “intertextuality” is focused.

In Chapter Two, the selected stories from the Arabian Nights are examined and their text structures are tried to be determined.

Conclusion provides a general survey of the study and gives the conclusions that the study reached.

Appendix presents the main terminology about discourse analysis.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	III
ÖZET	IV
ABSTRACT.....	V
İÇİNDEKİLER.....	VI
KISALTMALAR CETVELİ	XI
ÇEVİRİ YAZI	XII
GİRİŞ.....	1
1. Problem durumu	1
2. Çalışmanın Amacı	2
3. Çalışmanın Önemi	2
4. Varsayımlar	4
5. Sınırlılıklar	5
6. İlgili Araştırmalar	6
7. Metin İnceleme ve Okuma.....	13
8. Anlatı, Hikâye ve Masal Kavramları	20
9. Binbir Gece Masalları	21
9.1. Binbir Gece Masallarının Adı ve Yazarı.....	22
9.2. Binbir Gece Masallarının Kaynağı.....	23
9.3. Binbir Gece Masallarının Dili	25
9.4. Binbir Gece Masallarının Konusu ve Anlatı Tekniği.....	26
9.5. Binbir Gece Masallarının Yayılma Süreci	27
I. BÖLÜM: SÖYLEMBİLİM (علم الخطاب).....	32
1.0. GÖSTERGEBİLİM (SEMIOLOGY / علم الإشارة).....	32

1.1. SÖYLEMBİLİM (علم الخطاب)/METİNDİLBİLİM (TEXTLINGUISTICS/لسانيات النص)	35
1.2. KONU ALANI TEMEL KAVRAMLARI	40
1.2.1. Söylem (الخطاب/Discourse).....	40
1.2.2. Metin (Text/النص)	41
1.2.3. Bağlam (Context/السياق).....	44
1.3. METİNSELLİK ÖLÇÜTLERİ (STANDARDS OF TEXTUALITY/معايير النصية)	48
1.4. SÖYLEMBİLİMİN TARİHSEL GELİŞİMİ	52
1.5. ARAP DİLİNDE SÖYLEMBİLİMİN TEMELLERİ	56
1.6. SÖYLEMİ/METNİ ANLAMLAMA SÜRECİ.....	67
1.6.1. SÖYLEMİN/METNİN BETİMSSEL DÜZEYİ (المستوى الوصفي للخطاب)	70
1.6.1.1. Gönderim (Reference/الإحالة).....	73
1.6.1.1.2. Gönderim Türleri	74
1.6.1.1.2.1. Metin Dışı Gönderim (Exophoric Reference/الإحالة المقامية-الخارجية)	74
1.6.1.1.2.2. Metin İçİ Gönderim (Endophoric Reference/الإحالة الداخلية).....	74
1.6.1.1.2.2.1. Ön Gönderim (Anaphora/الإحالة القبلية).....	74
1.6.1.1.2.2.2. Art Gönderim (Cataphora/الإحالة البعدية).....	75
1.6.1.1.3. Gönderim Ögeleri.....	76
1.6.1.1.3.1. Zamirler (Pronouns/الضمائر)	77
1.6.1.1.3.2. İşaret İsimleri (Demonstrative Nouns/أسماء الإشارة)	78
1.6.1.1.3.3. Bağlayıcı İsimler (Conjunctive Nouns/الأسماء الموصولة)	79
1.6.1.1.3.4. Belirlilik Takısı (Definite Article/أداة التعريف).....	79
1.6.1.2. Eksiltili Anlatım (Ellipsis/الحذف).....	81
1.6.1.3. Değiştirim (Substitution/الاستبدال)	87
1.6.1.4. Bağlama (العطف)	88

a) “Bağlama” (الوصل)’nın Yapıldığı Durumlar	90
b) “Ayırma”(الفصل)’nın Yapıldığı Durumlar.....	92
1.6.1.5. Bağlantı Ögeleri (Conjunction/أدوات الربط)	96
1.6.1.6. Sözlüksel Bağdaşıklık (Lexical Cohesion /الاتساق المعجمي).....	100
1.6.1.6.1. Tekrar (Reiteration/التكرير).....	100
1.6.1.6.1.1. Tekrar (Repetition/إعادة العنصر المعجمي).....	100
1.6.1.6.1.2. Eş/Yakın Anımlı Sözcük (Synonym-Near Synonym/المرادف أو شبه المرادف)	104
1.6.1.6.1.3. Üst Anımlı Sözcük (Superordinate-Hyponymy/الكلمة الشاملة-العنصر المطلق).....	105
1.6.1.6.1.4.1. Genel Anımlı Sözcük (General Word/الاسم العام-ألفاظ العموم)	105
1.6.1.6.2. Eş Dizimlilik (Collocation/المصاحبة).....	106
1.6.1.7. Karşılaştırma (Comparative/المقارنة).....	109
1.6.2. SÖYLEMİN ANLAMSAI-MANTIKSAL DÜZEYİ (المستوى المنطقي والدلالي للخطاب)	111
1.6.2.1. TUTARLILIK (COHERENCE/الانسجام).....	111
1.6.2.1.1. Söylemin/ Metnin Konusu (موضوع الخطاب)	113
1.6.2.1.2. Bir Söylem/Metin Birimindeki Olayların Sırası (ترتيب الخطاب)	115
1.6.2.1.3. Metindeki Anlamsal ve Mantıksal İlişkilerin Belirlenmesi	115
1.6.2.2. ANLATISAL METİN İNCELEMESİ.....	117
1.6.2.2.1. Anlatı.....	117
1.6.2.2.2. Anlatının Genel Yapısı.....	117
1.6.2.2.2.1. Zaman	118
1.6.2.2.2.2. Mekan	119
1.6.2.2.2.3. Bakış Açısı ve Anlatıcı	119
1.6.2.2.3. Anlatısal Metni Çözümleme Düzeyleri	121
1.6.2.2.3.1. Anlatı Düzeyi.....	121
a) Kesitlere Ayırma ve Ölçütleri	121

2.2.1.1. Söylemin Konusu (موضوع الخطاب)	167
2.2.1.2. Söylemin Tutarlılık Bağlantıları.....	171
2.2.1.2.1. Sebeplilik bağlantısı (علاقة التعليل)	171
2.2.1.2.2. Açıklama Bağlantısı (علاقة التفسير)	172
2.2.1.2.3. Özetleme ve Ayrıntılı Anlatım bağlantısı (علاقة الإجمال والتفصيل)	173
2.2.1.2.4. Özelleştirme ve Genelleştirme Bağlantısı (علاقة العموم والخصوص)	173
2.2.1.2.5. Karşılaştırma Bağlantısı (علاقة المقارنة)	174
2.2.2. BİNBİR GECE MASALLARININ ANLATI YAPISI.....	175
A) Anlatı Düzeyi ve Söylem Düzeyi	175
B) Mantıksal-Anlamsal Düzey.....	177
2.3. BİNBİR GECE MASALLARI'NIN YORUMLAMA DÜZEYİ	179
2.3.1. BİNBİR GECE MASALLARI VE METİNLERARASILIK	179
A) BGM'nin Başka Metinlerden Yaptığı Alıntı ve Göndergeler.....	179
B) BGM'den Etkilenen Bazı Çalışmalar.....	182
2.3.2. BGM'DEKİ KÜLTÜREL UNUSURLAR	188
SONUÇ VE ÖNERİLER.....	190
1. SONUÇ	190
2. ÖNERİLER	196
KAYNAKÇA.....	199
EK : TERİMLER DİZİNİ	212

KISALTMALAR CETVELİ

Akt.	: Aktaran
b.	: İbn (Oğlu)
BGM	: Binbir Gece Masalları
Çev.	: Çeviren
d.	: Doğum tarihi
Fr.	: Fransızca
h.	: Hicri
m.	: Miladi
ö.	: Ölüm tarihi
Tah.	: Tahkîk
ts.	: Tarihsiz
vb.	: ve benzeri
ve diğ.	: ve diğerleri
Yay.	: Yayımlayan

ÇEVİRİ YAZI

Sessizler

ء	= ' (alef)	ض	= d
ب	= b	ط	= t
ت	= t	ظ	= z
ث	= s	ع	= ' (ayn)
ج	= c	غ	= g
ح	= h	ف	= f
خ	= h	ق	= k
د	= d	ك	= k
ذ	= z	ل	= l
ر	= r	م	= m
ز	= z	ن	= n
س	= s	ه	= h
ش	= ş	و	= v
ص	= s	ى	= y

Kısa Sesliler

َ	= a, e
ُ	= u
ِ	= i, î

Uzun Sesliler

َـ	= â
ُـ	= û
ِـ	= î

- (ء) kelime başında olduğu zaman gösterilmemiştir.
- “Belirlilik takısı” (el-/ال) çalışmanın her yerinde küçük harflerle yazılmış ve başına geldiği sözcükler ister şemşî ister kamerî harflerle başlasın okunduğu gibi yazılmıştır: (ez-Zemahşerî/الزعمشري), (el-Curcânî/الجرجاني).

GİRİŞ

Girişte, çalışmanın problem durumu, amacı, önemi, varsayım ve sınırlılıkları, ilgili çalışmalar, metin inceleme ve okuma edimi ve Binbir Gece Masalları'nın genel özellikleri üzerinde durulmuştur.

1. Problem durumu

Yabancı dil öğretiminde özellikle okuma derslerinde genelde metnin yapısı, üretim süreci ve türü gibi temel özellikler üzerinde çoğu zaman yeterli ölçüde durulmadan doğrudan metin incelemesine geçilmektedir. Bu da bir anlamda metni yalın okuma ve metnin içeriğini anlama şeklinde kendini göstermektedir. Okuyucunun/öğrencinin hedef dildeki metnin oluşum/üretim süreciyle ilgili bilgilenmemesi/bilgilendirilmemesi metin oluşturma aşamasında başarısızlığının nedenlerinden birisidir. Öğrencinin metin süreçlerini el yordamıyla ya da farklı yaklaşımlar ışığında öğrenebilmesi olanaksız görülmeyebilir. Ancak en uygun yaklaşım ve yöntemin seçilmesi önemli olmalıdır. Diğer yandan bazı metinlerin ilk okunuşta, tüketilmesi zor bir anlam zenginliğine sahip olduğu bilinmektedir. Öyle ki metin her okuyuşta insana değişik bir okuma zevki sunar. Okuma ediminde anlamın yeni yüzlerini keşfedebilmek ayrıca önemlidir. Anlamın değişik yüzleri ve katmanları çeşitli okuma yöntemleriyle görülebilir. Bu çalışmada her iki durum için de “söylembilim/metindilbilim”e başvurmak ve onun verilerinden yararlanmak bir çözüm olarak görülmektedir. Söylembilimin/Metindilbilimin öğrenim sürecini ve okuma edimini daha çok verimli hale getirip güçlendireceği düşünülmektedir. Çalışmada metindilbilim ve yazınsal göstergelim yaklaşımları üzerinde durulacak ve bu bağlamda oluşturulacak kuramsal çerçeve doğrultusunda Binbir Gece Masalları incelenecektir.

2. Çalışmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı, söylembilim/metindilbilim bulguları ışığında aşamalı bir okuma önerisi tasarlayıp bunun Binbir Gece Masalları örneğiyle uygulamasını yaparak nitel bir çalışma ortaya koymaktır. Bu, bir yönüyle kuramsal, diğer yönüyle bir uygulama çalışmasıdır. Çalışmanın amacı herhangi bir söylembilim/metindilbilim kuramı geliştirmek değildir. Ancak yüzyıllardır Arap dili alanında yapılagelen zengin dil çalışmaları dikkate alınarak günümüz söylembilim/metindilbilim çalışmalarının Arap dilindeki yansımalarının izi sürülüp tespit edilen bulgular ışığında metin incelemelerinde özellikle Arapça metinlerin inceleme ve okuma çalışmalarında yararlanılabilecek bir uygulama modeli belirlemeye çalışmak, bu çalışmanın amaçları arasında olacaktır. Yine bu doğrultuda çalışma, uygulama bölümünde Arap edebiyatının hatta dünya edebiyatının belli başlı yapıtlarından kabul edilen Binbir Gece Masalları'nı seçip inceleyerek eserin daha iyi anlaşılıp okunmasına olanak sağlamayı asıl amaçları arasında görmüştür. Böylelikle hem Binbir Gece Masalları gibi güçlü bir yapıt yeni bir bakış açısıyla incelenip değerlendirilerek söylembilimsel/metindilbilimsel yapısına ve özelliklerine ışık tutulmuş olacak hem de edebiyat ve metin okuma dersleri için Binbir Gece Masalları örneğiyle bir çeşit aşamalı okuma önerisi sunulmuş olacaktır.

3. Çalışmanın Önemi

Okuma bir anlama ve anlamlandırma eylemidir. İbnu'l-Heysem (ö. 1038)'e göre dış dünyadan gelen algılar, düşünme yeteneğinden kaynaklanan ve bilinçli olarak yapılan bir sonuç çıkarma eylemi içermektedir. Metni izleyen okurun eylemi ise, öğrenilmiş anlamlar, toplumsal uzlaşımlar ve kişisel deneyimler gibi birikimlerin katkısıyla yeni bir anlam üretme süreci olarak görülür (Manguel, 2004: 50-56). Bu açıdan okuma, bir yazma eylemi olarak kendini gösterir. Burada yazma edimi iki boyutlu anlam içermektedir; Okuma ifadesiyle bir yönden okunan metni

anlamlandırma ve yazma ya da metnin kodunu çözme, diğer yönden de yeni bir metin oluşturma ve yaratmaya dikkat çekilmeye çalışılmaktadır. Başka bir deyişle okuma, hem düşünsel bir etkinlik hem de yorumlama eylemidir. “Niçin ve ne okumalı?” sorularından ziyade “nasıl okumalı?” sorusu üzerinde ağırlıklı olarak durmak okumanın yeniden bir üretim olarak kabul edilmesinin sonucudur. Söylembilim/Metindilbilim bir metnin nasıl çözümlenebileceğine ışık tutmaya çalışırken yazınsal göstergebilim de anlam ve anlamlandırma sorunları üzerinde durmaktadır. Okuma ve edebiyat derslerinin temel amacı, yazınsal metindeki anlamı sağlıklı olarak ortaya koymak amacıyla metindeki dilsel yapıları belirlemek ve okumayı bir üretime dönüştürebilme çabası olarak görülmektedir. Bu doğrultuda metindilbilim ve yazınsal göstergebilim yaklaşımlarının sunduğu bakış açılarıyla çerçeve anlatı tekniğinin klasik örneklerinden olan ve Arap edebiyatının iki büyük eserinden biri kabul edilen Binbir Gece Masalları’nı incelemek, yüzyıllardır doğuda ve batıda sayısız esere ilham kaynağı olmuş ve olmaya devam eden bu baş yapıtın daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacağı gibi masalların yeni okumalarının önünü açacaktır.

Diğer taraftan, anadili ve yabancı dil öğretimiyle doğrudan ilgili dilbilim dalı, yeni dilbilimsel veriler ışığında öğretilecek dile ilişkin “ne öğretilecek?” sorusuna cevap arayan uygulamalı dilbilim olmakla birlikte, 70’lerden bu yana ciddi gelişmeler sağlanan disiplinlerarası çalışmalara açık olan ve çoğu bilim dalının yararlandığı söylembilim/metindilbilim gerek anadil öğretimi gerekse yabancı dil öğretimi alanında olsun dil öğretimine ciddi katkılar sağlayan diğer önemli dilbilim dallarından birisidir. Dilsel iletişim metinlerle yapılmaktadır. Öyle ki eğer bir tümcenin kullanımı iletişimi sağlıyorsa o da metin olarak kabul edilmektedir. Beaugrande&Dressler (1981: 218), dilsel iletişim yetisini sözdizimsel yapıları oluşturma yetisine denk görmenin ve metinlerin durum, plan ve hedeflerle ilgilerinin

nasıl kurulduğuna önem vermeksizin önceliğin dilbilgisi kurallarını öğrenmeye/öğretmeye vermenin öğrencinin iletişim becerisini geliştirmeye yararının olmadığını belirterek metindilbilimin yeni öncelikler hazırlamadaki katkısına değinmektedir. Tümce temelli incelemelerin aksine en büyük dil biriminin metin olduğunu ileri süren bakış açısının dil öğretiminde yeni açılımlar sağlayacağı kuşkusuzdur. Aynı zamanda öğrencilerin, metnin küçük yapısıyla ilgili bağdaşıklık, kavramlar arası ilişkilerin kurulmasını gerektiren metnin büyük yapısıyla ilgili tutarlılık kurallarının işleyişi konusunda duyarlılıklarının artırılması okuduğu ve yazdığı metinlerde metin bütünlüğünü yakalamasını kolaylaştıracaktır. Özellikle metin okuma derslerinde sunulan metinleri metindilbilim ve yazınsal göstergebilim çalışmalarının verileri ışığında ele almak, öğrencilerin konuyu daha iyi anlamasını sağlayacak ve metin üretim süreçlerini edindikleri bu bilgiler yardımıyla daha verimli kılacaklardır. Böyle bir çalışmayla, söylembilimsel/metindilbilimsel bir bakışla aşamalı bir okuma modelinin sınıf ortamında kolay ve etkin uygulanabilirliğine işaret edilmiş olacaktır. Çalışma, bu konuda bir örnek oluşturma açısından da önemli görülmektedir.

4. Varsayımlar

Bu çalışmanın yapılmasındaki temel varsayımlar ve gerekçeler ana hatlarıyla şunlardır.

Söylembilim/Metindilbilim her türlü metnin dokusunu, oluşum biçimini ve en ayrıntılı yanları ile nasıl çözümlenebileceğini gösteren bir bilimdir. Dolayısıyla söylembilim/metindilbilim yaklaşımlarının metin inceleme çalışmalarında oldukça olumlu sonuçlar alınmasını sağlayacağı düşünülmektedir.

Yazınsal göstergebilimin bir edebi metnin anlamlı yapılarını betimleme ve açıklama olanağı vereceği bilindiğinden, Binbir Gece Masalları'nın bu açıdan ele

alınmasının masalların yapısı ve içeriğiyle ilgili daha yerinde tespitler yapılması konusunda imkânlar sunacağı varsayılmaktadır.

Böyle bir çalışmanın ilgili metinlerin nesnelleştirilmesine olanak sağlayacağı düşünülmektedir.

Başta metin okuma ve edebiyat derslerinde olmak üzere okuma edimlerinde metindilbilim ve yazınsal göstergebilim gibi dilbilimsel bakış açılarına yer verilmesinin yeni anlam katmanlarının ve boyutlarının fark edilmesini kolaylaştıracağı öngörülmektedir.

5. Sınırlılıklar

Bu araştırmanın kapsam ve sınırlılıkları şu şekilde tespit edilmiştir.

Bu çalışma, kuramsal olarak başta metindilbilim, yazınsal göstergebilim ve anlatı türleri ve çözümlemeleri olmak üzere dilbilim, anlambilim ve edimbilim kuram ve kavramlarını kapsarken inceleme konusu olarak da Binbir Gece Masalları'nı seçmiştir.

Çalışma metindilbilim incelemelerinin önemli öğelerinden bağdaşıklık ile tutarlılık kavramı ve yazınsal göstergebilim çalışmalarında ağırlıklı olarak üzerinde durulan anlatı izlenceleriyle ilgili kavramların değerlendirilmesiyle bir kuramsal çerçeve oluşturulması ve BGM tümüyle ilgili yargıya varılmasını olanaklı kılacak nitelikte olan bir grup seçilmiş BGM anlatılarının incelenip değerlendirilmesinin yapılmasıyla sınırlandırılmıştır. Buna bağlı olarak edebiyat ve metin okuma dersleri için bir sınıf içi uygulama önerisinde bulunulacaktır.

Mevcut metindilbilim ve göstergebilim kuramlarının tamamı üzerinde durmak bu çalışmanın sınırları dışında tutulacaktır.

6. İlgili Araştırmalar

Söylembilim/Metindilbilimle ilgili yapılan çalışmalar ya salt dilbilimsel çalışmalardır ya da metindilbilim bulgularının özellikle dil öğretimiyle ilintisi kurularak yapılan çalışmalardır. Ülkemizde yapılan metindilbilim çalışmaları, hem kuramsal açıdan hem uygulama açısından batıdaki metindilbilim çalışmalarını tamamen esas almaktadır. Arap dünyasındaki metindilim çalışmalarına bakıldığında ise bir kısmının batılı araştırmacıların geliştirdikleri metindilbilim kuram ve kavramlarını esas alarak kendilerine doğrultu çizdikleri görülürken diğer bir kısmının ise yine çağdaş metindilbilim kuram ve kavramları doğrultusunda ama içerikleri yüzyıllardır dil alanında yapılan çalışmalarla zenginleştirilmeye gayret sarf edilen çalışmalar yaptıkları görülür. Örneğin eş-Şâvuş (2001)'un günümüz metindilbilim ve söylem çözümlemesi yaklaşımlarının Arapçanın klasik dil yapıtlarında izini sürerek, benzeri öngörü ve yaklaşımların var olup olmadığını sorgulayarak konuyla ilgili kuramsal bir çerçeve oluşturmaya çalıştığı kitap çalışması oldukça ilgi çekicidir.

Metindilbilim yaklaşım ve gelişmelerinin ışığında yapılan metin inceleme ve dil eğitimi çalışmalarından bazılarına değinmekte yarar vardır:

Altunkaya (1987), Halliday ve Hasan (1976)'ın "Cohesion in English" (İngilizcede Bağdaşıklık) adlı eserindeki "gönderim", "değiştirim", "eksiltili yapılar", "bağlaçlar" ve "sözcük bağdaşıklığı" şeklindeki bağdaşıklık sınıflandırması doğrultusunda Türkçede Bağdaşıklık konusunu "Cohesion in Turkish" (Türkçede Bağdaşıklık) adıyla İngilizce olarak işlemiştir. Çalışmada, çeşitli Türkçe anlatı metinlerinden alınan kesitler üzerinde Türkçenin bağdaşıklık yapısı belirlenmeye çalışılmıştır.

Zeyrek (1990) “ An Analysis of The Textual Pattern of The Turkish Folktale” isimli çalışmasında Türkçe masalları bir söylem türü olarak ele alıp masalların metinsel bağdaşıklığı ve Rumelhart’ın “anlatı grameri” Van Dijk’in “söylem çözümlemesi” gibi kavramlarından hareketle masalların anlatı yapısını belirlemeye çalışmıştır.

Pakkan (1991)’nın çalışmasında Beagurande ve Dressler’in görüşlerinden hareketle metindilbilimsel bir yaklaşım ortaya konularak bir kısım Türkçe hikâye incelenmiştir. Çalışmada Türkçe hikâyelerin kavramsal yapıları ve bağdaşıklık görünimleri belirlenmeye çalışılmıştır.

Ülkü (1992)’nün “A Textual Analysis of News in The Turkish Press” (Türk Basınındaki Haberlerin Metinsel Analizi) adlı çalışmasında gazete haberi metinleri, tutarlılık, konu yapıları ve bağdaşıklık açısından incelenmiştir. Çalışmada başta Van Dijk olmak üzere Kintsch, de Beaugrande gibi araştırmacıların görüşlerinden yola çıkıldığı görülür.

Uzun (1995)’un “Orhon Yazıtlarının Metindilbilimsel Yapısı” adlı çalışması, metindilbilim bulguları ışığında Türkçede yapılan önemli çalışmalardan birisidir. Çalışma, Orhon Yazıtları’nı metin bağdaşıklığı ve tutarlılığı bakımından değerlendirmiştir. Araştırmacının, bağdaşıklık konusunu işlerken, Halliday ve Hasan (1976)’ın konuyla ilgili yaklaşımından yola çıktığı ve inceleme nesnesine uygun gördüğü bazı eklemeler yaptığı görülürken, tutarlılıkla ilgili inceleme bölümünde ise V. Dijk’in tutarlılık için ön gördüğü tümcelerin birbiriyle bağlantısını kuran tümceler arasında özelleştirme, genelleştirme, nedene bağlama gibi mantıksal ilişkilendirmelerden yararlandığı görülür.

İşsever (1995)’in “Türkçe Metinlerdeki Bağlantı Ögelerinin Metinbilim ve Kullanımbilim Açısından İşlevleri” adlı çalışmasında Halliday’in “düşünsel,

metinsel ve bireyler arası işlevler” olarak dile getirdiği dilin üç temel işlevini temel alarak hazırladığı bir sınıflandırmayla Türkçedeki bağlaçların kullanımsal işlevleri seçilen bir kısım konuşma metinleri üzerinde incelenmiştir.

Akçataş (2001) çalışmasında, “Dokuzuncu Hariciye Koğuşu” romanındaki kelimeler ve cümleler arasındaki ilişkileri, bağdaşıklık açısından ele alarak metindilbilimsel inceleme yapmıştır.

Bu çalışmaların yanı sıra bu arada belirtilmelidir ki; özellikle anlatı çözümlemelerinde başvurulduğu görülen dikkat çekici örnekçelerden birisi Fransız dilbilimcisi A. J. Greimas (1917-1992)’a aittir. **Savran** (1997)’ın “Ömer Seyfettin’in Hikâyelerinin Kültür Yapılarının Değerlendirilmesi ve Greimas Göstergebilim Metoduna Göre Yapısal Özelliklerinin İncelenmesi” adlı çalışmasına ve **Çevirme** (1999)’nin “Murathan Mungan’ın Hikâyelerinin Kültür Yapılarının Değerlendirilmesi ve Greimas Göstergebilim Metoduna Göre Yapısal Özelliklerinin İncelenmesi” isimli çalışmasına Greimas’ın yazınsal göstergebilim kuramının temel teşkil ettiği görülür.

Diğer yandan başta **Ülkü** (1984)’nün bağdaşıklık araçlarının okuma becerisine olan katkısını araştırdığı “Cohesive Devices in Improving Reading Comprehension” (Okuma Becerisini Geliştirmede Bağdaşıklık Araçları) adlı çalışması, **Göktepe** (1996)’nin yine bağdaşıklık araçlarını okuma eğitimi açısından değerlendirdiği çalışması, **Mendoza** (1998)’nin Türkiye’deki devlet okullarında kullanılan İngilizce ders kitaplarındaki okuma metinlerini metin bağdaşıklığı açısından değerlendirdiği çalışması ve **Nejad** (2002)’in İngilizceyi yabancı dil olarak öğrenen öğrencilerde metin bağdaşıklığı bilgisinin okuma anlama becerisine olan katkısını araştırdığı çalışması, metindilbilimin dil eğitimiyle ilişkisinin kurulduğu çalışmalar arasındadır.

Bir üstte değinilen araştırmacılar özellikle metin bağdaşıklığının okuma anlama becerisiyle ilişkisini sorgularken **Ramadan** (2003) çalışmasında, lise öğrencilerinin yazdıkları İngilizce kompozisyon metinlerindeki bağdaşıklık araçlarını kullanma düzeylerini araştırmıştır. Bu çalışmalarda hep Halliday ve Hasan (1976)'ın bağdaşıklık sınıflandırmasından yola çıkıldığı görülür.

Coşkun (2005)'un “İlköğretim Öğrencilerinin Öyküleyici Anlatımlarında Bağdaşıklık, Tutarlılık ve Metin Elementleri” adlı çalışması Türkçede dil eğitimiyle ilişkisi kurularak metindilbilimsel bakış açısıyla yapılmış önemli bir çalışmadır. Araştırmacı, özellikle metin bağdaşıklığı konusunu Türkçe açısından değerlendirirken Halliday ve Hasan (1976)'ın bağdaşıklık sınıflandırmasından yola çıkmakla birlikte konuyu örneklerle ayrıntılı ve tamamlayıcı bir biçimde ele almayı tercih etmiştir.

Bu çalışmalar, Türkiye’de yapılan metindilbilimle ilgili çalışmalar olmakla birlikte bunların yöntem bakımından dünyada konuyla ilgili yapılan çalışmaların izlediği yöntem ve yaklaşımlarla benzer nitelik taşıdığı görülür. Örneğin **Okurowski** (1987)'nin “Textual Cohesion in Modern Standard Chinese.” adlı çalışması, **Chen** (1997)'in Amerikalı ve Çinli kolej öğrencilerinin yazılı anlatımlarındaki metinsel tutarlılığı sağlama becerilerini karşılaştırmalı incelediği çalışması, **Said** (1988)'in “The Cohesive Role of Reference, Substitution and Ellipsis in Two Genres of Modern Literary Arabic” adlı çalışması günümüz metindilbilim verileri ışığında yapılan çalışmalar arasındadır.

Said (1988) çalışmasında, Modern Arap Edebiyatı'ndan dört deneme ve dört kısa öyküden oluşan iki farklı metin tipi üzerinde “gönderim”, “değiştirim” ve “eksiltili anlatım”ın metin bağdaşıklığındaki rollerini incelemiştir. Çalışmasında Halliday ve Hasan (1976)'ın sınıflandırmasını temel almasının yanı sıra, Said (1988:

161)'in ulaştığı en ilgi çekici sonuçlardan birisi Halliday ve Hasan (1976)'ın sınıflandırmasının, diğer dillerin bağdaşıklık yapısını belirlemek için yeterli olamayacağı ve yalnızca bir çıkış noktası olarak görülmesi gerektiği yolundaki bulgusudur. Gönderimin, her iki metin tipinde olmak üzere Arapça metinlerde bağdaşıklık ve metinselliği sağlamada oldukça işlevsel olduğu, değiştirim ögesine Arapça metinlerde çok az rastlandığı ve eksilteli anlatımın ise gönderim gibi Arapçada yaygın ve işlevsel kullanıldığı ve bu ögeye, deneme metinlerinden ziyade kısa öykü metinlerinde daha çok rastlanıldığı bulguları çalışmanın ulaştığı diğer dikkate değer sonuçlar arasındadır.

al-Batal (1985), “The Cohesive Role of Connectives in Modern Expository Arabic Text” adlı çalışmasında Arapçadaki bağlaçları metindilbilimsel bakış açısıyla incelemiştir. al-Batal (1985)'in çalışmasında bağlaçları Halliday&Hasan (1976: 242-3)'in ekleme, karşıtlık, sebep ve zaman bildirenler olmak üzere dört temel tasnifinden yola çıkarak incelediği görülür. Çalışmada ulaşılan bağlaçların söylem, bağdaşıklık ve sözbilimsel işlevleriye ilgili bulguların, çoğu gramer kitapları tarafından ihmal edildiği belirtilmiştir. Okuyucunun/öğrencinin metin bütünlüğünü yakalayabilmesi için bağlaçların metinsel ve kullanımsal işlevlerinin üzerinde durulması önemlidir. Bu tür çalışmalar, öğrencinin metin anlama ve metin üretme sürecine katkı sağlayacaktır. Bu çalışma ayrıca Arapçadaki bağlaçların metinsel işlevlerini inceleyen ilk çalışma olması bakımından önemlidir (Karataş, 2008: 554-561).

el-Fakî (2000)'nin, el-Cerrâh (2002)'in, 'İvaz (2002)'in, el-Vedâ'î (2005)'nin, ve Ebu Delv (2002)'in çalışmaları, Arap dünyasında metindilbilim yaklaşımları doğrultusunda yapılan dikkat çekici akademik çalışmalar arasında yer alır.

el-Fakî (2000) (التماسك النصي) metin bağdaşıklığı üzerinde durduğu “‘İlmu’l-Luğati’n-Nassî Beyne’n-Nazariyye ve’t-Tatbîk, Dirâsatun Tatbîkiyye ‘ala’s-Suveri’l-Mekkiyye” (Kuramsal ve Uygulamalı Metindilbilim, Mekki Sureler Üzerinde Uygulamalı Bir İnceleme) adlı çalışmasında, Halliday&Hasan (1976) ve de Beaugrande&Dressler (1981) gibi batılı araştırmacıların yaklaşımlarından hareketle bir çerçeve oluşturmuş ve el-Curcânî (ö. 471-4 h.) ve ez-Zerkeşî (ö.794/1392) gibi klasik dönem Arap dili gramerci, sözbilimci ve tefsircilerinin görüşlerine değinmiştir. Araştırmacı metin bağdaşıklığı konusunu, (الضمائر) adılar, (التوابع) uyumlular (الصفة) sıfat, (العطف) bağlama, (البدل) açıklayıcı, (التكرار) tekrar ve (المناسبة) uygunluk ve (الحذف) eksiltili anlatım başlıkları altında işlemiştir. “Uyumlular” kavramı altında “pekiştirme” kavramına yer verilmediği görülürken “uygunluk” kavramı, Tefsir bilimcilerinin geliştirdiği kavram olarak dikkat çeker. Çalışmada “tutarlılık” kavramına ayrıca yer verilmemiş tutarlılık kavramı Halliday&Hasan’ın yaklaşımından hareketle metin bağdaşıklığı içinde ele alınmıştır.

el-Cerrâh (2002)’in “Mu’allakât Seb’a” (Yedi Askı) şiirlerini incelediği çalışmasında, metindilbilimin günümüz kavramlarına yer vermekle birlikte daha ziyade sözdizimi ve Arap dili ve belâgatı çerçevesinde oluşturulan bir inceleme biçimi dikkat çeker.

‘İvad (2002)’in “Nahvu’n-Nass, Dirâsetun Tatbîkiyye (Sûratu’l-Bakara Numûzecen)”(Metin Grameri/Metindilbilim, Bakara Suresi Örneğiyle Bir Uygulama) isimli çalışmasında hem batılıların ve hem de Arapların konuyla ilgili görüşlerine yer vermekle birlikte en küçük metin biriminin paragraf olduğu varsayımından hareketle önce paragraftaki kelime bağdaşıklığının, (قانون التوسعة) genişletme ilkesi altında (الإسناد) “özne yüklem ilişkisi”, (العطف) bağlama (التأكيد) pekiştirme, (البدل) açıklayıcı, (الحال) durum belirteci, (الوصف) niteleme, (الوصل) bağlamave

(الحذف) eksiltili yetinme ilkesi altında (قانون الاقتصاد) açıklama kavramları ve (التوضيح) anlatım, (الإضمار) zamir kullanımı, ve (الترميز) “kodlama” kavramlarıyla ele alındığı dikkat çeker. Sonra çalışmada metinlerin paragraflardan oluştuğu düşüncesiyle metin, Van Dijk gibi araştırmacılardan esinlenerek geliştirdiği görülen (مبدأ البدء الحر) “serbest başlama”, (مبدأ التبادر) “girişim”, (مبدأ التشابه) “benzerlik” ve (مبدأ حسن التقسيم) “uygun kesitleme” ilkeleri doğrultusunda incelenmiştir.

Ebu Delv (2002) “Tahlîlu’l-Hitâbi’l-Cedelî fî’l-Kur’ân. Dirâsetun fî Lisâniyyâti’n-Nass” (Kur’ân’daki Kanıtlayıcı Söylemin Çözümlemesi, Metindilbilimsel Bir İnceleme) isimli çalışmasında Şuarâ suresi örneğiyle Kur’ân’daki kanıtlayıcı söylemin nasıl işlendiğini metin bağdaşıklığı (bağdaşıklık ve tutarlılık bir arada) açısından belirlemeye çalışmıştır. Araştırmacı, son bölümde, Kur’ân’ın kendi bütünlüğü içinde Musa peygamberin kıssası örneğiyle (التناسك الداخلي) iç metinlerarasılık olgusuna yer vermiştir.

el-Vedâ’î (2005) “et-Temâsuku’n-Nassî, Dirâsatun Tatbîkiyye fî Nehci’l-Belâğa” (Metin Bağdaşıklığı ve Nehcu’l-Belağa Üzerinde Bir Uygulama) adlı çalışmasını kuramsal çerçeveye ek olarak dört ana başlık altında ele almıştır. Hem “bağdaşıklık” hem de “tutarlılık” kavramını (التماسك النصي) metin bağdaşıklığı kavramı kapsamında ele almıştır. (التماسك المعجمي) sözcüksel bağdaşıklık kavramının altında tekrar ve eş anlamlılık eş dizimlilik öğelerine yer vermiş ve (التماسك النحوي) sözdizimsel bağdaşıklık kavramı altında “bağlama”, “niteleme”, “durum belirteci”, “gönderim”, ve “eksiltili anlatım” öğelerini ele almıştır. (التماسك الدلالي) anlamsal bağdaşıklık kavramı altında “konu”, “sebeplendirme”, “açıklama”, “genelleme”, “özele hasır etme” gibi anlamsal ilişkiler üzerinde durmuştur. Son olarak (التماسك التداولي) edimbilimsel bağdaşıklık üzerinde durmuştur.

BGM'yle ilgili ülkemizde daha önce yapılan dört akademik çalışma tespit edilmiştir. Bunlardan Tor'un (1994), Güven'in (1995), ve Pepesöyler'in (2001) çalışması, masalların farklı Osmanlıca metinlerinin günümüz Türkçesine ya da Latin harflerine aktarılıp Türkçe dilbilgisi, cümle yapıları ve motif incelemesi çalışmalarıdır. Akkoyunlu (1982) ise çalışmasında masalların Kahire ve Beyrut baskılarını karşılaştırarak Türkçeye çevirip BGM'nin Türk masallarına etkisini belirlemeye çalışmıştır. Türkiye'de Arap dili ve edebiyatı alanında ya da Arap dili açısından BGM'yle ilgili ne edebi metin incelemesi şeklinde bir çalışma ne de bir dilbilim çalışması yapılmıştır. Dünyada BGM'yle ilgili pek çok çalışma yapılmış olmakla birlikte inceleme biçimi açısından bizim çalışmamıza en yakın çalışmalardan birisi, Pinault'un (1986) BGM'lerinden seçilmiş bir grup masalın "Deyişbilim" (الأسلوبية/Stylistics) açısından yapılan inceleme çalışmasıdır. Diğer yandan eş-Şuveyli(2000)'nin, BGM anlatılarının birbiriyle ilgisinin kuruluş biçimini bir anlamda masalların iskeletini çıkarmaya çalıştığı kitabı ve yine Pinault'un (1992) masalların anlatı tekniklerini incelediği kitabı çalışmamıza en yakın görünen çalışmalar arasındadır.

Ne ülkemizde ne de dünyada masalları metindilbilimsel bakış açısıyla inceleyen bir çalışmaya rastlanmıştır.

7. Metin İnceleme ve Okuma

Metin inceleme, genellikle bütün bilim dallarının şöyle veya böyle yaptıkları bir çalışma biçimidir. Bu inceleme görgül biçimde el yordamıyla yapılabilirken belli bir kuram ve yönetime bağlı olarak da yapılabilir. Metin incelemeyi kendine konu edinmeyen bilim dalı yok gibidir. Dinbilim, yazınbilim, filoloji, dilbilim, hukuk, tarih vb. bilim dalları için metin inceleme, çalışmalarının bel kemiğini oluşturur.

Burada yazınbilimin ve dilbilimin metinlere olan yaklaşım biçimi üzerinde durmak yararlı olacaktır.

Metnin/yapıtın ortamı, çevresi ve dış etkenleri, yazarının kişiliği ile ilgilenen ve bunlara özel önem atfeden geleneksel metin inceleme yöntemleri en yaygın ve verimli yöntemlerdir. Hiç kuşkusuz edebi eserin ne gibi şartlar altında doğduğunun belirlenmesinin, onun daha iyi anlaşılması için nasıl büyük açılımlar sağlayacağı yadsınamaz. Ne var ki Wellek&Warren (1983: 186) bir sanat eserini inceleyip değerlendirmekle uğraşan araştırmacıların çoğunun, şiir kuralları konusunu açık bir şekilde yazamadıklarını ve içine düştükleri çaresiz durumu açığa vurduklarını belirtip son yıllardaki metin incelemelerinde doğrudan edebiyat eserinin kendisi üzerinde durulması gerektiği anlayışının haklılığına işaret ederek klasik sözbilim ve vezin gibi eski yöntemlerin gözden geçirilerek günümüz şartlarına göre değerlendirilmesi gerektiğini vurgularlar. Geleneksel metin incelemelerinde, yazarın yaşamı ile eseri arasında ilişki kurmaya dayalı inceleme/çözümleme biçimleri, yazın tarihi incelemelerinin yapıldığı antoloji biçimindeki çalışmalar dikkat çekerken yirminci yüzyılın başlarında Ferdinand de Saussure'ün dilin bir yapı ve dizge olarak iç ve eş zamanlı yapısını inceleme önerisiyle başlayan çalışmalarla yapısal dilbilimin varlığını göstermesi, metne dönük (metin merkezli) incelemelerin yapılmasının işaretini vermiştir. Moran (1994: 196)'ın belirttiği gibi yapısalcılara göre anlamı üreten yapının kendisi olduğu için bu yapıyı çözümlemeye yönelinmiştir.

Vladimir Propp (1895-1970), yapısalcılığın metin çözümlemesine uygulandığının ilk örneklerinden görülen Masalın Biçimbilimi (1928) adlı eserinde olağanüstü masalların iki özelliğine; bu masalların çok renkli, olağanüstü çeşitliliğine ve görünürdeki bu çeşitlilik altında yatan tek biçimliliğe dikkat çekmiştir (Kıran: 2003: 119). Propp yapısalcı anlayışla kaleme aldığı kitabında masallardaki değişen ve değişmeyen değerleri saptamış, eylemde bulunan kişilerin değiştiğini ama işlev

adını verdiği sınırlı sayıdaki eylemlerin hiç değişmediğini belirlemiştir. Rus peri masallarında 31 işlev ve bu işlevlerin dağıtıldığı 7 rol belirleyen Propp (1985: 30) din tarihçilerinin, söylen (myth/أسطورة-خرافة)’lerde ve inançlarda, işlevlerin değişik gerçekteştiriciler tarafından yinelenildiğini uzun süreden beri fark etmiş olmalarına rağmen masal tarihçilerinin bunu göremediğini vurgulamışır. Propp’a göre Tanrıların özelliklerinin ve işlevlerinin birbirlerine geçmesi ve hatta sonunda Hristiyan azizlerine ulaşması nasıl gözlenebilmişse masallardaki bazı kişilerin işlevleri de başka kişilere geçtiği tespit edilebilir ve gözlemlenebilir bir durumdur. Tabii Tzvetan Todorov (d. 1939), Gérard Genette (d. 1930), Algirdas Julien Greimas (1917-1992) gibi anlatı çözümlmelerine eğilen Fransız dilbilimciler Propp’un izinden yürüyüp onun başlattığı yöntemi geliştirecektir.

Yapısalcıların tamamı, çalışmalarında bazı farklılıklar olmakla birlikte edebi metinlerin incelenmesinde edebiyat yapıtlarının tümünün uyduğu sistemin araştırılması, incelemenin eşzamanlı yapılması, edebiyatın bağımsız bir yapı olarak incelenip bu yapının işlevlerinin saptanması ve dilbilimdeki söz kavramına karşılık geldiği söylenebilecek edebi eserlerden yola çıkarak ‘sistem’e bir anlamda dilbilimdeki kavramıyla ‘dil’e ulaşma gerekliliği konusunda hem fikir olduklarını söylemek mümkündür (Moran, 1994: 181). Yine konu metin incelemesi olunca özellikle de inceleme nesnesi edebi metin ise Jacques Derrida, Jacques Lacan, Michel Foucault (1926-84) ve Roland Barthes (1915-80) gibi araştırmacılara değinmek de yarar vardır. Bu araştırmacılar, yapısalcılığı sürdürmekle birlikte yapısalcılığı mantıksal sonucuna doğru yürütmüşler ve yapısalcılık ötesi (post structuralism) adında düşünce tarzına öncülük etmişlerdir. Özellikle Derrida ayrılık (différance) adını verdiği kavramı doğrultusunda bir metnin anlamının tek ve kesin olmadığına dolayısıyla belirsizlik taşıdığına değinmiş öyle ki bilimsel metinlerin de yazınsal metinler gibi anlamı kesin olmayan ve söylemek istediğinden farklı şeyler

de söyleyen metinler olarak görmüştür (Moran, 1994: 182-188). Derrida'nın görüşlerinin edebi eleştiri, metin incelemesi ve eleştirel okuma alanlarında yankı bulduğu kesindir. Ancak araştırmacılar arasında metnin kendi başına bağımsız bir bütün olduğu anlayışıyla metin merkezli çalışmalar yapmayı önceleyen yaklaşımlar çerçevesinde bir metnin okunması, yorumlanması ve anlaşılması ile ilgili ciddi tartışmaların bulunduğunu belirtmek gerekir.

Okuma denildiğinde ilk akla gelen bir yazının sözcükleri, tümceleri, noktalama işaretleri ve diğer öğeleriyle görülmesi, algılanması ve kavranmasıdır (Ünalın: 1999: 84). Söylembilim/Metindilbilim bakış açısıyla okuma metni anlama, anlamlandırma ve yorumlama sürecidir. Metnin anlamının oluşumuyla ilgili ortaya çeşitli görüşler atılmıştır: Anlamın, metin dışına bakılmaksızın doğrudan metin yapısından çıkarılması, yukarıda da belirtildiği gibi metnin bir tek anlamının olmadığı, okuyucunun anlamın oluşturulmasında yazarın ortağı olduğu, metin üreticinin/yazarın niyetinin metinde gerçekleştiği, metnin anlamının kaynağı bizatihi yazar mı yoksa okuyucunun metnin üretim sürecinde etkin rolü var mı ya da bu süreçte karşılıklı etkileşim mi söz konusu, yazarın birinci üretici okuyucunun ikinci üretici mi olduğu gibi görüş ve sorular metin biliminin ilgi alanına girmektedir (Buhayrî, 1997: 162). Barthes (1988)'in, “yazar metindeki anlamın kaynağı ve metnin yorumlanmasında tek güç sahibidir” şeklindeki geleneksel düşünceye karşı çıkarak “yazarın ölümü” savıyla metin anlama ve yorumlamada okuyucuya sınırsız özgürlük vererek Derrida'ya yakın duruşu, yazarın metnini inşa ederken hiç mi amacı yoktu? Acaba yazar yapıtında bu amacını açığa vuruyor mu yoksa ima yoluyla mı vermeye çalışıyor? Yorumlama sürecinde bir şekilde yorumlayıcı yazardan bahsetmek gerekmez mi? gibi soruları tetiklemektedir.

Metin çözümlemesiyle ilgili araştırmacıların amaç ve tutumlarındaki farklılık, metinlerin çeşitli yapılarını ele almak için geliştirilmiş kuramların farklılığıyla

ilgilidir. Bu kuramlar da haliyle farklı felsefelerle temellendirilmektedir. Araştırmacılar kendilerini meşgul eden soruların cevabını bulamayınca bel bağladıkları düşünceleri bırakıyorlar ve yeni görüş ve kuram oluşturma çabaları kendini gösteriyor. Metin oluşum/üretim ve metni anlama/anlamlandırma süreciyle ilgili araştırmalar halen yeterli düzeyde olmadığı için araştırmacılar arasında konuyla bir görüş birliği de oluşmamıştır. Belki de bu farklılıklar kendini hep gösterip duracaktır.

Asıl olan metnin ne anlattığı mıdır yoksa okuyucunun ne anladığı mıdır? Ya da metnin anlattığı anlamla okuyucunun anladığı anlamın aynılığı mümkün görülme de bunlar birbirlerine ne kadar yakın olabilir? Hep sorula gelen bu soruların cevabı “nasıl” da gizli olmalıdır. Metin nasıl anlatıyor istediği anlamı ve okuyucu nasıl anlamlandırıyor metni ya da nasıl bulup çıkarıyor anlamaya yatkın olduğu anlamı? Bu sorular, belki metnin olabildiğince nesnelleştirilmesi ve okuyucunun nesnel duruşuyla yanıt bulabilir.

Metindeki kapalılıkların, anlaşılması zor bölümlerin anlaşılması için öncelikli ve en uygun çözüm, yine metnin kendisine başvurulması olacaktır. Nitekim Ebu Zeyd (2005: 184), bir metnin, dilsel ve anlamsal sistemiyle kendi **özel sözlüğünü** ve metindeki kapalı kısımları açıklayan yapıyı oluşturduğu görüşündedir. Ebu Zeyd’in bu görüşünün temelleri oldukça eskilere uzanmaktadır. Nitekim bilindiği gibi yüzyıllar önce Tefsir bilimciler, Kur’ân-ı Kerim’deki anlaşılması zor/kapalı bir ayetin, yapının anlaşılabilmesinin yine Kur’ân’ın başka bir bağlamında mümkün olabildiğini dile getirmişlerdir. Hz. Peygambere ﴿...وَلَمْ يَلْبِسُوا إِيمَانَهُمْ بِظُلْمٍ...﴾ (ve imanlarına zulüm/haksızlık karıştırmayanlar...) 6/82 ayetinde geçen (ظلم/ haksızlık) kelimesinin anlamı kendisine sorulduğunda, bu kelimenin bu bağlamdaki anlamının ﴿...إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ﴾ (الشرك/ Allah’a ortaklık yakıştırma) olduğunu belirtip bu görüşünü

(İlahi sıfatlarda Allah’a ortaklık yakıştırma büyük bir zulümdür.) 31/13 ayetiyle delillendirmesi metnin metinle açıklanmasının, anlaşılmasının en güzel örnekleri arasındadır (ez-Zerkeşî [ö.794/1392], 1977, c.1: 14-15). Bu bağlamda Kur’ân’da, 3/7 ayetiyle (متشابه/ alegorik, sembolik) ayetlerin, (محکم/ açık ve kesin hükümlü) ayetlerin anlaşılması için **anahtar kavramlar** olarak öngörüldüğü görüşü önemlidir (bkz. Esed, 2002: 1057-1061). Yine Kur’ân’da ﴿...يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ عَنْ مَوَاضِعِهِ...﴾ (sözleri bağlamlarından koparırlar.) 4/46, 5/13 ve 41 ayetleriyle bağlamı dikkate almayanlar kınanarak söylembilimin/metinbilimin metnin anlaşılması için öne sürdüğü en önemli kavramlar arasında yer alan **bağlam** (السياق/context) kavramının vurgulanması başka bir deyişle metnin doğru anlaşılmasının ön şartlarından birisine dikkat çekilmesi önemli olmalıdır. Buradan Kur’ân’ın kendi kendini açıkladığı ve kendi okuma ve anlama kuramını ortaya koyduğu görülür. Hatta genel anlamda Kur’ân’ın bir söylembilimsel/metindilbilimsel bir söyleminden ve kuramından bahsetmek abartılı görülmemelidir.

İyi bir okuyucunun metnin kendisini anlatmasına izin verip varsayılan değil kast edilen anlamın peşinde olması gerekir. Nitekim daha sonra “tutarlılık” kavramı ele alınırken değinileceği gibi de Beaugrande& Dressler (1981, 85) varsayılan anlam ile metnin amaçladığı anlamın ayrımı üzerinde durarak konuya dikkat çekmiş ve metnin istediği anlama nasıl ulaşılabilceğinin yollarını aramıştır. Bir metnin her okuyuşta farklı çağrışımlar uyandırması ve farklı anlamlandırmaların olması, onun nesnelliğinin, kendine özgü sağlam duruşunun olmadığı anlamında değil okuyucunun öznel duruşuyla ilgili düşünülmelidir. Okuyucunun nesnel duruşunun varlığından bahsetmenin zorluğu dikkate alınarak keyfilikten uzak ve metnin sunduğu anlamı kavramaya yönelik iyi niyetin ve kişisel, toplumsal ihtiyaçlarının öne çıktığı bir öznel duruştan söz edilebilir. Bu açıdan çeşitlilik ve başkalılık

çağrıştıran çok anlamlılık kavramı yerine üst ve alt sınırları metin tarafından belirlenmiş anlamın sonsuzluğundan bahsetmek daha yerinde olacaktır.

A. J. Greimas her yapıtın sonsuz sayıda okuma biçimine açık olduğunu yineleyip duranların gerçekte her türlü geçerli okumadan kurtulmak için bir gerekçe bulma çabası içinde olduklarını belirtir. Greimas'ın bu görüşü, C. Levi Strauss varlığı kendi kendisiyle bağıntısı içinde kavramanın önemine işaret edişiyile aynı paraleldedir. Bu açıdan bakıldığında yazınsal göstergebilimin algılamadaki öznelliklerden kaynaklanan çoğul okumaları dışladığı görülür (Aydıncal, 1995, 2). Bir yapıtın yapısını çözümleyebilmek ve metni doğru anlayabilmek için bilimsel, tutarlı ve nesnel bir okuma yöntemi tasarlamak, araştırmacıların hep üzerinde durduğu konular arasında olmuştur. Böyle bir okuma yöntemi dilbilimin ve yazınsal göstergebilimin mevcut birikiminden özellikle bu bilim dallarının ulaştığı son bulgulardan yararlanarak kapsamlı bir yaklaşımla ortaya konulabilir. Günay (2003)'ın "Metin Bilgisi" isimli çalışmasının ve İstîtiyye (2003)'nin "Menâzilu'r-Ru'ya" (Bakış Açısı Durakları) isimli çalışmasının, bu yaklaşım çerçevesinde kaleme alındığı söylenebilir. Araştırmacıların çalışmalarında aşamalı bir okuma yaklaşımı kendini gösterir. Günay (2003)'ın çalışması metindilbilimsel bir bütüncüllük içinde kendini gösterirken İstîtiyye (2003)'nin çalışması dilbilimin, metindilbilimin ve yazınsal göstergebilimin verilerini ayrı ayrı ele almıştır. Örneğin çalışma, "dilsel ilişkiler durağı" (sözdizim, sesbilim verilerine değinilmiş), "göstergebilimsel bakış açısı", "edimbilimsel bakış açısı", "işlevsel bakış açısı", "sözbilim durağı" ve "epistomolojik durak" gibi bölümlere ayrılmıştır.

Bu çalışmanın kurgusu, metindilbilimin ve yazınsal göstergebilimin bulguları ışığında **aşamalı bir okuma önerisi**'ni kuramsal ve uygulamalı olarak ortaya koymak üzerinedir.

8. Anlatı, Hikâye ve Masal Kavramları

BGM’ye geçmeden önce anlatı, hikâye ve masal kavramları üzerinde kısaca durulması yararlı olacaktır.

Bu kavramların çok farklı tanımları yapılmaktadır. Bu arada, sadece sözlükteki tanımları ve diğer bazı tanımları da kapsadığı düşünülen tanımlamalarla yetinilecektir. Türkçe Sözlük (1998: 113, 994, 1510)’de **anlatı**, hikâye etme, tahkiye; **hikâye**, bir olayın yazılı ya da sözlü olarak anlatımı; **masal**, genellikle halkın yarattığı, ağızdan ağza, kuşaktan kuşağa sürüp gelen, çoğunlukla insanların veya tanrıların başından geçen olağan dışı olayları anlatan hikâye olarak tanımlanmıştır. **Anlatının** (narrative/السرّاد-خطاب الحكاية-القصة), hem hikâyenin metni, söylemi, hem de **anlatı/m** (narration/السرّاد-الحكي), tahkiye, hikâye etme, anlatma; **hikâyenin** (story-/القصة-الحكاية), gerçek ya da gerçek dışı bir olay ya da olaylar dizisinden oluşan bütün, anlatı olduğu söylenebilirken (Genette, 2003: 37-47, Yaktın, 2005: 28-37), **masalın** (tale-story/الحكاية-الأسطورة), ağırlıklı olarak olağanüstü olayların anlatıldığı kurmaca hikâye olduğu söylenebilir. Masal biraz daha özel durum arz etmekle beraber yukarıdaki kavramlar birbirlerinin yerlerine kullanılabilir.

BGM’deki anlatıların ağırlıklı olarak masal kategorisine uygun düştüğü düşünülürse masal kavramı biraz irdelelenebilir. Bilge Seyidoğlu, masalı “halk arasında yüzyıllardan beri anlatılmakta olan ve içinde olağanüstü kişilerin ve olağanüstü olayların bulunduğu belli klişe sözlerle başlayıp biten zaman ve mekan kavramlarıyla sınırlı olmayan sözlü anlatım türü” olarak tanımlamaktadır (Sakaoğlu, 1999: 2). Yine masalın tanımında olaylarının geçtiği yerin ve zamanın belirsizliği, peri, dev, cin ejderha, Arap bacı, şehzâde vb. gibi kahramanlarının belirli kişileri temsil etmediği vurgusu yapılmıştır (Tezel, 1968: 448). Pertev Naili Poratav ise masalla ilgili nesirle söylenmiş din ve töreden bağımsız tamamıyla kurmaca,

gerçekle ilgisinin kurulamadığına değinmiştir (Helimoğlu, 2002: 14). Propp, (1985: 111), biçimbilimsel inceleme sonucunda masalın gerçekliği çok az yansıttığı görüşüne varmış ve gerçeklikle masal arasında, bazı geçiş noktalarının olduğunu ve gerçekliğin masallara dolaylı olarak yansıdığını belirtmiştir.

Masalların gerçeklikle bağının zor kurulduğu ve anlatılardaki yer, zaman ve kahraman belirsizliği masal türüyle ilgili belirgin ve ayırt edici özelliklerin başında gelir. Bununla birlikte kimi William R. Bascom gibi kimi araştırmacılar masalın etnografik ve eğitimsel işlevlerini ihmal etmemişlerdir (Helimoğlu, 2002: 1). İnsanların yüzyıllar boyu hayatlarında karşılaştıkları sorunları ve çözüm önerilerini, beklentilerini masal olayları ve masal kahramanlarıyla anlatarak gelecek nesilleri eğitmeye ve hayatın zorluklarına karşı onları donanımlı kılmaya çalıştıkları bilinen bir gerçektir.

9. Binbir Gece Masalları

Binbir Gece Masalları, Arap edebiyatında kutsallığından öte, edebi yönünü alanının uzmanı hiçbir araştırmacının yadsıyamadığı Kur'ân-ı Kerim'den sonra gelen en önemli eserlerden biri kabul edilir (Goldziher, 1993: 102, Onaran, 2004: 27). Aslında Arap edebiyatında BGM'den daha önemli ve edebi değeri yüksek eserler bulunmaktadır. Ne var ki kendine has anlatı tekniği ve başka eserlere ilham kaynağı olmasına ve onları etkilemesine dikkat edilirse bu değerlendirme yerini bulur. Kahire'de, Hindistan'da ve Avrupa'da ilk basılan Arapça kitaplar arasında BGM vardır (Mahdi,1984: 12). BGM'nin etkisi, fikir ve edebiyat alanlarında görüldüğü gibi resim, müzik, opera, bale, tiyatro ve sinema gibi diğer sanat dallarında da görülmektedir. Bu açıdan bakıldığında dünya edebiyatında BGM'nin üzerinde bir eserden söz etmek oldukça zordur.

9.1. Binbir Gece Masallarının Adı ve Yazarı

Araplar arasında “الف ليلة وليلة/Binbir Gece” olarak isimlendirilen bu yapıt, İngilizceye “The Thousand and One Nights/Binbir Gece” ya da “The Arabian Nights/ Arap Geceleri) çevrilmiş olup Türkçede Binbir Gece Masalları olarak bilinmektedir. “Binbir Gece” adının çokluk ve anlatılardaki çeşitlilik ve gizemden kinaye olsa gerektir. Mahdi’nin (1984) tahkikli aslına uygun basımında 11’i çerçeve anlatı, 25’i alt anlatı olmak üzere 36 anlatının 282 geceye bölündüğü görülürken, el-İskenderânî’nin (2006) tashihli ve tam nüsha olarak yayıma hazırladığını belirttiği eserde toplam 101 anlatı, 1001 geceye yayılmış durumdadır.

Burada önemli olan BGM’nin masal, olağanüstü masal, hikâye/öykü, hatta etkisi görülen türler de dikkate alınınca çağdaş edebi türlerden roman ya da kısa öykü çerçevesinde ele alınıp alınamayacağıdır. Nitekim E. M. Forster, okuyucuyu beklenti içinde tutabilmesi ve onun merak duygusuyla oynayabilme konusunda gösterdiği başarısından dolayı BGM’nin anlatıcısı Şehrazad’dan “büyük bir romancıydı o” diye bahseder (Gökalp, 1997: 119-129). Mahdi (1984)’nin tahkikli basımında BGM’nin çerçeve anlatıları (قصة/kıssa, hikâye), çerçeve yapıların altındaki anlatılar (حكاية/hikâye) olarak adlandırılmaktadır. Aynı durum, Haddawy (1990)’nin İngilizceye çevirdiği eserinde çerçeve anlatılar, (story/hikâye) diğer anlatılar ise (tale/masal, efsane, hikâye) şeklinde görülür. eş-Şuveylî (2000), BGM’deki çerçeve anlatılar için (حكاية/hikâye) ve bazı anlatı içindeki anlatılar için (أسطورة/masal, olağanüstü masal) kavramını kullanır. BGM’nin çerçeve anlatıları, hikâye sınıfında, alt anlatılarının bazısı hikâye, bazıları ise masal ve olağanüstü masal kategorisinde değerlendirilebilir. Türkçedeki adından yola çıkarak eseri tamamen bir masal türü olarak kabul edip incelemek yanıltıcı olabilir. Aslına bakılırsa her masal zaten bir hikâye ama her hikâye masal değildir.

BGM masalları **anonim**'dir, masalların yazarı/râvisi, derleyicisi kesin olarak bilinmemektedir. Mahdi (1984: 23) masalların ana nüshasının yazarının/râvisinin ya da derleyicisinin bilinemediğine değinmiş ve yine BGM'nin Kalkuta'da 1814'de ilk baskısını gerçekleştiren Şirvanî, hazırladığı baskının önsözünde, masalların yazarının Şam bölgesinden bir Arap olduğunu ve bu hikâyeleri yazma amacının Arapça konuşmak isteyenlerin masalları okuyarak dillerine akıcılık kazandırmak olduğunu belirtmiş (Mahdi, 1984: 14) ve yazarın adını zikretmemiştir. Bununla birlikte masalların yazarının Abbasi döneminde yaşamış Esmâi olduğu Elf Leyle ve Leyle adının onun tarafından verildiği belirtilir (Onaran, 2004: 18). Diğer yandan el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb* (c.4, s.90) adlı kitabında kitabın birden fazla yazarı olduğunu belirtirken İbn Nedîm'in *el-Fihrist* adlı kitabında bahsettiğine göre kitap, Ebu 'Abdullah Muhammed b. 'Abdûs el-Cahşiyârî tarafından, Arap, Acem ve Rum musamerelerinden (gece eğlence ve sohbet ortamlarından) derleme çalışmalarıyla yazılmıştır. Yazarın her geceyi, 50 sayfalık bir musamereden oluşturduğu toplam 480 geceden oluşan bir koleksiyon meydan getirdiği vurgulanır (el-Mallâh, 1977: 127).

9.2. Binbir Gece Masallarının Kaynağı

Goldziher (1993: 102), BGM'nin en eski parçalarının 9. yüzyıla kadar giden Arapça çevirisiyle ün yapmış Hezâr Efsane (Bin Masal) adlı Hint kökenli İran masallarıyla ilintisi olduğu görüşündedir. Benzer bir görüş Köprülü (2004: 13) tarafından da dile getirilmektedir. Pinault (1992: 1) Arapların İran anlatılarıyla ilgisinin, Hz. Peygamberin hayatının Mekke dönemine, 7. yüzyıla kadar uzandığını belirtmiş ve "İnsanlardan öylesi var ki; herhangi bir ilmî delile dayanmadan Allah yolundan saptırmak ve sonra da onunla alay etmek için boş lafı satın alırlar. İşte onlara rüsvay edici bir azap vardır." şeklinde çevrilebilen (Karaman ve diğ., 2007: 410), Kur'ân-ı Kerim'in 31/6 ayetine dikkat çekmiştir. Ayetin acem masalları satın

alan Nadr b. Hâris'in davranış biçimine işaret ettiği belirtilir. Nitekim ez-Zemahşerî (ö. 1143), *Keşşâf* adlı eserinde, ilgili ayette geçen “lehve'l-hadîs” (kelime oyunu/boş söz) kavramını, efsane, hurafe ve lâf-ı güzaf ve güldürülerden oluşan gece eğlence ve toplantılarına benzetmiş, “yeşterûne” (satın alırlar) kelimesini Katâde'nin (değiştirirler, severler ve tercih ederler) şeklindeki yorumuna değinmiş ve ayetin İranla ticaret yaparken acemlerin (İranlıların) kitaplarını satın alan ve “Muhammed size Âd ve Semûd hikâyeleri anlatıyor ben de size Rustem'in, Behrâm'ın, Kisraların ve Hîra krallarının hikâyelerini anlatacağım” diyerek Kureyşlilere anlatan Nadr b. Hâris'in davranışı üzerine nazil olduğu rivayetine yer vermiştir. Hikâye anlatıcılığı Araplarda oldukça eskilere uzanmaktadır. Özellikle Kıssatu Antara (Antara'nın Hikâyesi), Sîret Seyf b. Zî Yezen (Seyf b. Zî Yezen'in Yaşamı), Lokman'nın masalsı anlatılarını içeren anonim anekdot koleksiyonları en ilgi çekici olanlardır (Goldziher, 1993: 101). Bu anlatıların BGM'den daha önceki tarihlere uzandığı kuşkusuzdur.

Hiç şüphesiz BGM doğu toplumlarının hayal gücünden doğmuş ve genel anlamda eski medeniyetlerin etkisi de görülebilmektedir. Ne var ki son şeklini alıp kayda geçmesi ve günümüze ulaştırılması Arapların eliyle olmuştur (el-Mallâh, 1977: 128). Örneğin masalların kaynak metniyle çağdaş kabul edilebilecek İbn Batûta'nın (h. 703-779) seyahatnamesindeki bazı gözlemlerinin, BGM'nin anlatılarından “Bağdatlı Terzi ve Berber Kardeşleri” gibi anlatılarında yer alması ve bunlarla benzerlik oluşturmaları önemlidir (İbn Batûta: 2002).

Masalların gelişim sürecine kendi el yazmalarından yola çıkarak bakmak yararlı olacaktır. Mahdi (1984: 25), masalları tahkik ederken “eski kaynaklar/9. yy.”, “ana kaynak/13.-14.yy.” ve “kaynak/14.-15. yy.” şeklinde yukardan aşağı doğru masalların soy kütüğünü ortaya koymaya çalışmıştır. Masalların 9. yüzyıl öncesi bilinmemektedir. Masalların en eski Arapça yazılı kaynağı ise Nebihe ‘Abûd’un

1949'da Chicago'da yayımlanan Yakın Doğu Araştırmaları Dergisinde, “*Kitâb fihî Hadîs Elf Leyle*, m. 879/h. 266 tarihli” (Bin Geceyle İlgili Kitap) adlı belgeyle ilgili makalesinde ortaya çıkar. Bu belge/parça incelendiğinde yazımının 9. yüzyılın başlarına uzandığı anlaşılmaktadır. Aynı şekilde “Binbir Gece” ya da “Bin Gece” adıyla BGM’ye başta el-Mes’ûdi ve İbnu’n-Nedîm olmak üzere tarihçi ve edebiyat araştırmacıları değinmektedir. Böyle olmakla birlikte Mahdi (1984: 29), tarihçiler ve edebiyat kaynakları adından bahsetmiş olsa da 9. yüzyıldan 13 yüzyıla kadar hem ‘Abûd’un masallarla ilgili yayımladığı belgeye bakıldığında hem de masalların adının geçtiği herhangi bir çalışmanın izi sürüldüğünde BGM’nin metniyle ilgili kayda değer bir belgeye/nüshaya rastlanamadığını belirtir. Diğer yandan ana kaynağın yazmalarına ulaşamamış olsa da Mısır ve Suriye’yi içine alan Memlûklular döneminde 13. yüzyılın ikinci yarısına geçmeden masalların toplandığı/yazıldığı rahatlıkla söylenebilmektedir. Ya ana kaynaktan çoğaltılmış ya da bir iki nesil sonra nakledilmiş olduğu düşünülen masallarla ilgili tek kaynak ise 14. yüzyıla dayanır. Daha sonra 14. yüzyıldan 18. yüzyıla kadar uzanan süreçte kaynak metin Suriye ve Mısır kollarına ayrılmış Suriye’de 4, Mısır’da ise 7 farklı el yazması tespit edilmiş, bir anlamda masalların bir kaynaktan doğmasına rağmen 4 asırlık süreç içinde hep yoğrulmuş ve yeniden yazılmıştır (bkz. Mahdi, 1984: 22-36). Tespit edilen bu yazmaları, Mahdi’nin büyük bir titizlikle karşılaştırıp masalların özgün dil ve üslubuna sadık kalarak bir metin oluşturduğu görülür.

9.3. Binbir Gece Masallarının Dili

Masalların orijinal dili, yazı dili olmadığı gibi konuşma dili de değildir. Masallarda yüksek edebi dille konuşma dilinin iç içe geçtiği ve kendine özgü akıcı **hikâye dilinin** kullanıldığı görülür. Anlatılardaki kahramanlar sosyal konumlarına uygun konuşturulmuş ve anlatının akıcılığını korumak kaygısıyla i’râbdan kaçınılmış ki bu, şiir ve nesir yazımında Memlûklular döneminde ilk kez kendini gösteren bir

durum olarak bilinir. Dönemin şairlerinden İbn Kazmân'nın i'râbla ilgili "kılıcı kınından çeker gibi onu şiirimden çekip aldım" dediği aktarılır (Mahdi, 1984: 38). Masallar, dilin ses ve yapısal gelişimi, sözcüklerin kullanım ve anlamsal gelişimini yansıtmaları açısından önemli olduğu gibi döneminin hikâye dilini ve tekniğini belirlemek açısından en önemli eserlerden biridir (Mehdi, 1974: 142-143).

BGM'nin eski kaynaklarının Abbasilerin ilk dönemlerinde 9. yüzyılda Irak'ta yazıldığından kitapta Suriye ve Mısır konuşma dilinin yanı sıra Irak konuşma dilinin özellikleri de görülebilmektedir (Mahdi, 1984: 48)

9.4. Binbir Gece Masallarının Konusu ve Anlatı Tekniği

BGM'nin ana temasının kadının sadakatsizliği ve ihaneti olduğu söylenebilir. Anlatıcısının önceliği olumlu ya da olumsuz bir bakışla bu görüşü açıklamak olmuştur. Kadının sadakatsizliği tezine karşı anlatıcı, kadını, ana, eş, kız kardeş, kız çocuk olarak adım adım yücelten bir anti-tez geliştirir ve bunda da masalların sonunda başarılı olduğu anlaşılır, bir anlamda okuyucunun/dinleyicinin yüreğine su serpilir. Çünkü masallardaki anlatıcı vezirin kızı Şehrazad, karısının kendisini kölesiyle aldatmasından dolayı evlendiği her kadını gerdek gecesi sonrası ölüme mahkum eden Şah Şehriyar'la evlenmiş, hikâye anlatımındaki ustalığı ve zekasıyla binbir gece boyunca ölüm kararını erteleterek bu süre zarfında işlediği doğru kadın teziyle anlatıların bitiminde de eşi ve çocuklarıyla mutlu mesut yaşamını sürdürmeye devam etmiştir. Bu hikâye, BGM'nin başlangıç hikâyesidir, tüm diğer hikâyeler bu hikâye üzerine bina edilir. BGM'yi üzüm salkımına benzeten eş-Şuveylî (2000: 3), masalları, başlangıç hikâyesi, çerçeve hikâyeler, çerçeve altında yer alan hikâyeler ve bağlam dışı hikâyeler olmak üzere dört grupta değerlendirmenin uygun olacağını dile getirmiştir. Bu haliyle BGM, çerçeve öykü tekniğinin klasik bir örneğini oluşturur.

Anlatıcı, başlangıç anlatısından diğer çerçeve anlatılara ve alt anlatılara geçişi başarıyla sağlamaktadır. BGM’de kadının sadakatsizliği ve karşı tezin yanı sıra, kadercilik, kusursuz güzellik, lükse ve zevke düşkünlük konularının yer aldığı gibi tutkulu ve platonik aşk öykülerinin, güldürü ve toplumsal ve ahlaki ders içerikli anlatılar bulunmaktadır. Masallarda kahramanları arasında cin ve dev gibi varlıkların yer aldığı olağanüstü ve fantastik anlatılarla birlikte anlatıların hayata dair yaşanmış ve yaşanabilecek tüm konulara değindiğini söylemek abartı olmayacaktır. Anlatıların asıl başarısı belki de, işlenen konulardan ziyade okuyucuyu ana temadan uzaklaştırıp onu sadece okuduğu âna, kesite, sözcüye yoğunlaşmasını sağlayan anlatıdaki akıcılık, canlılık ve anlatılar arası ustalıklı geçiş yapabilme gücünde saklıdır. BGM’nin önemli özelliklerinden birisi de anlatının yaklaşık bir beyitten otuz üç beyite kadar değişen irili ufaklı 1202 şiir ve az da olsa zaman zaman ayet ve hadislerle zenginleştirilmiş olmasıdır. Adeta geçmiş milletlerin, nesillerin yaşamları, şiirle yorumlanmış ve bazen bu yorumlar ayet ve hadislerle desteklenmeye çalışılmıştır.

9.5. Binbir Gece Masallarının Yayılma Süreci

Neredeyse dört asırdan fazla bir zaman dilimi boyunca Suriye ve Mısır arasında gidip gelen sonra BGM, daha erken zamanlarda farklı dillere çevirileri yapıldığı bilinmekle birlikte masallar dünyaya 18. yüzyılda ilkin Fransız doğubilimci Antoine Galland (1646-1715) tarafından İstanbul’da ve Kahire’de yapılan araştırmalar sonucunda, (*Mille et une nuits* [Binbir Gece], 1704-1717, 12 cilt) halinde son derece serbest, sansürleme yaparak ve bilimsel olmayan çevirisiyle Fransa yoluyla tüm Avrupa’da tanıtılmış ve masallar batı edebiyatında bir yüzyılı aşkın bu çeviriyle bilinmiştir (Goldziher, 1993: 102, Onaran, 2004: 16). Dolayısıyla okur, uzun bir süre aslı bilinmeyen nüshaları okumak durumunda kalmıştır.

Diğer taraftan BGM'nin gerçek değerinin ortaya çıkmasında (1899-1904, 16 c.) Arapçadan çeviren Joseph Charles Mardrus'un Fransızcaya çevirisi, İngiltere'de doğu dillerinden çeviriler yaparak ünlenmiş John Payne'nin BGM'yi İngilizce çevirisi, yine Sir Richard Francis Burton'un 1885-1888 yılları arasında yayımladığı Mardrus gibi masalları sansürlemeden dipnotlarla zenginleştirilmiş olarak (The Arabian Nights' Entertainments or the Book of a Thousand Nights and a Night) adlı çevirisi, Almanya'da, 1839 Kalküta Arapça baskısından 6 cilt 12 kitap halinde yapılan çeviri önemli görülmekle birlikte (Onaran, 2004: 17) bu çeviriler, ülkemizdeki çeviriler de dâhil olmak üzere diğer dillerde yapılan masalların günümüz çevirilerinin hemen hemen hepsi, Kalkuta I. (1814), Breslâu (1824-1843), Bulak (1835), Kalkuta II. (1839-1842) olmak üzere dört baskıya dayanmaktadır (Mahdi, 1984: 13). Ne var ki Mahdi tüm bu baskıların asıl el yazmalarıyla farklılık arz ettiğini tespit etmiş ve masalların Suriye ve Mısır el yazmalarını karşılaştırarak yeni bir arketip metin oluşturma yoluna gitmiştir. Goldziher (1993: 102) masalların çevirisine kaynaklık teşkil eden Arapça baskılar arasında Beyrut (1888-1890) baskısından bahsetse de bu baskının önceki baskılardan birinin farklı yer ve zamanda basımı olarak düşünülebilir. Bu durum, aralarındaki dikkati çeken farklılıklardan dolayı diğer baskılar için söz konusu edilmemektedir.

Hemen belirtmek gerekirse, **BGM'nin Türkçe** el yazmalarına ülkemiz kütüphanelerinde pek rastlanmamıştır. Sakaoğlu (1999: 17) Abdi adında bir çevirmenin masallardan bir bölüm çevirip Sultan II. Murat'a sunduğundan bahseder. Yine en eski çevirilerden birinin, ilk 55 geceyi içeren ve tahminen 15. yüzyıldan kalma bir yazma olduğu kabul edilir. Çevirmeni belli olmayan bu yazmanın Bursa İl Halk Kütüphanesi ve Paris Bibliothèque Nationale nüshaları bulunmaktadır. Türkiye'de bu masalların el yazmalarının dışında ilk derli toplu baskısı 19. yüzyılda Sultan Abdülaziz zamanında Ahmet Nazif tarafından Osmanlı Türkçesine çevrilerek

4 ve 6 cilt olmak üzere iki defa yayımlanmıştır (Onar, 2004: 18; Yurdatap, 2003: 12). Zaman içinde BGM'nin çok sayıda çevirileri hep yapılmıştır. Bunların kimisi eksik kimisi bölüm bölüm kimisi de sadece çocuklara yönelik olmak üzere özel amaçlı küçük kitapçıklar halinde özel amaçlı çevriler olduğu görülmüştür. Ülkemizdeki mevcut çevirilerden Selami Münir Yurdatap (2003)'ın Arapçadan 2 cilt halinde çevirisi (Bu çevirinin ilk baskısı 1925'te yapılmıştır.), Alim Şerif Onaran'ın (2004) Fransızcadan 8 cilt 4 kitap halinde çevirisi (Joseph Charles Mardrus'un Arapçadan Fransızcaya çevirdiği eser) masalların aslına en yakın ve bütüncül çevirileridir. Bu arada masalların Türkçedeki yansımalarını ve Türk anlatılarına etkisini görmek için Akkoyunlu (1996)'nun, BGM'nin Türk masallarına etkisini incelediği çalışması, Birkalan(2004)'ın masalların Türkçedeki basım sürecini ve etkilerini ele aldığı makalesi ve Tülücü (2004)'nün ise BGM'yle ilgili hazırlamış olduğu bibliyografya seçkisi yararlı olabilir.

BGM'nin **Arapça ilk baskısı** Şeyh Ahmed b. Mahmud Şirvânî tarafından 2 cilt halinde Hindistan'da Kalkuta'da basılmıştır. Birinci cilt 1814'de "Hikâyât Mi'e Leyle min Elf Leyle ve Leyle" (Binbir Gece Masallarından Yüz Hikâye) adında basılırken, ikincisi 1818'de "el-Mucelledu's-Sânî min Elf Leyle ve Leyle Yeştemilu 'alâ Mi'e Leyle ve Ehbâri's-Sindibâd ma'a'l-Hindibâd" (Binbir Gece Masallarının Yüz Gecesini ve Sinbad ile Hinbad Hikâyelerini İçeren İkinci Cilt) adıyla basılmıştır (Mahdi, 1984: 14). Mahdi, Şirvânî'nin bu baskısının BGM'nin Suriye yazmalarına dayandığını belirtmekle birlikte bu çalışmada aslına sadık kalınmadığını keyfi ekleme, düzeltme ve değiştirmelerin yapıldığını ileri sürmektedir.

BGM'nin ikinci baskısı, Avrupa'daki ilk ve son baskısı Fransa'nın Breslâu şehrinde (1824-1843) tarihleri arasında (1-12) cilt halinde "Hâzâ Kitâbu Elf Leyle ve Leyle mine'l-Mubteda ilâ'l-Muntehâ" (Bu Baştan Sona Binbir Gece Masalları

Kitabıdır) adıyla basılmıştır. Bu baskıda daha ziyade BGM'nin geç dönem Mısır yazmalarının etkisi görülür.

Masalların üçüncü baskısı, 1835'de 2 cilt halinde basılan I. Bulak baskısıdır. Bu baskının dayandığı yazmalar baskı esnasında tahrip olmuş ve korunamamıştır. Ne var ki 18. yüzyılın son yarısı ile 19. yüzyılın ilk yarısına denk düşen geç dönem Mısır yazmalarıyla oldukça benzerlik göstermektedir. Bu baskıda da eksikler görülmüş ve dönemin bazı batılı gezgin ve araştırmacıları eksik kısımları tamamlamak için Kahireli bir yazma uzmanından yardım almıştır. Ancak Mahdi, (1984: 19), yapılan bu çalışmalarını eksik kaldığını aynı zamanda I. Bulak baskısının masalların asıl dilini, yapısını ve anlatım tekniğini koruyamadığına belirtir.

Günümüz çevirilerinin dayandığı BGM'nin Arapça baskılarından dördüncü baskısı ise (1839-1842) tarihlerinde (1-4) cilt halinde basılan II. Kalkuta baskısıdır. Bu baskıda geç dönem Mısır yazmalarının yüzeysel bir biçimde tahkiki yapılp I. Kalkuta ve Breslâu baskılarıyla birleştirilerek bir metin oluşturulduğu ileri sürülmüştür (bkz. Mahdi, 1984: 14-22, 1995: 87-101).

Bunlara ek olarak 1966-1967'de René Khawam, Fransa'da Bibliothèque Nationale'de ve Suriye'de Cizvit kitaplıklarında bulunan BGM'nin el yazmalarını inceleyerek 4 cilt halinde çevirmiştir 1986-1987'de ise bu çevirinin ikinci baskısı yapılmıştır. René Khawam, daha önceki çevirilerde bulunmasına karşın, “Alaaddin'in Sihirli Lambası”, “Ali Baba ve Kırk Haramiler” gibi hikâyelere çevirisinde yer vermemiş, bunların masallara sonradan eklendiğini savunmuştur (Onaran, 2004: 19). Khawam'ın diğer el yazmalarını görme fırsatı bulamamış olması, böyle bir sonuca varmasının sebepleri arasındadır.

Araştırmacılar, BGM'nin ana yazmalarına ulaşp karşılaştırmalı tahkiklerinin yapılmasını hep önemli görmüş Mahdi (1984) bu yolda bir emek ortaya koymuştur.

Chicago ve Harvard üniversitelerinde Arapça profesörü olarak görev yapan Muhsin Mahdi'nin 1984'de Arapça yayımladığı “Elf Leyle ve Leyle” adlı tahkikli çalışması önemli bir gelişme olarak dikkat çekmektedir. Haddawy (1990)'in İngilizceye çevirdiği Mahdi'nin bu eseri, sadece erken dönem Suriye yazmalarında bulunan anlatıları kapsadığı gerekçesiyle eleştirilere maruz kalmış bunun üzerine Mahdi, “Kameru'z-Zamân” hikâyesi başta olmak üzere diğer basımlardan ve kaynaklardan derlediği bazı anlatıları eserine ikinci bir cilt olarak eklemiştir (Onaran: 2004: 19). Çünkü BGM'yi sadece ilk dönem el yazmalarıyla sınırlı tutmakla masalların en az dört asırlık gelişim ve dağılım süreci yok sayılmış olacaktı.

Günümüzde Mahdi (1984)'nin, kitabın özgün diline ve tekniğine titizlikle yaklaşılarak yayımladığı eseri ve el-İskenderânî (2006)'nin tashihli yayımı gibi çok sayıdaki BGM'nin farklı Arapça yayımlarının yanı sıra kimisi farklı Arapça nüshalardan kimisi suyunun suyu gibi izlenim veren kaynak dil yerine ikinci dilden üçüncü dile çevrilmiş olsa da hemen hemen dünyanın tüm dillerinde çevirilerinin olduğu bilinmekte ve masallar hep araştırmacıların, edebiyatçıların, okuyucuların ilgisini çekmeye devam etmektedir.

I. BÖLÜM: SÖYLEMBİLİM (علم الخطاب)

Söylembilim çalışmaları sözlü ve yazılı dil söylemiyle sınırlandırılacak olursa gramer (sesbilim, biçimbilim, sözdizim), yazınsal eleştiri, sözbilim, anlambilim, yorumbilim ve edimbilim çalışmalarının çatısını teşkil etmekte ve tüm bu farklı isim altındaki çalışmaların bütüncül bir yaklaşımla tek üst başlık altında değerlendirilebileceğinin işaretini vermektedir. Diğer yandan en çok ilgili olduğu bilim dalı ise göstergebilimdir. Dolayısıyla söylembilimin göstergebilimle ilgisini kurmak amacıyla kısaca göstergebilim konusuna yer vermek yararlı olacaktır.

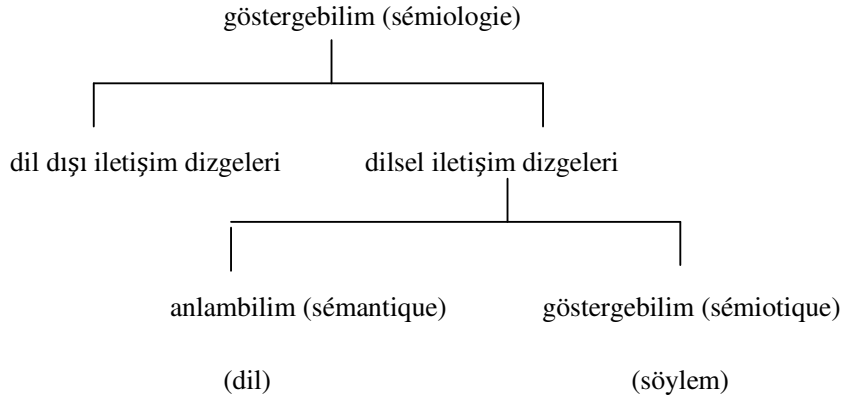
1.0. GÖSTERGEBİLİM (SEMIOLOGY / علم الإشارة)

20. yüzyıla kadar sözdizimsel bir çalışmadan öteye geçmeyen dilbilim çalışmaları, Ferdinand de Saussure(ö. 1913)’un “Genel Dilbilim Dersleri” adlı çalışmasıyla yeni bir boyut kazanır. Dili “göstergeler sistemi” olarak tanımlayan Saussure’e göre, “göstergelerin toplum içindeki yaşamını inceleyen bir bilim” dalıdır göstergebilim. Charles Sanders Peirce (ö. 1914)’de göre göstergebilim “genel anlamda mantığın yerine kullanılan yeni bir sözcüktür yalnızca.” (Guirraud, 1994: 17-18). Rifat (1998a: 111) göstergebilimin genel tanımını şöyle yapmaktadır:

“İnsanların birbirleriyle anlaşmak için kullandıkları doğal diller (sözelimi Türkçe), davranışlar, çeşitli jestler (el-kol-baş hareketleri), sağır-dilsiz alfabesi, görüntüler, trafik işaretleri, bir kentin uzamsal düzenlenişi, bir müzik yapıtı, bir resim, bir tiyatro gösterisi, bir film, reklam afişleri, moda, yazınsal yapıtlar, çeşitli bilim dilleri, tutkuların düzeni, bir ülkedeki ulaşım yollarının yapısı, mimarlık, düzenlemesi, kısacası bildirişim amacı taşıyan taşıması, her **anlamli bütün** çeşitli birimlerden oluşan bir dizgedir.”

Görüldüğü üzere dilbilim çalışmaları göstergebilim çerçevesinde görülmektedir. Bunun aksini düşünen araştırmacılar da yok değildir. Ama “hangisi

hangisini kapsamaktadır” tartışmaları bu çalışmanın çerçevesi dışındadır. Anne Hénault’e göre göstergebilim, şöyle şematik bir görünüm arz etmektedir (Guirraud, 1994: 13):

Guirraud, şemada genel göstergebilim kavramının altında yer alan göstergebilim/sémiotique (söylem)’in giderek genel göstergebilimin yerine kullanılmaya başlanan, Greimas ve izleyicilerinin incelediği özel bir alanı söylem/anlatı çözümlemelerini vurgulamak için yapıldığı izlenimi verdiğini belirtir. Greimas (1977)’in yazınsal olsun olmasın söylemsel göstergebilimi, dilbilim çevresinde gelişen söylem (discourse/الخطاب), kavramından farklı olsa bile bu iki kavram arasında artık ciddi bir yakınlıktan söz edilebilir.

Litvanya asıllı Fransız göstergebilimcisi Greimas [ö. 1992] (1977), göstergebilimin, Stoacı ve Ortaçağ anlamlama biçimleri (modi significandi) kuramcılarının bağımsız olarak Avrupa’da F. de Saussure ve Amerikalı felsefeci mantıkçı Ch. S. Peirce’de temellerini bulduğunu, 1960’lı yıllarda önce Fransa’da Rus asıllı Amerikan dilbilimcisi Roman Jakobson (ö. 1982)’un sonra da daha belirgin olarak Kopenhag dilbilim çevresinin en önemli temsilcilerinden Louis Hjelmslev (ö. 1965)’in ve Rus biçimcilerinin katkısıyla yenilikçi bir yaklaşım olarak kurulduğunu belirtir. Ch. S. Peirce’nin her türlü bilimsel uygulama için ön gördüğü göstergebilimi

(semiotic/الإشارة) salt dilbilgisi, gerçek anlamıyla mantık ve salt sözbilim (Rhetoric/البلاغة) olmak üzere üç başlık altında incelemesi, 1930'larda mantıktan esinlenerek göstergebilimi geliştirmeye çalışanlar arasında Amerikalı Charles William Morris (ö. 1979)'ın bütün göstergeler için uygulanabilir gördüğü bir genel kuram çevresinde sözdizim (syntactis/النحو), anlambilim (semantics/علم الدلالة), ve edimbilim (pragmatics/التداولية) bileşenlerini vurgulaması dikkat çekicidir. Süreç içinde göstergebilimin bildirişim ve anlamlama göstergebilimi olarak ayrımının yapıldığı ve göstergebilimin kesiştiği (göstergebilimin kendilerine üstdil sağladığı/göstergebilimin çerçevesinde görülebilecek) yazınsal eleştiri, yazınbilim, anlatı çözümlemesi, metindilbilim, sözbilim, yorumbilim, edimbilim, dil felsefesi alanlarında yoğun çalışmalar yapıldığı görülür (bkz. Rifat, 1998a: 111-152).

Yukarıda adı geçen bilim dalları bilindiği gibi birbirinin tamamlayıcısı, bir bütünün parçasıdır. Bu çalışmanın çerçevesini, metindilbilim (söylembilim) bulguları ve anlatı çözümlemesiyle ilgili bulgular oluşturmaktadır. Tabii bu iki bilim dalının bütünden kopuk düşünölemeyeceği ve diğör bilim dallarından doğrudan ya da dolaylı olarak her fırsatta yararlandığı ortadadır. Çalışma, metindilbilim (söylembilim) başlığı üzerine oturtulacaktır.

1.1. SÖYLEMBİLİM (علم الخطاب)/ METİNDİLBİLİM (لسانيات النص/TEXTLINGUISTICS)

Bölümde metindilbilim teriminin yaygın kullanımı dikkate alınarak metindilbilim terimine de zaman zaman yer verilmektedir. Metindilbilim ve söylem çözümlemesi başlangıçta bazı farklı yaklaşımlar sergilemiş olmalarının yanı sıra artık araştırmacılar çoğunlukla ikisinin arasında fark görmemektedir. Aslında metindilbilimden kasıt söylembilimdir. Metin terimi ise söylembilimin kapsamında zaten yer almaktadır.

N. Enkvist (1987), söylembilimin/ metindilbilimin, alıcının metni çözümleme esnasında başvurduğu konuyla ilgili bilgi birikimi ve bağlam gözetilerek metnin biçimsel ve anlamsal bütünlüğünü/insicamını sağlayan dilsel unsurların araştırması olduğunu belirtmiştir (el-Fakî, 2000, C.1: 35).

Söylembilim metinlerin büyük ve küçük yapılarını metin içi ve dışı bağlamları da dikkate alarak inceler. Söylembilim/Metindilbilim çalışmalarında dilsel iletişim, dilin sesbilimsel, biçimsel, sözdizimsel ve anlambilimsel düzeyleriyle ilgili dilsel olgularını betimleyip çözümlemek kadar öne çıkmaktadır. Buhâyırî (1997: 162-3)'nin belirttiği gibi dilsel iletişim ve onun tarafları, şartları, özellikleri, etkileşim biçim ve düzeyleri, metinsel özelliklerin alıcı/okuyucu üzerinde bıraktığı etki türleri, alıcıların özellikleri ve alımlama şekilleri, metnin açılımı ve çoklu okuma, metindilbilimin üzerinde durduğu önemli konular arasında yerini almıştır. Başka bir deyişle metindilbilimin metin oluşturma süreci ile metni anlama/anlamlandırma sürecini betimler ve insanların belirli bağlamlarda metinleri niçin kullandıklarını ve metinlerin etkileşimi nasıl gerçekleştirdiklerini saptamaya çalışır (de Beaugrande&Dressler, 1981: 3; Ebu Ğazâla&Hamad, 1999: 25).

Bayrav (1998: 86); “bir metin belli bir bildiri taşır ve onu insanlara ulaştırmakla görevlidir. Metinlerin bu görevlerini nasıl yaptıkları ve ne derece başardıkları önemli bir iştir.” diyerek metindilbilimin uygulama ve araştırma alanına ışık tutmaya çalışmıştır.

Kimi araştırmacılar metin çalışmaları ile söylem çalışmaları arasında bir farklılık gözetmişlerdir. D. Crystal, söylem çözümlemesinin sözlü dille metin çözümleme ve incelemesinin yazılı dille ilgili olduğuna işaret etmekle birlikte aslında çözümlemenin ister metin ister söylem olsun hem yazılı hem sözlü dil birimlerini kapsadığını ve iletişim işlevinin önemli olduğunu vurgulamayı ihmal etmemiştir (el-Fakî, 2000, C.1: 35).

Teun Van Dijk, metindilbilimin basit bir kuram ya da yöntem tasarımı değil, dil çalışmalarında metnin öncelikli araştırma konusu olduğu bir çalışmanın tasaramı olduğunu vurgular (de Beaugrande&Dressler, 1981: 14). Metindilbilimin, dilbilimin daha çok sözlü dile ve tümce düzeyine uyguladığı çözümleme yöntemlerinin yazılı dile, tümce ötesi birimlere özellikle de yazınsal metinlere uygulanması sonucu geliştiği ve bir metnin bütünlüğünü sağlayan bağlantılar ve tutarlılıklar üzerinde durduğu görülür (Fırat, 1998a: 99).

Araştırmacıları tümce düzeyinde yapılan inceleme ve çözümleme çalışmalarından tümce üstü çalışmalara yönelten durum, bağlamdan, dilsel iletişimden dilsel büyük yapı “metin”den kopuk tümce çözümlemelerinin yetersiz görülmesi olmuştur. Metinden kopuk değerlendirilen tümce anlamı sınırlı ve yetersiz görüldüğünden metnin bütünsel anlamına ulaşabilmek için söylemin/metnin incelenip ve çözümlemesinin önemi kendini göstermiştir (el-Fakî, 2000, C.1: 15).

S. Buhayrî, tümce düzeyindeki dil çalışmalarından tümce üstü çalışmalara geçmenin önemine vurgu yaparken tümce düzeyindeki çalışmaların artık değerini

yitirdiği şekilde konunun değerlendirilmemesi gerektiğine işaret etmektedir. Araştırmacılar söylembilim/metinbilim çerçevesinde belirli hedeflere yönelik yeni bakış açıları ortaya koymaktadır. Bunun öncesini yok sayan alternatif bir yöntem olarak değil, söylemin/metnin dilsel büyük bir birim olma özelliğinden yola çıkan yeni inceleme biçimi olarak değerlendirilmesinin daha doğru olacağı belirtilmektedir. Tümce grameri ile metin grameri arasındaki bağı koparmaya yönelik her türlü girişimin başarısız olduğuna/olacağına işaret edilmektedir. Van Dijk tümce gramerin metin grameri içinde önemli bir yere sahip olduğu görüşündedir (Buhayrî, 1997: 133-135). İki bilim dalının birbirine karşıt gibi görmek oldukça yanıltıcı bir durumdur. Geleneksel gramer -her dil için aynı şeyi söylemek mümkün olmasa da- daha ziyade tümce düzeyinde çalışmalarla sınırlı iken, söylembilim/metinbilim, bütüncül bir bakış açısıyla geçmişin birikiminden yararlanarak ve destek alarak ilgisini daha üst birimlere tümceler arası ilişkilere, metinlere, söylemlere yöneltmektedir. Belki, elde doygunluğa ulaşmış ve gelişmiş dil, gramer, tümce bilgisi mirası olmasıydı yeni bir açılım ihtiyacı hiç belirmeyecekti. Öte yandan artık içinde bulunduğumuz iletişim çağında bağdaşık ve tutarlı bir söylemin/metnin oluşum ve anlama süreçlerinin belirlenebilmesi için tümce üstü çalışmalar ihtiyaç olmuştur. Araştırmalara bakıldığında söylembilim çalışmalarının yeni açılım arayışları sözbilim mirası, mantık ve edimbilim vb. çalışmalar çevresinde de sürdürmektedir.

Metni inceleme konusu seçen söylembilim/metindilbilim alanında özellikle farklı yaklaşımlardan kaynaklanan kavram çeşitliliği, bir anlamda bir kavram kalabalıklığı söz konusudur. Örneğin batı dillerindeki, discourse analysis/analyse de discours (söylem çözümlemesi), discourse grammar/ grammaire de discours (söylem dilbilgisi), textlinguistics/ linguistique textuelle (metindilbilim), textology/ textologie (metinbilim), textological reseach, textlinguistic research, text theory, text grammar,

science of texts, textual analysis, narratology/ narratologie (anlatıbilim), sémiotique littéraire (yazınsal göstergebilim) gibi kavramların hemen hemen aynı konu alanıyla ilgili olduğu ve aynı anlamı aktardığı ya da aynı kavramı kullanan araştırmacıların kendi anlayışları doğrultusunda çizilmiş çok ince anlam farklılıklarını yansıttıkları olduğu belirtilmektedir (Aksan, 1991; Günay, 2003: 42). Bu çeşitlilik Arapça metindilbilim çalışmalarında da rahatlıkla görölmektedir. Örneğin, (نحو النص/metin grameri), (لسانيات/ علم لغة النص/metindilbilim), (علم اللغة النصي/metinsel dilbilim), (لسانيات/ علم لغة النص/metindilbilim), (نسيج النص/metin dokusu), (لسانيات/ علم لغويات النص/metindilbilim), (تحليل الخطاب/söylemdilbilim), (خطاب الحكاية/anlatı söylemi), (خطاب/ تحليل الخطاب/söylem çözümlemesi), (خطاب/ علم الخطاب/söylembilim), (خطاب/ علم النص/metin bilim), (خطاب/ علم الخطاب/söylembilim) kavramları bu çerçevede görölebilir. Van Dijk (1979), söylem çözümlemesi kavramının Almanca Textlinguistik kavramının çevirisi olduğunu ve geniş anlamıyla dilbilimin dışında kalan metin çalışmalarından bahsetmenin gerektiğini belirtir ve bunun için söylem çalışmaları (textwissenschaft) kavramını önerir (Aksan, 1991: 91).

Söylem kavramının metinden daha üst bir birim olduğu yaygın bir görüş olarak araştırmacılar arasında kabul bulmasına rağmen metindilbilim (textlinguistics/ لسانيات النص) kavramının daha yaygın kullanıldığı göröür. Dilbilim başlı başına bir kavram olarak kullanılırken metin kavramını onun üstüne bindirip kavram üstüne kavram, inceleme alanı üstüne inceleme alanı durumu biraz şaşırtıcı görünmektedir. Bunun yerine, yukarıdaki kavramlar arasında yer alan metinbilim (textology / علم النص) kavramı ya da daha kapsamlı, daha uygun görölebilecek söylem grameri (discourse grammar/ نحو الخطاب) kavramı, öncelikli tercih edilebilecek bir kavram olarak karşımızdadır. Öte yandan “dilbilgisi” kavramının alışılmış kullanımının direnciyle boğuşmaya meydan vermeden anlambilim (semantics/ علم الدلالة), biçimbilim (morphology/ علم الصرف) kavramları gibi hem söylemin üretim sürecini hem de

Çözümleme/anamlama sürecini kapsayacak **söylembilim** (علم الخطاب) adında yeni bir kavram oldukça isabetli görölmektedir. (علم الخطاب/söylembilim) kavramına ulaştığımız Türkçe kaynaklarda hiç rastlanmamış Arapça kaynaklarda ise sadece bir çalışma içinde (Ebu Delv, 2002: 90, 101) rastlanmıştır.

Çalışmanın devamında, kaynak başvurusunda bulunduğumuz bir çalışmanın farklı anlamda kullanımını ortaya koymanın dışında anlam kaymasına meydan vermediği sürece metindilbilim terimi yerine söylembilim terimi kullanılacaktır.

1.2. KONU ALANI TEMEL KAVRAMLARI

Söylembilim alanında yapılan çalışmalarda bazı kavramların tanımının yeniden belirlendiği görülür. Bu açıdan konuyla ilgili kavramlar üzerinde durulması yararlı olacaktır. Ancak hem söylembilimin kendisiyle ilgili olarak hem de konunun temel kavramlarının tanımları üzerinde araştırmacılar arasında bir fikir birliğinden söz etmek zordur. Burada söylemin en temel terimlerine yer verilecektir. Bu terimler açıklanırken ağırlıklı olarak araştırmacıların hem fikir olduğu noktalar belirleyici olacak ve terimlerle ilgili uzun tartışma süreçlerine mümkün olduğunca değinilmeyecektir.

1.2.1. Söylem (الخطاب/Discourse)

Söylem terimini kullanan ilk dilbilimci, 1952’de yayınlanan “discourse analysis” (söylem çözümlemesi) adlı çalışmasıyla, dilin dağınık sözcükler ya da tümcelerden çok metin biçiminde kullanıldığını öne sürerek dilbilim çalışmalarında tümce ötesi birimlere, metinlere yönelmek gerektiğine dikkat çeken Harris olmuştur (Şenöz, 2005: 44). Ancak Harris’in dil çalışmalarında tümce ötesi birimlere yönelme önerisi, üretici-dönüşümsel modelin dönemin çalışmalarında daha belirleyici olması nedeniyle o dönem Amerika’da ilgi görmeyecek ve Almanya’da Hartmann’ın 1964’te “Texte, texte, klassen, von Texten” adlı makalesiyle metindilbilim çalışmaları kendine zemin bulup devam edecektir (Aksan, 1991: 90-104). Harris ve Hartmann’ın başlattığı bu çalışmalara kadar batıda söyley/metin” kavramının hiç kullanılmadığı belirtilmektedir (eş-Şâvuş, 2001, C.1: 183).

Diğer yandan Harris, söylem çalışmalarında bir öncü olmasıyla birlikte onun “söylem” terimini dil dışı etkenlerini göz ardı ederek ele aldığı ve yapısalcı bir yaklaşımla sadece birbiriyle bağlantılı tümcelerden oluşan birim olarak gördüğü için daha sonra eleştirilecektir.

1990’lardan sonra toplumdilbilim alanındaki gelişmeler tümce düzeyinde yürütülen çalışmalardan “bağlam içinde metin” anlamındaki söylem kavramının oluşumunu etkilemiş ve söylem sadece yapısal olarak dil içi incelemelerle sınırlı tutulmamış dil dışı özelliklere de söylem çalışmalarında yer verilmeye başlanmıştır (Şenöz, 2005: 45).

1.2.2. Metin (Text/النص)

Tümce ötesi düzlemde yapılan çalışmalarda dilin açıklanmasında tümce odaklı incelemeler yeterli görülmemiş buna sebep olarak insanların aslında tümcelerle değil metinlerle bildirişim gerçekleştirdikleri görüşü öne sürülmüştür. Alman dilbilimci Hartmann, dilbilim çalışmalarının çıkış noktasının metin olması gerektiğini ileri sürmüş ve bu düşüncesini şöyle dile getirmiştir: “Dilin işleyişi yalnızca sözcükler ve tümcelerle gerçekleşmez, insan tek tek sözcüklerle, tümcelerle değil metinler aracılığıyla konuşur.” (Şenöz, 2005: 18). Metin kavramını araştırmacılar farklı farklı tanımlamaktadırlar. Bu, her araştırmacının kendi bakış açısı doğrultusunda metinle ilgili öne çıkardıkları kimi özelliklerden kaynaklanmaktadır. Yapılan tanımlarda vurgulanan özelliklere dikkat edildiğinde metin, bir bildirişim ortamında kullanılan herhangi bir dilsel ürün, bir tümce/sözce dizisi, biçimsel soyut birim olabilir. (Aksan, 1991: 90-104).

Bununla birlikte metin kavramı farklı yaklaşım ve ifade biçimlerinde kendini şöyle gösterir: Metin kavramı, “birbiriyle bağlantılı sözcüklerden oluşan bir doku” (ez-Zinâd, 1993: 12), “belirli bir bildirişim bağlamında bir ya da birden çok sözlü ya da yazılı olarak üretilen bir dil dizgesi” ve dilsel açıdan bakıldığında birbirini izleyen, sıralı ve anlamlı bütünler oluşturan tümceler dizisi (Günay, 2003: 35) ve “kültürel değişim süreci içinde bilginin kurgulandığı ve düzenlendiği dile dayalı biçim” (Antos 1987: 44’dan Akt. Şenöz, 2005: 13) olabilir.

Beaugrande&Dressler (1981: 3) metni, kendileri tarafından geliştirilen yedi metinsellik ölçütüne cevap veren bir iletişim olayı olarak görürler. Bir metinde, (1.3.) bölümde değinileceği gibi bu ölçütlerden birinin bulunmaması metnin iletişim değerini kaybedip metin olma özelliğini yitireceği dile getirilir. Hal böyle olunca metnin doğru ya da yanlışlığı değil metinselliği sorgulanabilmektedir. Metnin iletişim değerinin belirlenmesi biraz kapsamlı çalışma gerektirmektedir. Ancak nasıl yalnızca art arda dizilmiş sözcükler bir tümce değilse, bir metin de art arda gelen tümceler dizisi değildir. Dilsel bir birimin metin olup olmadığı bağdaşıklık ve tutarlılık ölçütleri çerçevesinde anlaşılabilir.

METİN ve SÖYLEM kavramları arasında kimi araştırmacılar pek fark görmezken ve İngilizcede genellikle söylemin (discourse) kullanıldığı yerlerde Alman, Hollanda ve İskandinav dillerinde metin (text) kavramının kullanıldığı görülürken (Aksan, 1991: 91-92), kimi araştırmacılar bu iki kavram arasında bir ayrım gözetmişlerdir. Jean-Michel Adam, metni iletişim bağlamına sunulmuş bir yapı, kullanıldığı zaman ise söylemin olduğu görüşündedir (Günay 2003:37).

Brown&Yule (1983) ve Beaugrande&Dressler (1981:19) gibi araştırmacılar da bu iki kavram arasında bir fark gözetmişlerdir. Metin, bir konuşmacının veya yazarın ürettiği dil olarak görülürken söylem birbiriyle bağıntısı olan metinlerin oluşturduğu küme olarak değerlendirilmiştir. de Beaugrande (1998: 6), birbiriyle ortak ilişkilere sahip bir metinler grubunun söylem olduğu görüşündedir. Başka bir ifade ile söylem benzer işlevleri üstlenen metinler bütünüdür.

Arapçanın klasik dönem dil çalışmalarında, günümüz tümce üstü çalışmalarda ele alınan kapsamlı bir söylem/metin kavramının varlığından bahsetmek zor görünmekle birlikte, dönemin çalışmalarında yer verilen (الخطاب/söylem, konuşma, söylev, nutuk, mektup), (الكلام/söz, konuşma, tam cümle, ifade), (القول/sözce,

söz, ifade, açıklama) gibi kavramların aslında dolaylı olarak benzer işlevler için öngörüldüğü belirtilmiştir. Arapçada günümüz söylembilim çalışmaları çerçevesinde söylem (الخطاب) ve metin (النص) terimi yerine kullanılmaktadır (bkz. eş-Şâvuş, 2001: 183-197).

METİN VE TÜMCE arasındaki ilişkiye bakıldığında metnin onu oluşturan tümceler toplamından farklı kendine özgü bir bütün olduğu görülür. Başka bir ifade ile metin tümcelerden oluşan değil tümcelerle gerçekleşen anlamlı bir yapıdır. Tümce, dilbilgisinin bir birimi olarak ele alınabilirken metin, bildirişim işlevinin göz önüne alınmasını gerektiren devingen bir süreç olarak düşünülmektedir (Günay 2003:36). Metni oluşturan tümcelerin tek tek metnin anlaşılması ile metnin bütünü anlaşılması aynı şey değildir (Van Dijk, 1973; Rifat, 1998b: 191). Bilindiği gibi tümce sözcüklerin bileşiminden meydana gelirken, metin olayların bileşiminden meydana gelmektedir. Yine tümcenin anlamı sözcüklere bağlı, metnin anlamı parçalara/kesitlere bağlıdır.

TÜMCE (الجملة), SÖZCE (الملفوظ-القول), SÖZCELEME (التلفظ) terimleri arasındaki ilişkiye de değinmek yararlı olacaktır. Tümce ile sözce birbirinden şöyle ayrılabilir; Tümce dilbilgisinin sözce söylemin ve metindilbilimin geliştirdiği bir kavramdır. Başka bir deyişle tümce biçimlerin ve dilbilgisel yapıların birleşme düzeyini ifade ederken, sözce, bildirişim düzeyi ve konuşmayla ilgili bir kavramdır.

Tümce, bir sözdizimsel yapı içinde kendini gösterirken sözce, sözdizim kurallarına uymuyor olsa bile anlamlı bir bütün olarak değerlendirilir.

Tümce incelenirken sözün üretim anı dikkate alınmadan kendi iç yapısı ve bağlantılarıyla değerlendirilirken sözce bağlamsız düşünülemez. Tümcenin yapısı, biçimbilim (الصرف/morphology) ve sözdizim (النحو/syntax) kurallarına bağlıdır ve tümcenin anlamına kelimelerin sözlükteki anlamlarıyla ulaşılabilir. Diğer yandan bir

sözcenin anlamını yapısı ne olursa olsun “kim, nerede, ne zaman” soruları belirler. Bir sözcenin doğru anlaşılabilmesi kim tarafından nerede ve ne zaman söylendiğinin bilinmesine bağlıdır. Bu ayrım, dilbilim ile edimbilim arasındaki ayrımla ilintilidir.

Sözce ile sözcelemenin ise birbirinden şöyle ayrılması mümkündür. Sözceleme sözcenin üretildiği bağlam ve sürecin adıdır. Bu süreç içindeki, “kim, nerede, ne zaman, kime, neyi söyledi?” soruları sözcelemenin çatısını oluşturur. Buradaki beş öge düşünseldir, gerçekte olabileceği gibi olmayabilirler de. Bir söz söylenmiş ise sözü kimin söylediği ve sözün muhatabının, yerinin ve zamanın bilinmesi önemlidir. Bu sürecin ürünü ise haliyle sözce olacaktır. Bu bağlamda bir mesaj, metin, eser sözcendir.

Sözce üretildiği andan itibaren süreçten bağımsız bir ürün haline gelir, ama sözlü ve yazılı olarak tekrar üretilebilir. Sözceleme ise zamana ve mekana bağlı ve tekrar edilemeyen hareket halinde ürün olarak görülür. Hem sözlü hem de yazılı bildirişimde, bir sözce ve bir sözceleme bulunur (bkz. Yaktın, 2005: 13-19; Günay, 2002: 13-22; Kıran, 2003: 83-7).

1.2.3. Bağlam (Context/السياق)

Söylemin/Metnin incelendiği tümce üstü çalışmalarda bağlam ve iletişim ortamı oldukça önemli görülmektedir. Bağlam “ bir dilsel biçimin önünde ya da ardında bulunan, onunla yakından bir ilişki içinde olan ve anlamın oluşmasına yardım eden unsurların toplamı” ya da “bir göstergenin, birlikte bulunduğu öteki göstergelerle oluşturduğu ve anlamını aydınlatan bütün” olarak tanımlanmaktadır (Çakır, 2004: 59).

B. Malinowsky (1923) tümce üstü çalışmalarda bağlamın önemine ilk dikkat çeken isimlerden birisidir. Aslında daha önceki dil çalışmalarında bağlama yer verilmiştir. Bu çalışmalarda bağlam kavramından kasıt, tümcenin öncesi ve sonrası

arasındaki kurduğu ilişkiler bütünü olmuştur. Malinowsky, durum bağlamı (context of situation/السياق المقامي) kavramıyla metnin oluşturulduğu dil dışı olguların dil çalışmalarındaki önemini gündeme getirmiştir. Malinowsky'nin durum bağlamı kavramı sırasıyla J. R. Firth ve M. A. K. Halliday tarafından geliştirilmiş ve bu çalışmalar doğrultusunda günümüz söylem çalışmalarında önemli görülen dilin üç temel işlevinden bahsedilir olmuştur (Uzun: 1995: 28).

Bireyler Arası İşlev (interpersonal): Bireylerarası ilişkilerin kurulmasına yardım eder.

Düşünsel işlev (ideational): Düşüncenin anlamlı bütünlerle aktarılmasını sağlar.

Metinsel işlev (textual): Metnin örgüsünü gerçekleştirir (Halliday&Hassan, 1976: 26-27).

E. Durkheim'in etkisi görülen Malinowsky'nin durum bağlamı kuramının açılımının görüldüğü önemli isimlerden birisi de Roman Jakobson'dur. Jakobson, geliştirdiği bildirişim kuramı çerçevesinde konuşucu, dinleyici, düzgü (kod), bildiri (ileti), bağlam, oluk (kanal) olmak üzere altı ögeyi öne çıkarmıştır (Halîl, 1990, 30).

Araştırmalarda bir sözcenin anlamının yalnızca o sözceyi meydana getiren dilsel birimlerin anlamlarıyla sınırlı olmadığı üzerinde durulmuş ve sözcenin anlamının etkisinde kaldığı tüm etkenler bağlam olarak değerlendirilmiştir. Birbirinden farklı bağlamlar tanımlanıp bağlam kavramının özellikleri belirlenmeye çalışılmıştır. Dil dışı etkenler dil dışı bağlamı / durum bağlamı (context of situation), dilsel etkenlerin ise dil içi bağlamı (co-text) oluşturduğuna dikkat çekilmektedir. Firth, durum bağlamını oluşturan öğeleri şöyle sınıflandırmaktadır: (İşsever, 1995: 13).

- a) Katılımcıların ilgili özellikleri: bireyler, bireysel eşyalar
- b) Katılımcıların sözel eylemi
- c) Katılımcıların sözel olmayan eylemi
- d) İlgili nesneler
- e) Sözel eylemin etkisi

(Brown ve Yule, 1984: 37).

Hymes’e göre ise durum bağlamını oluşturan unsurlar arasında, konuşmacı (addressor), dinleyici (addressee), seyirci (audience), konu (topic), ortam (setting), kanal (channel), kod/düzgü (code), ileti-biçimi (message-form), olay (event), anahtar (key), amaç (purpose) yer almaktadır (Brown ve Yule, 1984: 37-8).

Hassân (2001: 370-372), Malinowsky’nin, meşhur durum bağlamı (context of situation/السياق المقامي) kavramının, “لكل مقام مقال” (her durumun/yerin, [söylenecek] bir sözü vardır) şeklinde benzer doğrultuda nerdeyse bin yılı aşkın süredir sözbilimciler tarafından işlediğine değinmektedir. Benzer durum, günümüz edimbilim çalışmalarının üzerinde durduğu edimin amacı (غاية الأداء/) kavramıyla, Arap dili sözbilimcilerinin vurguladığı durumun gereği (مقتضى الحال) kavramı arasında söz konusudur. “Bağlam” kavramı çerçevesinde görülebilecek çalışmaların nüveleri el-Cahiz’de (ö. 255/869) görülebilmektedir. el-Câhiz (2006: 91-92), anlamın değerinin sözün değeriyle doğrudan ilgili olduğunu belirtmiş ve sözün değerinin ise doğruluk ve duruma uygunluktaki yararın gözetilmesiyle doğru orantılı olduğunu vurgulamıştır. Bu bağlamda el-Cahiz’in ilgi çekici görüşlerinden birisi konuşmacının gözetmesi gereken “üçlü denge” formülüdür. Konuşmacının “anlamın incelikleri”, “dinleyicinin düzeyi” ve “durumun gerekleri” arasında dengeyi tutturması öngörülmüştür.

Bağlam (السياق), genel dil çalışmalarındaki öneminin yanı sıra Kur’ân araştırmalarında da başvurulmuş ve başvurulması gereken önemli bir kavram olarak dikkat çeker. Lyons’un “*bana sözcüğün bağlamını verin, size anlamını vereyim*” ya da Wittgenstein’in “*sözün anlamını araştırmayın kullanımını araştırın*” şeklindeki ifadelerinden anlaşıldığı gibi araştırmalarda sözcüklerin tek tek sözlük anlamlarından ziyade kullanımları odak noktası olmalıdır. İşler (2001) bu duruma, sözlük anlamı “yol gösterme, rehberlik etme” olan (الهدى) sözcüğünün Kur’ân-ı Kerim’in çeşitli bağlamlarında kazandığı farklı anlamlarını ortaya koyarak işaret etmiştir. Ünver (1996) ise Kur’ân araştırmalarında bağlam bilgisinin önemini müstakil bir çalışmayla ele almıştır.

Araştırmacılar bağlamsız bir metinden bahsedilemeyeceğini belirtmişler ve metin içi ve metin dışı bağlamın metnin bağdaşıklık yapısına katkılarına işaret etmişlerdir (el-Fakî, 2000, C.1: 107).

Bu arada bağlam çalışmaları çerçevesinde tümce üstü çalışmalarda önemli açılımlar sağlayan söz eylem kuramına değinmek yararlı olacaktır. Söz eylem kuramı (speech act theory/نظرية الأفعال الكلامية) 1960’larda J. L. Austin’in temelini attığı ve J. R. Searle’in geliştirdiği bu kuramda dil, düz söz (locutional/), edim söz (illocutional/), etki söz (perlocutional/) olmak üzere üç kavram çerçevesinde ele alınmaktadır. Bu kuramın edimbilim ile yakın ilişkisi vardır. Sözcelerin nasıl yorumlanacağı ve metnin içinde bulunduğu gerçek dünya ile ilişkisi bu kuramın üzerinde durduğu konular arasındadır (el-Fakî, 2000, C.1: 43).

(-جرس الباب يدقُ -أنا في الحمام.)

(-Kapı zili çalıyor! -Ben banyodayım.)

Örneğe bakıldığında ilk bakışta diyalog bir bağlantısızlık izlenimi veriyor olabilir. Ancak sözceler ve metinler, bağlamları ve kullanım amaçları dikkate alındığında tutarlı ve bağdaşık bir yapıda olduğu görülebilmekte ve doğru anlaşılabilir. Dolayısıyla örnekteki diyalogun “etki söz” işlevi görmüş olup şöyle anlaşılmış olması beklenmektedir: “-Kapıyı açar mısın? –Ben uygun değilim, sen açar mısın?”

Doğal dillerin yapıları, bir topluluğun üzerinde hem fikir olduğu ve benimsediği kurallara dayanmaktadır. Dilbilgisi, toplumların üzerinde uzlaştığı bu kuralların kuramsal yapısını oluşturmaya çalışır. Bu kuramsal yapı ise çeşitli soyutlamaları, genellemeleri ve iyi oluşturulmuş örnekler içerirken aynı zamanda anlambilimsel bir çözümlemeyi gerektirir (Van Dijk, 2000: 18). Sözcelerin anlamı sözdiziminin bir parçası değilse bile biçimsel yapının anlamını belirlemekle ilgilenir ve biçimsel ve morfolojik özelliklerin anlambilimsel yapıyla olan ilişkilerini açıklamaya çalışır (Van Dijk, 2000: 18). Görüldüğü gibi burada öne çıkan kuramsal yapının biçimsel ve anlamsal düzeyidir. Van Dijk (2000: 18-19) bu iki düzeyi tamamlaması için üçüncü bir düzey olarak söz edimlere vurgu yapar. Sözüün üretim aşamasıyla ilgilenen bu düzey, doğrudan biçimsel ve anlamsal yapıyı oluşturan şartları hazırlamakta ve sözüün iletişimsel bağlamına bakarak duruma uygun olmasını sağlamaktadır. Başka bir deyişle dil kullanıcısı sözceleme esnasında edimbilimsel kuralların etkisindedir.

1.3. METİNSELLİK ÖLÇÜTLERİ (STANDARDS OF TEXTUALITY/معايير النصية)

Metinlerde bildirimsel işlevler üzerinde duran Beaugrande& Dressler (1981)’in metinlerin iletişim değerini belirlemek için geliştirdikleri 7 metinsellik

ölçütün çoğu araştırmacı tarafından kabul gördüğünü söylemek mümkündür. Bu ölçütler metinleri süreç olarak gören yaklaşımın bir örneğini teşkil etmektedir:

1. Bağdaşıklık (Cohesion/الاتساق): Metnin yüzeysel yapısındaki unsurların birbiriyle bağlantısının nasıl kurulduğuyla ilgilidir. Söz öbeklerinin ve cümlelerin oluşturulması, adılların kullanımı vb konuları kapsamaktadır. Bağdaşıklık sadece metin üreticiyle ilgili bir kavram değil aynı zamanda alıcıyla/okuyucuyla da ilgili bir kavramdır. Örneğin;

a. (yavaşla... çocuklar oynuyor) (تمهّل ... الأطفال يلعبون)

(أيها السائق، تمهّل في هذه المنطقة، فهي منطقة يلعب فيها الأطفال)

b. (Şoför bey, bu bölgede yavaşla! Burası çocukların oynadığı bölgedir.)

Otoyolda (a) şeklinde bir uyarı levhasıyla karşılaşan bir şoförün bu sözceyi, (b)'sözcesine benzer şekilde tamamlaması beklenir.

2. Tutarlılık (Coherence/الانسجام): Söylem/Metin dünyasındaki unsurların düzenleniş biçimiyle ilgilidir. Metindeki kavramsal ilişkilerin nasıl kurulduğu, konunun nasıl inşa edildiğiyle ilgilidir. Örneğin mantıksal bağlantılar, sebep sonuç ilişkileri, söylemdeki olayların düzenleniş biçimi vb. tutarlılık kapsamında değerlendirilmektedir.

3. Amaçlılık (Intentionality/القصدية): Metin üreticisinin bağdaşık ve tutarlı bütünler oluşturmakla ne gözettiğiyle ilgilidir. Örneğin bilgi vermek ya da belli bir plan doğrultusunda bir hedefe ulaşmak vb.

4. Kabul Edilebilirlik (Acceptability/القبولية): Metin alıcısının kendisine sunulan metni tutarlı ve bağdaşık görüp görmemesiyle ve aynı zamanda metinle kendisi arasında bir bağ kurup kurmamasıyla ilgilidir.

5. Bilgilendiricilik (Informative/الإعلامية): Okuyucu/alıcı açısından metnin sunduğu verilerin bilgi değeriyle ilgilidir. Eğer söylem/metin alıcının duymayı/okumayı beklediği yeni bilgiler veriyorsa söylemin bilgilendiriciliği düşük, beklentilerin dışında yeni bilgiler sunuyorsa bilgilendiriciliği yüksektir. Aynı zamanda bilgilendiricilik düzeyi, bazı bilgilerin alıcının sezgisine bırakılmasıyla ilgilidir. Örneğin:

(نادينا قبل أن نبدأ الحفر، وإلا فلن نستطيع بعد ذلك)

a. (Hafriyata başlamadan seslendik, yoksa bundan sonra yapamayacaksın!)

(نادينا أن نبدأ الحفر، فهناك خط تليفوني تحت الأرض، فإذا قطعناه فستفقد الخدمة التليفونية، وقد تحدث مشكلة كهربائية فعندئذ لن

تقدر على الاتصال تليفونيا لمعالجة هذه المشكلة.)

b. (Hafriyata başlamadan seslendik, orda yerin altında telefon hattı var. Onu kestiğimizde telefon hizmeti duracak ve bir elektrik sorunu olabilir. O zaman bu sorunu çözmek için telefon edemeyeceksin.)

(a) sözcesi alıcıyı çıkarımda bulunmaya sevk ettiği için (b) sözcesine göre göre daha bilgilendirici kabul edilmiştir.

6. Duruma uygunluk (Situationality/الموقفية): Metnin, metinde anlatılan olayların durumuna uygun olmasını sağlayan etkenlerle ilgilidir.

a. (yavaşla... çocuklar oynuyor) (تمهل ... الأطفال يلعبون)

örneğine tekrar bakıldığında metinden belirli bir kesimden belirli bir davranış ortaya koymaları kolaylıkla anlaşılabilmektedir.

7. Metinlerarasılık (Intertextuality/التناسق): Bir metnin başka metinlerle olan ilişkisiyle ilgilidir (Hasaneyn: 2005: 226-233).

Metnin kurucu ilkeleri olarak değerdendirilen ölçütler metnin küçük ve büyük yapısıyla, metin üretici ve alıcıyla, bağlamla, metin türleri ve incelenen metnin diğer metinlerle kurduğu bağla ilgilidir. Bu ölçütlerden birinin bulunmamasının metnin iletişim değerdinin düşmesine neden olacağı belirtilmiştir.

Beaugrande&Dressler (1981: 11) kurucu ilkelere (constitutive principles) ek olarak düzenleyici ilkeler (regulative principles) adı altında metinsel iletişimi kontrol eden üç ilkeye yer vermiştir:

a) **Verimlilik (Efficiency/الجدوة)**: İletişime katılanların en az çaba ile en çok geri dönüt alabilmeleriyle ilgilidir.

b) **Etkililik (Effectiveness/الفعالية)**: Metin üreticisinin hedefi doğrultusunda alıcıda/okuyucuda güçlü etki bırakmasıyla ilgilidir.

c) **Uygunluk (Appropriateness/الملاءمة)**: Durumun gereklerinin metinsellik ölçütleriyle uygun düşmesidir (Ebu Ğazâla&Hamad, 1999: 12).

1.4. SÖYLEMBİLİMİN TARİHSEL GELİŞİMİ

Metindilbilim kavramını ilk kullananın 1955’de Coseriu olduğu ve bu alanda ilk toplantının Almanya’da 1968’de P. Hartmann, S.J. Schmidt, Harweg, Coseriu gibi dilbilimcilerin “metin” ile ilgili görüşlerin ve sorunların dile getirildiği toplantı olduğu yolunda görüşler vardır (Aksan, 1991: 91), Şenöz, 2005: 21). Aynı şekilde Zelling Harris’in 1952’de metinlerde dilsel birimlerin dağılımını ele aldığı “Söylem Çözümlemesi” (Discourse Analysis/تحليل الخطاب) adıyla yayımladığı çalışması “tümce üstü çalışmaların ilk adımları arasındadır (el-Fakî, 2000, C.1: 23).

Söylembilim/Metindilbilim çalışmalarının, özellikle 20. yüzyılın son çeyreğinde araştırmacıların ilgisini çektiğini söylemek mümkündür. Tarihsel açıdan bakıldığında, metinle ilgili incelemelerin temeli sözbilim (البلاغة) çerçevesinde Antik Çağ’a kadar uzanmakta ve o dönemlerde Yunanlıların ve Romalıların metinlerle ilgili çalışmalar yürüttüğü bilinmektedir (de Beaugrande&Dressler, 1981: 15). Sowinski, (1983: 589) Antik Çağ’da sözbilim kapsamında yapılan çalışmalarla ilgili özellikle metin üretme aşamalarına dikkat çekmekte ve bu aşamaları şöyle sıralamaktadır: Fikirler bulma (inventio: buluş), fikirleri sıralama (dispositio/: düzen), biçimsel açıdan düşüncelerin ifade ediliş biçimlerini düzenleme (elocutio: seçim/söyleyiş), metin haline dönüştürme (memoria: bellek), metni sözlü olarak sunma (pronuntiatio: sunuş) (Akt. Şenöz, 2005: 14; bkz. Bayrav, 1998: 28-32). Hatiplerin eğitiminde ve konuşma metinlerinin düzenlenmesinde oldukça etkili olan bu çalışmalar ortaçağ boyunca sürmüş sonra günümüze kadar bir biçimde gelmiştir (Ebu Ğazâla&Hamad, 1999: 38).

Metinlerle ilgili yürütülen çalışmalar söz konusu olduğunda, sözbilimin yanı sıra, milattan sonra 1. yüzyılda geleneksel anlamda deyişbilim (الأسلوبية/stylistics) de adından söz ettirmektedir. O dönemin kuramcılarından Quintilian, deyişbilimle ilgili

doğruluk (correctness/الفصاحة), açıklık (clarity/الوضوح), incelik (elegance/الرشاقة), uygunluk (appropriateness/الملاءمة) kavramlarını ortaya atmıştır (de Beaugrande&Dressler, 1981: 15-6; Ebu Ğazâla&Hamad, 1999: 39). Deyişbilim çerçevesinde metinlerin nasıl düzenlendiği belirlenmeye ve tümce üstü özellikleriyle ilgili kurallar geliştirilmeye çalışılıyordu.

Buhayrî (1997: 167), klasik dönem sözbilim çalışmalarının, günümüz tümce üstü çalışmalarının üzerinde durduğu temel düşünceleri içerdiğini belirtmiş ve söylembilim/metinbilim çalışmalarının aslında değişik isimler altında yapılan bu metin üretim ve anlama süreçlerini tek bir çerçevede ele almaktan öte bir çabası olmadığını vurgulamıştır. Günümüz söylembilim çalışmalarında rahatlıkla klasik dönem sözbilimin etkisi görülebilmektedir. Van Dijk'in küçük yapı, büyük yapı kavramlarına sözbilim çerçevesinde öze değindiği görülmektedir. Yine sözbilimin metnin aşamaları görüşüyle Jakobson'un dilin işlevleri anlayışı arasında yakın bir ilişkinin olduğu belirtilmektedir (Uzun, 1995: 27).

Söylembilimin, sözbilim ile olduğu gibi deyişbilim ile de benzerliklerinin olmasının yanı sıra, bu iki dal arasındaki farklılıklar daha çok dikkat çeker. Klasik sözbilimin temeli kabul edilen Aristo'nun sözbilimi (Retoriği), politik ya da adli alanlarda inandırma ve kanıtlama becerisi olarak kendini gösterirken (Aristoteles, 2000: 19), Arap dili sözbilimi (belâgatı) ise hem tümce hem de tümce üstü metin incelemesi ve yazınsal eleştiri çabaları sonucu gelişmiş bir bilimdir. Bu açıdan batıdaki tümce üstü çalışmalarda sözbilime işaret edilse de söylembilim/metinbilim çalışmalarıyla sözbilim arasında güçlü bağın oluşmaması doğaldır. Ancak aynı durum Arap dili sözbilimi ile Arap dili çevrelerinde gelişen söylembilim çalışmaları için pek söylenemez.

Diğer yandan sözbilim ve deyişbilime ek olarak batıda yapılan yazınsal türlere yönelik incelemeler, çeviriler, anlatılar üzerine yapılan araştırmalar söylebilim/metindilbilim için ön hazırlık olmuş ve Propp, Bremond, Todorov, Lévi-Strauss gibi araştırmacıların halk anlatılarının yapılarını, özellikle söylenceleri (mitleri) ve masalları belli yapısal şemalara göre incelemeleri tümce üstü çalışmalarına bir anlamda temel teşkil etmiştir (Şenöz, 2005: 16). Böylelikle günümüz söylembilim çalışmaları daha kapsamlı bir biçimde devam etmektedir.

Söylembilimin/Metindilbilimin kendi başına bir dilbilim alanı olarak ortaya çıkışı, 1960'lı yılların sonunda gerçekleşen edimbilim çalışmalarıyla olan ilişkisine bağlanmaktadır. O dönemlerde söylem (speech act/الحدث الكلامي) konusu üzerine yoğunlaşan Dell Hymes'in, dil felsefecilerinden 1962'deki Ausim, 1969'deki Searle'nin 1975'teki Grice'in çalışmaları, 1973'te M. A. K. Halliday'in ve 1975'te Van Dijk'in çalışması günümüz söylembilim çalışmalarının temel taşı olmuştur (el-Fakî, 2000: 23).

Tarihsel gelişimi dikkate alındığında batıdaki metindilbilim alanında yapılan ilk çalışmalarda, yapısalcı dilbilimin ve üretici dönüşümsel dilbilgisinin etkisiyle dilbilgisel yapılar, tümceler arası dilbilgisel bağlantılar ve bu bağlantıları sağlayan dilsel ögeler incelenmiş ve metin salt dilsel bir birim olarak ele alınmıştır. Petöfi ve Van Dijk'in tümce üstü çalışmalarında üretici dönüşümsel dilbilgisinin etkileri görülmüştür. Petöfi'nin metin yapısı (text structure), dünya yapısı (world structure) kavramları yüzey yapı ve derin yapı kavramlarıyla yakından ilgilidir. Petöfi'nin bu ayrımı Van Dijk'de küçük yapı, büyük yapı olarak kendini gösterir. Van Dijk'e göre metnin küçük yapısı önermeler dizisinden oluşurken, büyük yapı ise konu ve izleklerin kurgulanış biçiminden oluşmaktadır. Aynı zamanda Chomsky'nin edinç ve edim kavramları Van Dijk'te metinsel edinç ve metinsel edim kavramları olarak

yeniden yorumlandığı görülür (Uzun, 1995: 31-33). Bazı önde gelen söylem araştırmacıları üzerinde etkisinin olmasına rağmen üretici dilbilgisinin söylem konusu üzerinde hiç durmadığı ve bir tür tümce dilbilgisi çalışmalarını sürdürdüğü vurgulanmakta ve üretici dilbilgisinin biçimsel görevinin dilin sonlu olmayan tümcelerinin dökümünü yapıp bunları betimlemek olduğu belirtilmektedir. Üretici dilbilgisi, söylemi ya yinelenen iç içe geçmeler ve zincirlemelerle türetilmiş uzun bir tümce olarak ya da bir edim olgusu sözce olarak görmüş ve söylemi bir dilbilgisinin en büyük biçimsel birimi olarak ele almadığı ifade etmiştir (Van Dijk, 1973; Rifat, 1998b: 191).

70'lerin başında dikkatleri çeken edimbilim çalışmalarının etkisiyle söylembilim/metindilbilim çalışmalarında sadece metnin kendisi, anlambilimsel ve sözdizimsel yapısı odak noktası olmaktan çıkmış, metni oluşturan bildirimsel unsurlar üzerinde de durulmaya başlanmıştır. Metnin içinde yer aldığı bağlamın önem kazanmasıyla metin sadece, dilsel birim değil dilsel-sosyal bir bütün olarak görülmeye başlanmış ve metinlerin bildirimsel işlevleri inceleme konusu olmuştur. Metindilbilimin ruhdilbilimle etkileşime girip psikolojideki dil ve bellek ile ilgili incelemelerin dikkat çekmesiyle metin oluşturma ve anlama süreçleri metindilbilimin inceleme alanı arasında yerini almıştır. Metin sadece bir ürün değil aynı zamanda süreç olarak görülmeye başlanmıştır (Şenöz, 2005: 23-30).

1.5. ARAP DİLİNDE SÖYLEMBİLİMİN TEMELLERİ

Yeryüzünde dil çalışmalarını başlatan en önemli etkenlerden birisi dindir. Dini metinlerin doğru okunması ve anlaşılması insanları dil konusuna ve dilin işleyiş biçimini incelemeye yöneltmiştir (Aksan, 2007: 16). İlk dönem Arap dili alanındaki çalışmalarının en başta gelen sâiki de Kur’ân-ı Kerim’i doğru okuyup anlama kaygısı olmuştur. Müslüman dilciler, geçmişten günümüze bu uğurda çok ciddi emek vermiş ve arkalarında hep ciltler dolusu eserler bırakmışlardır. Dilbilim açısından bakıldığında aslında bu çalışmalar ya bir söylem/metin çözümlemesine hazırlıktır ya da bizatihi çözümlemekten öte bir şey değildir. Belki sesbilim, sözlükbilim, biçimbilim ve gramer çalışmaları söylem çözümlemesi için yardımcı bilim dalları olarak görülebilir. Ama Arap Dili Belâgatı (Sözbilimi) ilminin doğuşunu ve gelişimini doğrudan etkileyen “yazılı bir metni” çözümleme ve anlama çabasıdır (Saraç, 2007: 29).

Söylembilimin önde gelen isimlerinden Van Dijk, “sözbilim, metinbilimin tarihsel arka planı, geçmişidir” diyerek (Fadl, 1996: 252) günümüz söylembilim çalışmalarında sözbilimin katkılarının olabileceğine işaret etmektedir. Dil ve dilbilim çalışmaları arasında söylembilim/metinbilim, seçtiği inceleme konusu açısından en eski, müstakil bir alan olarak ortaya çıkışı dikkate alındığında oldukça yeni bir bilim dalıdır (ez-Zinâd, 1993: 18). Bu açıdan özellikle geçmişin dil mirası içinde kendine yer bulmuş metinsel çabalara işaret etmek ve bunları değerlendirmeye çalışmak önemli olacaktır.

Günümüz söylembilim çalışmalarında üzerinde çokça durulan bağlam konusu klasik dönem Arap dili çalışmalarında varlığını önemli derecede hissettirmektedir. “Şeyhu’l-Belâğa/Sözbilimin Babası” lakabıyla tanınan ve “edimsel/bağlamsal sözdizim” olarak çevrilebilecek (علم المعاني)’nin kurucusu el-Curcânî (ö. 471/1078-

9)'nin bir tümcenin öğelerinin yerlerinin değişimini edimbilimsel bir kaygıyla açıklamaya çalıştığı görülür. Bilgin, bir soru tümcesinde bir fiilin belirsiz bir isimden önce gelmesiyle ilgili konuya şöyle açıklık getirmektedir (el-Curcânî, 2004: 142):

(Sana bir adam geldi mi?) (أجاءك رجل؟)

(Sana bir adam mı geldi?) (أرجل جاءك؟)

Birinci soru tipinde, adamlardan birinin **gelişi** sorulmak istendiği, ikinci tipte ise soru soranın birinin gelişi hakkında bilgi sahibi olduğu ancak gelenin kadın mı erkek mi olduğunu bilmediği dolayısıyla **gelenin cinsini** sormak istediği belirtilmiştir. Başka bir deyişle birinci soruda eylem öne çıkarken ikinci soruda eylemi gerçekleştiren öne çıkmaktadır. Bilgin'e göre ikinci soru, aşağıdaki örneklerle aynı paraleldedir.

(Sana Zeyd mi yoksa Amr mı geldi?) (أزيد جاءك أم عمرو؟)

O halde birinci tipte, isim fiilden önce gelemes, ismin fiilden önce gelmesi, öznenin cinsini ve bizatihi kim olduğunu öğrenmek için olabilmektedir.

(Sana uzun boylu bir adam mı yoksa kısa boylu bir adam mı geldi?) (أرجل طويل جاءك أم قصير؟)

Üç bölümden oluşan Arap dili sözbilim kitaplarının “edimsel/bağlamsal sözdizim” (علم المعاني) bölümü, “tümcenin öğelerinin yer değiştirilmesi” (التقديم و التأخير), “eksiltili anlatım” (الحذف), “bağlama ve ayırma” (الوصل والفصل) ve “sözü kısaltma ve sözü uzatma” (الإيجاز والإطناب) ve “özelleştirme” (القصر) gibi söylembilim çalışmalarına açılım olabilecek konuları işlemektedir. Buhayrî (1997: 134), bu konuların tümce düzeyinde değerlendirilebileceğini belirtmekle birlikte, tümceler ve tümceler dizileri arasındaki derin anlamsal bağlantılarla ilgili ince ayrıntılar üzerinde durduklarını göz ardı etmemektedir.

el-Curcânî'nin (2004: 81) “dizim” (النظم) kavramı, metin dokusu ve metin oluşumu çerçevesinde değerlendirilmesi mümkün bir kavram olarak karşımızdadır. Aslında el-Curcânî “dizim” kavramıyla gramer ve gramer kurallarının anlamın üretilişindeki rollerini somutlaştırmaktadır (Khalîfât, 2004: 111):

“Bil ki; “Dizim”, sözünü gramer ilminin gereklerine uygun inşa etmen, kural ve usullerine göre işlemen ve tespit edilmiş deyişlerini (anlatım biçimlerini) bilip ondan sapmaman ve ortaya konmuş örnekçeleri koruyup onları bozmamandan başka bir şey değildir. Dolayısıyla biz, sözü inşa edenin, söz “dizimi”yle (ilgili) her konunun değişik görünüm ve farklılıklarını düşünmeksizin bir şey istediğini bilmiyoruz. Örneğin sözü üreten “yüklem” (الحِزْم) ile ilgili şu görünümlere dikkat ediyor olmalı” (el-Curcânî, 2004: 81):

1) “زيد مُنْطَلَقٌ” و 2) “زيد يَنْطَلِقُ” و 3) “يَنْطَلِقُ زيدٌ” و 4) “مَنْطَلَقُ زيدٌ” و 5) “زيد المَنْطَلَقُ” و 6) “الْمَنْطَلَقُ زيدٌ” و 7) “زيدٌ هُوَ الْمَنْطَلَقُ” و 8) “زيد هُوَ مَنْطَلَقٌ”
(هو مَنْطَلَقٌ)

1(Zeyd [kendisi] ayrıldı[ayrılındır]), 2(Zeyd ayrılıyor [ama kesin değil]), 3(Ayrılıyor Zeyd), 4(Ayrılan Zeyd’dir.), 5(Zeyd ayrılan [kişi ama bu durum kendisinden mi kaynaklandı yoksa başkasından mı belli değil.]), 6(Ayrılan [kişi] Zeyd’dir [kendisinden ya da başkasından kaynaklanan bir durum]), 7(Zeyd [evet o] ayrılan [kişi]dir.), 8(Zeyd [evet o] ayrılan birisidir.) (Khalîfât, 2004: 154).

Bu örneklerle, Arapçada farklı biçimlerde gelebilen “yüklem”in her bir görünümünün farklı anlama geldiğine dikkat çekilmektedir. Görüldüğü gibi örneklerde bir sözcedeki kelimelerin yerlerinin değişimine bağlı olarak sözcedeki vurguların değişimi ortaya konulmaya çalışılmıştır. Tabii el-Curcânî (2004: 81-86) “dizim” kavramını farklı konular çerçevesinde işlemektedir. Şart ve cevap tümcesinin farklı biçimleri, durum belirteci (الحال), bağlama ve ayırma (الوصل والفصل),

bağlama edatları, tümcede belirli-belirsiz isimlerin kullanımı, tümcede ögelerin yer değişimi (التقديم والتأخير), eksiltili anlatım (الحذف), tekrar (التكرار), adıl kullanıp kullanmama (الإضمار والإظهار) gibi konular dilin kullanımını öne çıkaran ve günümüz söylembilim çalışmalarının da üzerinde durduğu konular arasındadır.

Metin üreticinin, tercih edeceği her bir “deyiş” (أسلوب) doğrudan söylemin anlamını ve metin koyucunun amacının en belirleyici unsurudur. Sözcüklerin diziliş ve birbirleriyle eklemlenmiş biçimleri kumaş dokumaya benzetilmiş, söylemin tutarlı olması kadar dokusu ve örgüsünün nasıl gerçekleştiği önemli görülmüştür (el-Curcânî, 2004: 36).

Khalîfât (2004: 143)’a göre el-Curcânî’nin geliştirip son şeklini verdiği “dizim kuramı” (نظرية النظم) müslüman ve Arap dilcilerin ortaya attıkları en kapsamlı anlam kuramıdır. Kuram, günümüz terimleriyle bağlam, biçimbilim, sözdizim ve anlambilim vb. dilbilim dallarının konularını kapsamaktadır.

el-Curcânî, (2004: 45-6) sözcüklerin dizilişi ve birlikte kullanılan sözcüklerin uyumu (eş dizimlilik) olgusuna şu örnekle dikkat çekmektedir:

﴿وَقِيلَ يَا أَرْضُ ابْلَعِي مَاءَكَ وَيَا سَمَاءُ أَقْلِعِي وَغِيضَ الْمَاءُ وَقُضِيَ الْأَمْرُ وَاسْتَوَتْ عَلَى الْجُودِيِّ وَقِيلَ بُعْدًا لِلْقَوْمِ الظَّالِمِينَ﴾ 11/44

(“Ey yer, suyunu yut! ve “ey gök, [yağmurunu] durdur!” denildi ve sular çekildi, [Allah’ın] hükmü yerine geldi ve [gemi] Cûdî dağına oturdu ve böylece zulmeden bu halk için “uzak olsunlar”! [canınız cehenneme] sözü söylenmiş oldu.)

el-Curcânî (ö. 471/1078-9)’ye göre yukarıdaki ayetteki “benzersizlik” (الإعجاز) sözcüklerin birbiriyle bağlantılı olmasından başka bir şey değildir. Bilgin ayetle ilgili tespitlerine şöyle devam eder: “Ayetteki sözcüklerden birini çıkarıp aldığında acaba aynı işlev gerçekleşir mi? Yeryüzüne seslenilip emredilmesi, bu çağrıda nidâ harflerinden (يَا)’nin tercih edilmesi, su (الماء) sözcüğünün yalın kullanılmasının yerine

(ماءك) iyelik adıyla kullanılması bir amaca yöneliktir. Sonra aynı çağrının gökyüzüne yapılması, bir emrin yerine getirildiğini öne çıkarmak için “çektii” fiilinin “çekildi” edilgen yapıda kullanılması, bu durumun tekrar (قُضِيَ الأمر) edilgen yapısıyla vurgulanması, (استوت) eyleminin öznesinin adıyla ifade edilmesi (metnin) başında ve sonunda (قيل) sözcüğünün aynen tekrar edilmesi, ... bütün bunlar, sözcüklerin anlamlarının şaşırtıcı bağdaşıklığı değil midir?”

Görüldüğü üzere el-Curcânî (ö. 471/1078-9)’nin bu açıklamaları oldukça isabetli bir söylem çözümlemesi örneğidir. Araştırmacılar el-Curcânî’nin “Delâilu’l-İcâz/Benzersizliğin Delilleri” (دلائل الإعجاز) isimli kitabıyla söylem çözümlemesinin ilkelerini belirlemeye çalıştığına dikkat çekerler (bkz. Hattâbî, 2006: 100-110; el-Fakî, 2000, C.1: 125-128; Ebu Delv, 2002: 94).

Söylembilim çerçevesinde görülebilecek ve yararlanılabilecek Arap dili sözbiliminin en önemli konularından birisi de “bağlama ve ayırma” (الوصل والفصل) konusudur. el-Curcânî (2004: 222)’ye göre “bağlama ve ayırma” ilminden maksat tümcelerin birbirine atfedilip edilemeyeceğidir. Başka bir ifadeyle bu ilim, hangi tümcelerin kendisinden önceki bir tümceye bağlanabileceği hangilerinin bağlanamayacağı üzerinde durur. Bu yöneyle “bağlama ve ayırma” konusu tümce üstü bir incelemedir. Metnin anlaşılıp yorumlanmasında ciddi etkisi vardır. Konunun önemini vurgulamak için bazı bilginler “sözbilim bağlama ve ayırma bilgisidir (البلاغة (معرفة الفصل والوصل) demişlerdir (el-Merâğî, 2004: 138).

“Bağlama ve Ayırma” konusu bağdaşıklık ögesinin işleneceği (2.6.) bölümde “bağlama” (العطف) başlığı altında geniş bir biçimde ele alınacak olmakla birlikte burada konuyu örneklerdirmek yerinde olacaktır:

﴿وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ لَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ قَالُوا إِنَّمَا نَحْنُ مُصْلِحُونَ ۖ أَلَا إِنَّهُمْ هُمُ الْمُفْسِدُونَ وَلَكِنْ لَا يَشْعُرُونَ﴾ 2/11-2

(Onlara “yeryüzünde yozlaşmaya ve çürümeye yol açmayın!” denildiğinde “biz sadece düzeltmeye ve iyileştirmeye çalışıyoruz” diye cevap verirler. Gerçekte onlar yozlaşmaya ve çürümeye yol açan kimselerdir, ama bunun farkında değildirler.)

“Bağlama ve Ayırma” (الوصل والفضل) konusuyla ilgili en temel ilkelere biri doğrudan bir anlatım uslubunun mesela bildirme kipindeki bir tümcenin dolaylı anlatıma atfedilemeyeceğidir. Örnekte ﴿إِنَّمَا نَحْنُ مُصْلِحُونَ﴾ tümcesi dolaylı anlatım uslubunda olmasından ve ﴿إِنَّهُمْ هُمُ الْمُفْسِدُونَ﴾ ise Allah’a atfedilen bildirme kipinde bir doğrudan anlatım yapısı taşıyor olmasından ikinci tümce birinciye atfedilmemiştir (el-Curcânî, 2004: 232).

Söylembilim çalışmalarında üzerinde durulan önemli konularından birisi de metnin bütünlüğünün belirlenmesidir. Hatta söylembilimin en temel sorusu “bir metnin bütünlüğünün nasıl oluşturulup metnin bu bütünlük çizgisinde nasıl çözümlenebildiği” sorusu olmalıdır. Bunun için araştırmalarda metnin ilk sözcüğü, ilk tümcesi, metnin başlığı ve hatta metnin ilk harfinin önemine işaret edilmiştir (el-Fakî, 2000, C.1: 68-9). Bu çerçevede müslüman yorumbilimcilerin ve Kur’an ilimleri üzerinde çalışan ilim adamlarının görüşlerine bakmak yararlı olacaktır.

er-Râzî ([ö. 604/1207], (ts.), C.1: 186) Fatiha suresiyle ilgili olarak surenin diğer isimlerinden birisinin “Kur’ân’ın özü” (أُمُّ الْقُرْآنِ) olduğuna işaret etmiş ve bir anlamda bu surenin Kur’ân’ın özeti olduğunu vurgulamıştır. Bilgin, görüşünü bu sureden sonra gelen ve ﴿الْحَمْدُ لِلَّهِ﴾ (Allah’a hamd olsun) ifadesiyle başlayan En’âm, Kehf, Sebe’ ve Fâtır olmak üzere dört sureyle bağlantısını kurarak açıklamıştır.

Müfessirlerin ve Kur’ân bilginlerinin üzerinde durduğu konulardan birisi de zamirlerin kullanımı, gönderim işlevi ve zamirlerin metni anlamaya katkıları olmuştur.

﴿إِلَيْهِ يَصْعَدُ الْكَلِمُ الطَّيِّبُ وَالْعَمَلُ الصَّالِحُ يَرْفَعُهُ﴾ 35/10

(Bütün güzel sözler O’na yükselir; **bütün doğru ve yararlı işleri O yüceltir.**) (Esed, 2002: 732).

(O’na ancak güzel sözler yükselir (ulaşır), **Onları da Allah’a amel-i sâlih ulaştırır.**) (Karaman ve diğ., 2007: 434).

(O’na yükselir güzel söz ve **iyi işleri de güzel söz yüceltir.**)

Yukarıdaki ayetin üç farklı şekilde çevrilmesi gönderim unsurlarının nasıl anlaşıldığıyla ilgili bir durumdur. es-Suyûtî [ö. 905/1505], (1996/C.2: 48-9), ayetteki gönderim olgusunda bu farklılığı, Kur’ân-ı Kerim’in başvurduğu özetleme (الإجمال) uslubu çerçevesinde değerlendirmiş ve ayetin sonundaki zamirin kendisinden önce gelen üç isme işaret edebileceğini belirtmiştir.

Yine aşağıdaki ayetle ilgili olarak ez-Zemahşerî [ö. 538/1143], ([ts.]/C.1: 162) benzer bir görüşü dile getirmiştir:

﴿وَأَسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ وَإِنَّهَا لَكَبِيرَةٌ إِلَّا عَلَى الْخَاشِعِينَ﴾ 2/45

(Sabır ve namazla yardım dileyin. **Bu** tam bir sığınma duygusu içinde yürekten Allah’a yönelenler dışında [herkes için] zor bir iştir.)

Bilgin “bu/o” zamirinin hem “namaz”a hem “yardım isteme” eylemine hem de kendisinden önceki beş ayeti kapsayan metne gönderimde bulunabileceğine işaret etmiştir. Burada ez-Zemahşerî’nin zamirin gönderimde bulunduğu unsurlardan birisini tümceye diğerini bir metne/söyleme yöneltmesi önemlidir (Hattâbî, 2006: 173).

Zamirler gibi metin bağdaşıklığını oluşturan araçlar arasında yer alan “eksiltili anlatım” (الحذف) olgusunun da, Arap dili gramercilerinin, sözbilimcilerinin

ve Kur’ân ilimleri üzerinde çalışan bilginlerin üzerinde durduğu önemli konular arasında olduğu görülür. Konuyla ilgili bir örnek üzerinde değerlendirme yapmak yerinde olacaktır:

﴿وَقِيلَ لِلَّذِينَ اتَّقَوْا مَاذَا أَنْزَلَ رَبُّكُمْ قَالُوا خَيْرًا﴾ 16/30

(Allah’a karşı sorumluluk bilinci taşıyanlara “Rabbiniz ne indirdi?” diye sorulduğunda “**katıksız iyiliği**” diye cevap verirler.)

Örneğe dikkat edilirse cevap tümcesinin hem öznesi hem de yüklemi eksiltilmiştir. Cevap tümcesinin (muttakilerin verdiği cevabın) soru tümcesinden yola çıkarak (أَنْزَلَ رَبُّنَا خَيْرًا/Rabbimiz “iyilik” indirdi) şeklinde olması beklenmektedir. Burada (خَيْرًا) sözcüğünün eksilitili bir yapıda ve tümleç formunda gelmesiyle soruda geçen (أَنْزَلَ) eyleminin açık seçik nesnesi olmuş ve soruyla cevap birleşerek tek bir tümce (önerme) oluşturmuştur. Aşağıdaki ayette ise durum farklıdır:

﴿وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ مَاذَا أَنْزَلَ رَبُّكُمْ قَالُوا أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ﴾ 16/24

(Onlara [inkarcılara] “Rabbiniz ne indirdi” diye sorulduğunda “**eskilerin masallarını/efsanelerini**” derler.)

Bu ayette aynı soruya inkarcıların verdiği cevap (أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ) şeklinde eksiltilmiş bir isim tümcesinin yüklemi (الْحَبِير) formunda gelmesiyle soruda geçen (أَنْزَلَ) eylemiyle bir bağ kurulmamıştır. Cevap tümcesi inkarcıların alaycı yaklaşımları yansıtan bir sözle sınırlandırılmıştır (bkz. ez-Zamahşerî, [ts.]/C.2: 563; er-Râzî, [ts.]/C.20: 23-24; Tantâvî, 1990: 348-9). Görüldüğü gibi yapılan bu çözümlemeler tümce üstü bir çözümleme olup adı konulmamış olsa da metin düzeyinde ve metni anlamaya yönelik çalışmalardır.

Müfessirlerin ve Kur’ân ilimleri üzerinde çalışan bilginlerin “uygunluk” (المناسبة) kavramı da söylembilim çalışmalarıyla paralellik arzeden kavramlar arasındadır. “Uygunluk” (المناسبة) kavramını ilk kez kullanan bilginin Ebu Bekr en-Nisâbü’rî (ö. 261 h.) olduğu söylenir. Bu ilim, ayetlerin ve surelerin birbiriyle olan ilişkisini belirlemeye yöneliktir. Sözü’n bölümlerinin birbirine bağlanması sonucu sağlam ve birbiriyle uyumlu, tutarlı bir yapı oluşmaktadır (ez-Zerkeşî, 1977/C.1: 36). Bilginler konuyu surelerin sırası, her surenin kendisinden önce gelen bir sureyi açıklıyor olması, surelerin başlarıyla sonlarının ilişkisinin kurulması, ayetlerin sırası, surelerin adları gibi başlıklarla ayrıntılı biçimde ele almışlardır (el-Fakî, 2000/C.2: 94-5).

“Uygunluk” (المناسبة) bir metnin doğru anlaşılmasında, metin bağdaşıklığının ve tutarlılığının gerçekleştirilmesi açısından oldukça önemlidir.

Örneğin Mu’minun suresinin ilk ayetiyle 23/1 ﴿قَدْ أَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ﴾ sonunda yer alan 23/117 ﴿إِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الْكَافِرُونَ﴾ ayetleri arasındaki zıtlık ilişkisi, surenin başıyla sonu arasında ilgi kurmaktadır (ez-Zemahşerî, [ts.]/C.3: 209). Bu açıdan bakıldığında “uygunluk” (المناسبة) aslında günümüz söylembilim çalışmalarının üzerinde durduğu “eş dizimlilik” kavramıyla benzerlik arzettiği açıkça görülür.

Arap dilinin erken dönemden itibaren edebi eleştiri çerçevesinde yapılan çalışmaların günümüz metin bağdaşıklığı ve tutarlılığıyla ilgili yapılan tümce üstü çalışmalarla ilgili görülebilecek bazı yaklaşımlarına değinmek yararlı olacaktır.

el-Câhiz [ö.255/869], (2006: 50-1) iyi şiiri “şiirin bölümlerinin birbiriyle bağdaşık ve sözcüklerin/harflerin mahreçlerinin kolay olması” (أجود الشعر ما رأيت متلاحم) (الأجزاء وسهل المخارج) şeklinde tanımlamaktadır. Bilgin, sözün harflerinin ve beyitin bölümlerinin birbiriyle uyumunu ve akıcılığını oldukça önemli görmekte ve bu uyum

ve akıcılığın aynı zamanda söyleyişteki kolaylığın “beyitin tamamının bir kelime ve kelimenin tamamının bir harf” gibi görülmesini sağladığı görüşündedir. Konuyla ilgili verdiği örneklerden biri şudur:

(من كان ذا عَضُدٍ يُدْرِكُ ظِلَامَهُ
 إنَّ الدَّلِيلَ لَيْسَتْ لَهُ عَضُدُ
 تنبُو يداه إذا ما قلَّ ناصره
 ويأنفُ الضيم إن أُنْثِيَ له عددُ)

(Gücü ve desteği olan, hakkını alır [hakkını kimseye bırakmaz.]

Düşkün kişinin ise desteği yoktur.

Alçağın destekcisi olmaz

Yardımcılar azaldıkça eller boşa yumruk sallar,
 Yardımcı artınca zulüm kişiden uzak durur.)

Görüldüğü üzere beyitteki bağdaşık yapı hemen göze çarpmaktadır. Khalîfât (2004: 99), el-Curcânî’nin “dizim kuramı” (النظم)’nin temellerinin el-Câhiz’e kadar uzandığını belirtmiştir. Diğer yandan belirtmek gerekirse bilginin “parçaların birbiriyle bağdaşık olması” ile ses açısından bir bağdaşıklık olduğu belirtilmiştir (Hattâbî, 2006: 143-4). Aslında araştırmacıların “ses uyumu bağdaşıklığı” gibi bir bağdaşıklık türü üzerinde durmadıkları görülmektedir. Ses uyumunun özellikle şiirde oldukça önemli bir bağdaşıklık işlevinin olduğu ortadır. Zaten sözbilimin eş seslilik/eş adlılık (homonym/الجناس) kavramı çerçevesinde ele aldığı konu “ses uyumu bağdaşıklığı”ndan başka bir şey olmasa gerektir.

Edebi eleştiri alanında metin bağdaşıklığı ve tutarlılığı açısından en dikkat çeken isimlerden birisi de Hâzım el-Kartâcanî’dir. Bilgin, özellikle el-Kindî, el-Fârâbî, İbn Sînâ ve İbn Rüşd gibi filozoflardan yararlanarak şiirde tutarlılığın nasıl sağlanabileceği üzerinde durmuştur. Şiiri iki ya da en fazla dört beyitten oluşan bölümlere ayırıp incelemeyi öngördüğü yaklaşımında her bölümde kullanılan kavramların kendi aralarında bir uygunluk arz ettikleri gibi ve kavramların bölümde işlenen konuyla uygun olmasının önemi üzerinde durmaktadır. Bir anlamda

sözbilimcilerin vurguladığı “sözün duruma uygun olması” ilkesi (مطابقة الكلام لمقتضى الحال) ni öne çıkarmaktadır. Yine bilgin iki beyit arasında açıklayıcılık, sebeplilik ve karşılaştırma gibi ilişkilerin kurulmasını önemli görmektedir. Şiirin bölümlerinin ise her bölümün son beyitinin bir sonraki beyitin ilk beyitle ilgili olmasıyla bağlantılılık sağlanabileceği görüşündedir. Bölümler arasındaki ilişkilerin özellikle parça-bütün, özelleştirme-genelleştirme gibi ilişkiler doğrultusunda oluşturulabileceği üzerinde durmuştur (bkz. Hattâbî, 2006: 149-161).

Yüzyılların birikiminin tabii ki böyle değinmelerle değerlendirilebileceği düşünülmemektedir. Ancak burada, geçmişte Arap diliyle ilgili çalışma yapan bilginlerin arasında belki çoğu kez adını koymadan tümce üstü çözümlemeler yapan ve kuramlar geliştiren önemli bilginlerin olduğunu ve onların yaptıkları çalışmaların günümüz çalışmalarına ciddi katkılar sağlayabileceğine dikkat çekilmeye çalışılmıştır.

1.6. SÖYLEMİ/METNİ ANLAMLAMA SÜRECİ

Her okuyucunun okuduğu metnin genel yapısı, konusu ve anlatım biçimi ile ilgili bir kanısı olur. Ayrıca özellikle her yazınsal metin okuyucuda bir heyecan uyandırmayı ve bazı duyguları öne çıkarmayı amaçlar. Bununla birlikte metnin incelemesi ve çözümlemesi yapan kişiye öznel kalabilecek bazı duygu ve heyecanların tespiti söz konusu olduğunda inceleme yapan kişi, kendi yorum ve düşüncelerini paylaşmak istediğinde bunlara kanıt bulması gereklidir. Başka bir deyişle kendi öznel düşüncelerini değil, metinden yola çıkarak geliştirdiği düşünceleri göreceli bir biçimde ortaya koymalıdır.

Bir metni açıklamak birçok yöntemle yapılabilmektedir. Her şeyden önce metnin okunup dilsel düzeyde anlaşılması gereklidir. Aynı zamanda metnin yazarının kim olduğu, metnin nerde, ne zaman, nasıl ve niçin yazıldığı gibi metin dışı bilgilerin edinilmesi ve metnin kendi yazıldığı toplumsal ve tarihsel bağlamının saptanması metnin daha iyi anlaşılmasında kuşkusuz yararlı olacaktır. İkinci olarak bir metnin anlam oluşum aşamalarını ortaya koymaya yönelik daha ayrıntılı bir okuma öne çıkar. Son olarak ise metnin yorumlanması ve metinlerarası ilişkilerinin tespitine yönelik çalışma yapılır. Betimleme, çözümleme ve yorumlamadan oluşan üç aşamalı okuma edimine bağlı olarak metni çözümlemeye üç yapıdan söz edilmektedir (Günay 2003: 54-55).

Söylemin/metnin yapısı, gramer, anlambilim ve edimbilim verilerinden oluşan bütüncül bir yaklaşıma ihtiyaç duyan karmaşık yapıdır (Buhayrî, 1997: 125). Araştırmacılar, metni genellikle küçük yapı, büyük yapı olmak üzere iki grupta el almıştır. Günay (2003: 188), metinlerarasılık kavramını ve metin tiplerini dahil ederek üçüncü olarak yorumlama işlevini yüklediği üst yapı kavramına değinmektedir. Üst yapı kavramıyla diğer araştırmacılar da (batılı çalışmalar da dahil) karşılaşmamıştır. Ancak A. J. Greimas'ın göstergelerin temel anlamsal

yapılarındaki eklemlenişü üzerinde durduğu “S  mantique Structurale” adlı çalışmasında anlamlamanın temel yapıları, dil yetisi ve söylem ilişkisi, anlambirimlerin eklemlenişü, söylemlerin işleyişü, anlam evreninin d  zenlenişü anlambilimsel betimleme yöntemleri vb. kavramlar üzerinde durmuştur (Rifat, 1998a; 173). Greimas’ın özellikle “anlamlamanın temel yapıları” kavramından esinlenerek bir “**anamlama süreci**”nden (anlamın üretiliş süreci) bahsedilmesi daha anlaşılır görünmektedir.

Bu bağlamda metnin betimlemesinin,   z  mlemesinin ve yorumlamasının yapıldığı söylemi/metni anlamlamanın      şamasından bahsedilebilir:

- a) Söylemi/Metni Betimleme: Bu   şama metnin köşk yapısı olarak değerlendirilebilmektedir. Bu yapı çerçevesinde metnin betimlemesi yapılmaktadır. Betimlemekle kastedilen metnin dilsel bağlamda ele alınıp tümce i i ve tümceler arası düzenlemelerin incelenmesidir. Betimleme   şaması, özümleme ve yorumlama   şamalarında gerçekleştirilecek işlemlere dilsel temel oluşturmak için metnin nesnel gözlemleme süreci olarak değerlendirilebilir (Günay, 2003: 55).
- b) Söylemi/Metni   z  mleme: Bu   şama metnin bütünlüğüne yönelik yapılacak bir inceleme olmalıdır. Metnin işleyiş biçimi, yazarın amacının nasıl gerçekleştiği, metnin mantıksal yapısı, metnin temel düşüncesinin ve alt konularının nasıl kurgulandığı bu   şamada oldukça   ne çıkmaktadır (Günay, 2003: 93). Öte yandan metindeki olayların, önermelerin d  zenlenişü ve alt konuların temel konu/izlek ile olan bağlantısının nasıl kurulduğunun belirlenmesi metnin mantıksal   z  mlemesinin bir parçası olarak görülmektedir (Van Dijk, 2000: 82).

Metin çözümlemesinde metnin amacının belirlenmesi, metnin yazarı, metindeki anlatıcı gibi metin içi ve metin dışı gönderen ve gönderilen kişi ve varlıkların tespiti ve metnin bakış açısının ortaya konması yararlı olacaktır. Aynı zamanda metin türüne bağlı incelemenin yine bu bölümde yapılması uygun olacaktır.

- c) Söylemi/Metni Yorumlama: Üçüncü ve son aşamada ise metinlerin başka metinlerle olan kurduğu ilişkiler üzerinde durulduğu gibi birinci ve ikinci aşama çalışmalarından yararlanarak genel sonuçlar çıkarmak, varsayımlarda bulunmak bu aşamada yapılabilmektedir. Yine bu aşamada metin inceleyicinin metinde geçen olayları kendi dönemindeki bilgilere, değerlere ve kendisinden getirdiği toplumsal ve kültürel birikimlere ve dönemin koşullarına göre değerlendirmeye özen göstermesi ayrıca önemlidir (Günay 2003: 189).

1.6.1. SÖYLEMİN/METNİN BETİMSSEL DÜZEYİ (المستوى الوصفي للخطاب)

Söylemin sesbilim, biçimbilim ve sözdizim verilerinden bu aşamada yararlanılabilmektedir. Ses uyumunun sağladığı bağdaşıklık, sözdizimsel ve sözlüksel bağdaşıklık konuları bu çerçevede görülmektedir.

Bu bölümde söylemin/metnin bağdaşıklık yönünün nasıl belirlenebileceği üzerinde durulacaktır.

Metnin bütünlüğünü sağlayan ölçütlerden biri **bağdaşıklık** (**cohesion/الاتساق**)'tır. Günümüzde bağdaşıklık konusunda en dikkat çeken çalışma Halliday&Hasan'a aittir. Halliday&Hasan (1976) bağdaşıklık konusunu, gönderim (reference/الإحالة), değiştirim (substitution/الاستبدال), eksilteli anlatım (ellipsis/الحذف), bağlantı ögeleri (conjunction/أدوات الربط) ve sözlüksel bağdaşıklık (lexical cohesion/الاتساق المعجمي) başlıkları altında incelemiştir. Halliday&Hasan (1976: 4)'a göre bağdaşıklık metindeki anlamsal ilişkileri gösterip metni metin kılan ve metindeki bir unsurun ancak başka bir unsurla açıklanabildiği dizisel ilişkilerdir. İngilizcede yapılan bu çalışma araştırmacılar arasında oldukça ilgi görmesinin yanı sıra çalışmanın bulgularını başka dillere uyarlanmak istendiğinde kimi farklılıklar ortaya çıkmakta hatta bazen yetersiz kalabilmektedir. Aslında aynı dili inceleyen araştırmacılar arasında farklı bakışların ya da tamamlayıcı yaklaşımların olduğu aşikardır. Örneğin de Beaugrande&Dressler (1981: 49), tonlama (intonation/التنغيم)'nın da özellikle sözlü metinlerde bağdaşıklık sağladığına işaret etmektedirler. Bu açıdan bir dilin kendine has özellikleri üzerinde durmak önemlidir. Çalışmada yukarıdaki ögelere ek olarak hem Arapçanın özellikleri dikkate alınarak hem de geçmişin konuyla ilgili mirasından yararlanarak Arapçada bağdaşıklık çatısı oluşturulacaktır.

Bağdaşıklık olgusunun, araştırmacılar tarafından bir metnin metin olmayandan ayıracak temel özellikler içerdiği belirtilmektedir (Hattâbî, 2006: 12; ez-Zinâd, 1993: 18). Bağdaşıklık bir metinde bulunması gereken zorunlu şartları içermektedir.

Bağdaşıklık olgusunda metindeki dilbilgisel ve biçimsel bağıntılar ön plana çıkarılmaktadır. Bu açıdan bağdaşıklık metindeki mantıksal ve anlamsal unsurların oluşumuna karşılık gelen tutarlılık olgusu için temel kabul edilir (Hattâbî, 2006: 12).

Bağdaşıklık metin üreticisi ile alıcısı arasındaki bir anlaşma olarak görülmektedir. Metin üreticisi, alıcının konuyla ilgili bilgi birikimine ve konuya olan yakınlığına bağlı olarak bazı eksilteli anlatımlara başvurabilmekte ve bir anlamda üretici, metnin bağdaştırılması sürecine alıcıyı dâhil etmektedir.

Halliday&Hassan’a göre ise bağdaşıklık metinde hazır bulunan bir olgudur başka bir deyişle bağdaşıklık oluşumunda okuyucunun/alıcının katkısı bulunmamaktadır (Hattâbî, 2006: 25). Ancak bu iki araştırmacının bu yaklaşımları eleştireye maruz kalmıştır. Biçimsel olarak bağdaşıklık özellikleri taşımayan ama alıcıların/okuyucuların bağdaşık ve tutarlı bulduğu ve okuyup anladığı metinlerle hep karşılaşılması olağan bir durumdur (Ebu Delv, 2002: 47):

Necip Mahfuzla Söyleşi “Arap Romanında Dini ve Folklorik Mirasın İşlevselleştirilmesi” Perşembe: Akşam Saat Yedi, İbn-i Haldun Salonu Herkese Açık Davet	حوار مع نجيب محفوظ "توظيف الموروثات الدينية والشعبية في الرواية العربية" الخميس: الساعة مساءً، قاعة ابن خلدون الدعوة عامة
--	---

Örnek metinde görüldüğü üzere şekli herhangi bir bağdaşıklık aracı bulunmamaktadır. Ancak davetin üniversitede bir panoda asılmış olduğu düşünülür ve bir konusunun, yerinin ve zamanın olduğu göz önünde bulundurulursa ve hitap

ettiği belli bir kitle açısından metin bağdaşık ve tutarlı olarak algılanmış ve gereğine uygun davranılmış olmalıdır. Eğer metin dilsel bağdaşıklık araçlarından yoksun ise o zaman metnin dil dışı bağlamı oldukça önemli olmaktadır (bkz. Brown&Yule, 1983: 223). Dolayısıyla bağdaşıklık alıcıdan ayrı sadece metin üreticisinin gerçekleştirdiği bir olgu değildir.

Diğer yandan “metin grameri tümce gramerine muhalif mi yoksa onu geliştirici bir olgu mu olduğu” değerlendirilmesi gereken bir durumdur. Sa’d Maslûh, bağdaşıklığın metinde devamlılık ve sıralılık özelliklerini sağladığını vurgulamakta ve bağdaşıklık oluşumunda dilbilgisel bağımlılıkların (grammatical dependency) önemine işaret etmektedir. Dolayısıyla konuyla ilgili aşağıda belirtilen unsurlarda bulunan dilbilgisel bağımlılıklar öne çıkmaktadır (el-Fakî, 2000: 96):

- a) Bir tümcedeki bağımlılıklar,
- b) Peşpeşe gelen tümceler arasındaki,
- c) Bir paragraf veya metnin bir kesitindeki,
- d) Paragraflar veya metin kesitleri arasındaki,
- e) Bütüncül bir yapı olarak metin tümcesindeki bağımlılıklar.

Her büyük metin biriminin asıl, temel bir tümcesi bulunmaktadır. Bazen bu asıl tümce ilk cümle olabilmektedir. bir ana söylem/metindeki büyük metin birimlerinin çokluğuna bağlı olarak temel tümcelerin sayısı artabilmektedir. Temel tümce, konunun kendisinin üzerine bina edildiği tümcedir. Bu tümce, diğer tümceleri kontrol etmekte olup metnin çıkış noktasını oluşturmakta ve diğer tümcelere nazaran metnin kurucu ögesi olarak ortaya çıkmaktadır (el-Vedâ’î, 2005: 48).

Söylem çözümlemesi, bir metnin merkez ekseninin tespit edilmesidir. Bu da bir dizi işlem sonucu belirlenebilmektedir. Bağdaşıklık hem söylem çözümlemesinde

hem de metin üretimi sürecinde başvurulması gereken temel metinsellik ölçütlerinden biridir. Başlıca metin bağdaşıklığı araçları aşağıda ele alınmaya çalışılmıştır:

1.6.1.1. Gönderim (Reference /الإحالة)

Gönderim konusu, dil çalışmalarının en çok üzerinde durduğu konular arasındadır.

de Beaugrande (1998: 320)'ye göre gönderim, bir metindeki sözcükler, nesneler, olaylar ve durumlar arasındaki ilişkidir ve bir unsurun aynı metin dünyasında başka bir unsura bağlı olarak anlaşılabilmesidir.

Gönderim metin oluşturulmasını ve kesitlerinin birleştirilmesini sağlayan önemli unsurlar arasındadır. Alıcı, okuduğu metindeki gönderim unsurları hakkında zihninde bir temsil oluşturamazsa metinle etkileşime geçemez ve metni anlayamaz. Okuyucunun, metin içi gönderimleri kolay belirleyebiliyor olması gerektiği gibi metnin konusu ve metin dışı gönderimler hakkında bilgi sahibi olması gerekmektedir.

Gönderim unsuru, metin bağdaşıklığı ve tutarlılığının oluşumunda diğer unsurların başında gelmektedir.

Diğer yandan gönderim konusu, gramercilerin zamir/adıl (الضمير) başlığı altında ayrıntılı olarak ele aldıkları temel konular arasındadır. Gramer çalışmaları çerçevesinde özellikle zamir kullanımının şartları ve zamirin tümce içi unsurları birbirine bağlamasındaki işlevi üzerinde durulmuştur. Aynı zamanda bu çalışmalarda adıl kullanımının, sadece konuşmacı/yazarın tek başına karar verip gerçekleştirdiği bir süreç değil dinleyicinin/okuyucunun da konuya dahil olduğu ortak bir süreç olarak görüldüğü dikkat çeker. Adılın metinde ya da konuşmada önceden bilinen

belirli bir isme işaret ettiği belirtilmiştir. Yazar/konuşmacı, muhatabın kendisinin neyden ve kimden bahsettiğini bildiği sonucuna bağlı olarak adıl kullanmaktadır (Sibeveyh [ö. 180/796], 2004/C.2: 6). Başka bir deyişle gönderim tarafların bildiği ve üzerinde uzlaşmanın olduğu düşünülen isme, nesneye ve olaya yönelik gerçekleşmektedir. Ancak gramercilerin zamir ve onun işlevlerine yönelik yapılan çalışmalar tümce düzeyinde sınırlı kalmış ve zamirlerin metin oluşumundaki rolleri ele alınmamıştır.

1.6.1.1.2. Gönderim Türleri

Halliday&Hassan (1976: 31), gönderim konusunu metin dışı gönderim ve metin içi gönderim olmak üzere iki temel alt başlık altında incelemiştir:

1.6.1.1.2.1. Metin Dışı Gönderim (Exophoric Reference/الإحالة المقامية-الخارجية)

Metin dışı gönderim, metin içi gönderim gibi etkin bir bağdaşıklık işlevi görmüyor olsa da dilin durum bağlamıyla ilgisini kurarak metnin oluşumuna katkı sağlamak ve metin bağdaşıklığı araçları arasında yer almaktadır (Halliday&Hassan, 1976: 33).

1.6.1.1.2.2. Metin İçi Gönderim (Endophoric Reference/الإحالة الداخلية)

Metinsel gönderim ya da Metin içi gönderim, doğrudan metindeki çeşitli kesitlerin ve ifadelerin birbiriyle bağlantısını kuran gönderimdir. Metin içi gönderim, okuyucuyu/dinleyiciyi gönderilen ögeyi bulması için bizatihi metin içine yönlendirmektedir (Brown&Yule, 1983: 199).

1.6.1.1.2.2.1. Ön Gönderim (Anaphora/الإحالة القبلية)

Metinde daha önce geçen bir sözcük ya da ifadeye işaret eden sözcük ya da ifadenin kullanımıdır (el-Fakî, 2000: 38):

(محمد ركب الدراجة, لكن علياً لم يركبها.)

(Muhammed bisiklete bindi ama Ali [ona] binmedi.)

1.6.1.1.2.2. Art Gönderim (Cataphora/الإحالة البعدية)

Bir metinde bir sözcük ya da ifadenin kendisinden sonra kullanılacak başka bir sözcük ya da ifadeye işaret etmesidir. (el-Fakî, 2000: 41).

Art gönderimin Arapçadaki en dikkat çekici örnekleri “durum/olay adılı” (pronoun of fact or story/ضمير الشأن)’nın kullanımında ve diğer bazı anlatım biçimlerinde görülmektedir. ez-Zinâd (1993: 119) konuyla ilgili şu örnekleri vermiştir:

(من تونس نقدم إليكم نشرة الظهيرة للأنباء، وهذا موجزها ...)

(Tunustan size öğle haberleri sunuyoruz. Bunlar özetler...)

(صرح ناطق باسم مجلس قيادة الثورة فقال ما يلي ...)

(Devrim komutanlığı konseyi sözcüsü açıklama yaptı ve şunları söyledi.)

﴿فَيَوْمَئِذٍ لَا يُسْأَلُ عَنْ ذَنْبِهِ إِنْسٌ وَلَا جَانٌ﴾ 55/39

(O gün ne insana ne de görünmez varlıklara günahları hakkında bir şey sorulmayacaktır [sormaya ihtiyaç olmayacaktır].)

“Durum adılı”nın işlevini görmek için şu örneğe dikkat etmek yararlı olacaktır (el-Vedâ‘î, 2005: 169):

(أيها الناس، إنه لا يستغني الرجل - وإن كان ذو مال - عن عشرته ودفاعهم عنه بأيديهم وألستهم.)

(Ey insanlar, bir adam zengin bile olsa aşiretinden vazgeçemez, aşireti de onu eliyle diliyle savunmaktan [uzak duramaz.])

Görüldüğü üzere örnekte, bir sözceden önce gelen durum adılı, konuya dikkat çekmekte ve önemini vurgulamaktadır.

Araştırmacılar gönderimin bu her iki türüyle metinde sağladıkları şeklî bir bağlantıdan ziyade metnin anlam ve tutarlılık boyutuna katkıları üzerinde durmuşlardır (el-Vedâ'î, 2005: 149).

Öte taraftan ön gönderim ve art gönderim türleri, kendilerinin dışında bir dil varlığına ve bir nesneye gönderimde bulunmaları açısından benzerlik gösterirken art gönderimde gönderilen unsurun kendisinden sonra gelmesi söylemde bir kapalılığa neden olduğundan bu ögenin zayıf olduğu ileri sürülmüştür. Konuşmada açıklık ilkesinin esas olduğu kapalılığın bu ilkeye ters düştüğüne dikkat çekilmiştir (eş-Şâvuş, 2001/C.2: 1213).

Gönderim yapısında esas olan, zamirin işaret ettiği ismin (gönderilen açıklayıcı unsurun), zamirden (gönderenden) önce gelmesidir (eş-Şâvuş, 2001/C.2: 1223).

Bu görüş tartışmaya açık görünmektedir. Söylemin amacı açıklık olduğu gibi bazen söylem üreticisi kapalılığı da kendisine amaç edinmiş olabilmektedir.

Diğer yandan konuyla ilgili göz ardı edilen nokta ise metinde zamirin işaret edilen isimden önce zikr edilmesinin metin bağdaşıklığı tekniklerinden biri olmasıdır. Metinde gönderimde bulunulan unsurlara önceden dikkat çekme amacı güdülmüş olduğu söylenebilmektedir.

1.6.1.1.3. Gönderim Ögeleri

Araştırmacılar zamirleri, işaret isimlerini ve karşılaştırma edat ve sözcüklerini gönderim ögelerinin başta gelen unsurları olarak değerlendirmektedir (el-Fakî, (2000: 116; Hattâbî, 2006: 17). Arapçada başta zamirler ve işaret isimleri olmak üzere “bağlayıcı isimler” ve “belirlilik takısı” gönderim işlevi gören unsurlardır.

1.6.1.1.3.1. Zamirler (Pronouns/الضمائر)

Adıllarla/zamirlerle gerçekleştirilen gönderimin metinsel bağdaşıklık ve tutarlılık olgusunun gerçekleşmesinde önemli bir rolü bulunmaktadır. Adıllar özellikle metin içi gönderimde en yaygın kullanılan öğelerdir. Diğer yandan zamirlerin Amerikan İngilizcesinde metin dışı unsurlara yönelik gönderim işlevi de görülmüştür (de Beaugrande, 1998: 321):

(Kes şunu!) (Stop it!)

(Unut gitsin onu!) (Forget it!)

Zamirler, varlık (الوجودية) ve iyelik (الملكية) olarak üzere iki başlık altında değerlendirilebilmektedir (el-Vedâ'î, 2005: 151). Arapça gramer kitaplarında yaygın biçimde zamirler, “ayrı ve bitişik zamirler” diye ayrılır. Bitişik zamirlerin isme bitişenleri iyelik zamiri kategorisinde, fiile bitişen zamirlerin ise bir varlık ya da kişi kategorisinde değerlendirilmesi uygun olacaktır.

a) Varlık zamirleri: ben (أنا), sen (أنت), o (هو) biz (نحن) yazdılar (كتبوا) vb.

b) İyelik Zamirleri: mektubumuz (رسالتنا), onun kalem (قلمه) vb.

Söylem çalışmalarında konuşmacı ve alıcıyı gösteren zamirlerin bir söylemin aşamalarının belirlenmesini kolaylaştırması ayrıca bir önemlidir.

Yine fiillerde kullanılan zamirlerin, dikkati metindeki eylemleri gerçekleştiren belirli öznelerle yöneltmesi metnin bütünlüğünün daha kolay anlaşılması ve anlamlandırılması için önemli olmalıdır.

İyelik zamirlerinin yerine metinde varlık zamirlerinin ağırlıklı olması metnin devamlılığını güçlendirmekte diğer yandan söylemin belirli bir muhatap ve zamanla sınırlandırılmasını zorlaştırmaktadır (el-Vedâ'î, 2005: 160).

1.6.1.1.3.2. İşaret İsimleri (Demonstrative Nouns/ أسماء الإشارة)

Gösterme/İşaret isimleri, bir sözcük ve sözcük grubuna gönderimde bulunduğu gibi metnin bir kesitine yönelik gönderim gerçekleştirmektedir. Böylelikle hem metinde bir kısaltma yapılmakta hem de tekrardan kaçınılmış olunmaktadır.

﴿إِنَّ السَّمْعَ وَالْبَصَرَ وَالْفُؤَادَ كُلُّ أُولَئِكَ كَانَ عَنْهُ مَسْئُولًا﴾ 17/36

(İşitme duyusu, görme duyusu ve kalp bunların hepsi sorguya çekilecektir.)

Örnekte görüldüğü üzere (أُولَئِكَ) işaret ismiyle kendisinden önce gelen üç isme gönderim yapılmıştır.

Yer, zaman ve yön gösteren isimler gramer kitaplarında bahsi geçen işaret isimlerine ek olarak gönderim işlevi gören unsurlardır. Böyle olunca “bu (هذا), onlar (هؤلاء), şimdi (الآن), yarın (غدا), orada (هناك), doğuda (شرقا), ön (الأمام), arka (الخلف) vb. sözcükler gönderim işlevi gören işaret isimleri olarak ele alınmaktadır (Ebu Delv, 2002: 36; ez-Zinâd, 1993: 116).

Zamirlerle yapılan bir gönderimde, gönderilen tek sözcük ya da sözcük grubu iken işaret isimleriyle yapılan gönderimde tek sözcük ve sözcük grubu gönderilen olduğu gibi metnin bir tümcesi, paragrafı, kesiti hatta metnin tamamı, gönderilen olabilmektedir:

﴿قَالَ اللَّهُ هَذَا يَوْمُ يَنْفَعُ الصَّادِقِينَ صِدْقُهُمْ لَهُمْ جَنَّاتٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ ذَلِكَ

الْفَوْزُ الْعَظِيمُ﴾ 5/119

(Allah şöyle diyecek: Bugün sözlerine sadık olanlar hakikate sadakatlerinin faydasını görecekler: sonsuza kadar kalacakları içinden ırmaklar akan has bahçeler onların olacak; Allah onlardan hoşnut, onlar da Allah’tan hoşnutturlar. **Bu** büyük bir mazhariyettir.)

1.6.1.1.3.3. Bağlayıcı İsimler (Conjunctive Nouns/الاسماء الموصولة)

Arapçada özellikle tekil, ikil ve çoğul yapıları bulunan “bağlayıcı isimler”in metin bağdaşıklığından bahsetmek mümkündür.

﴿ذَلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ ﴿٢﴾ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ ﴿١﴾﴾ 2/1-2

(Bu ilahi kitabın üzerinde hiçbir şüpheye yer yoktur ve **Allah’a karşı sorumluluk bilinci taşıyanlara** yol göstericidir. **Onlar** insan idrakini aş[ın olguların varlığı]na inanırlar...)

1.6.1.1.3.4. Belirlilik Takısı (Definite Article/أداة التعريف)

Araştırmalar Arapçadaki “belirlilik takısı” almış bazı isimlerin metinsel bağdaşıklık sağladığını göstermiştir. İbn Hişâm [ö. 761 h.] (2005/C.1: 61), “belirlilik takısı”nı üzerinde uzlaşılan bir ismi belirlemesi açısından “uzlaşımaya dayalı belirleyici” (عهديه) ve sözcüğün türüne işaret etmesi açısından “cins isim belirleyicisi” (جنسية) olmak üzere iki grupta değerlendirmiştir. Ayrıca bilgin, belirlilik takısının “uzlaşımaya dayalı belirleyici” (عهديه) türünü, belirlediği ismin nasıl bilindiğine bağlı olarak; “metin bağlamıyla anlaşılan” (معهود ذكرى), “dünya bilgisiyle anlaşılan” (معهود) ve “metin dışı bağlamla anlaşılan” (معهود حضوري) olmak üzere üçe ayırmıştır. Bilginin verdiği örneklerle bakıldığında konu açıklığa kavuşmaktadır:

﴿كَمَا أَرْسَلْنَا إِلَىٰ فِرْعَوْنَ رَسُولًا ﴿٦﴾ فَعَصَىٰ فِرْعَوْنَ الرَّسُولَ ﴿٧﴾﴾ 73/15-6

(Firavun’a **[bir]** elçi gönderdiğimiz gibi ... ve Firavun elçiye isyan etti.)

﴿فِيهَا مِصْبَاحٌ الْمِصْبَاحُ فِي زُجَاجَةٍ الزُّجَاجَةُ كَأَنَّهَا كَوْكَبٌ دُرِّيٌّ ﴿٣٥﴾﴾ 24/35

(içinde **bir kandil**... o kandil ki sırça fanus içindedir. O fanûs ki inci [gibi parıldayan bir yıldızdır sanki!])

Bu iki örneğe bakıldığında başında belirlilik takısı bulunan isimlerin belirsiz biçimlerinin metnin öncesinde yer aldığı görülür. İbn Hişâm böyle bir durumdaki belirli isimlerin zamir işlevi gördüğünü belirtmiştir. Söylembilim terminolojisiyle metin içi ön gönderim işlevi görmekte ve metinsel bağdaşıklık sağlamaktadır.

﴿لَقَدْ رَضِيَ اللَّهُ عَنِ الْمُؤْمِنِينَ إِذْ يُبَايِعُونَكَ تَحْتَ الشَّجَرَةِ﴾ 48/18

(O **ağacın** altında sana bağlılıklarını bildiren mü'minlerden Allah razı olmuştu.)

Bu örnekteki belirlilik takısıyla belirli “ağaç” isminin hangi ağaç olduğu alıcının/okuyucunun geçmiş/mevcut bilgisiyle anlayabileceği bir durumdur. Bu tür belirlilik olgusu, bir anlamda dünya bilgisine gönderimde bulunmaktadır.

(Bu adam bana geldi)

(جاءني هذا الرجل)

(Ey adam)

(يا أيها الرجل)

(Dışarı çıktım birde ne göreyim arslan!)

(خرجت فإذا الأسد)

(Şimdi!)

(الآن)

Yukarıdaki örnekler ise metin dışı bağlamdan anlaşılabilen ya da dinleyicinin/okuyucunun zihninde o anda varolan başında belirlilik takısı bulunan sözcükleri içeren yapılardır.

İbn Hişâm belirlilik takısının “cins isim belirleyicisi” (جنسية) türüyle ilgili şu örnekleri vermiştir:

﴿وَخُلِقَ الْإِنْسَانُ ضَعِيفًا﴾ 4/28

(İnsan zayıf yaratılmıştır.)

﴿إِنَّ الْإِنْسَانَ لَفِي خُسْرٍ﴾ 103/2

(Gerçek şu ki insan ziyandadır.)

Görüldüğü gibi bu türün herhangi bir gönderim ve bağdaşıklık işlevinden bahsetmek zordur. eş-Şâvuş (2001/C.2: 1029) belirlilik takısının “metin bağlamıyla anlaşılan” (معهود ذكرى) tipinin dışındaki metin bağdaşıklık rollerinin bulunmadığına işaret etmiştir. Ancak metin bütünlüğü, tutarlılığı ve bağdaşıklık için mevcut dünya bilgisinin metin dışı bağlam/durumsal bağlamın önemi gözden kaçırılmamalıdır.

1.6.1.2. Eksiltili Anlatım (Ellipsis/الحذف)

Bağdaşıklık sağlayan önemli unsurlardan bir diğeri ise eksiltili anlatımdır. Eksiltili anlatım, metin içinde gerçekleşen sözlüksel-dilbilgisel bir bağdaşıklık ögesidir (de Beaugrande, 1998: 340). Araştırmacılar “eksiltili anlatım” ile “değiştirim” unsuru arasındaki benzerliğe işaret etmişler ve “eksiltili anlatım”ı sıfır değiştirim (substitution by zero) olarak değerlendirmişlerdir (Halliday&Hassan, 1976: 142, el-Fakî, 2000, C.2: 199):

(محمد اشترى بعض الكتب و علي {.....} بعض قطع الحلوى)

(Muhammed bazı kitaplar, Ali biraz tatlı aldı.)

Eksiltili anlatım, diğer bağdaşıklık unsurları için geçerli olduğu gibi yazar/konuşmacı ile alıcı/dinleyici arasındaki bir ortak sürecin sonucu olarak görülmektedir. Başka bir ifadeyle yazar ancak okuyucunun bildiğini varsaydığı sözcük, tümce ve kesitleri metinden çıkartabilir ya da metinde zaten bilinen ve gereksiz tekrara yol açacak unsurlara yer vermez. Aksi takdirde eksilti, İbn Cinnî [ö. 392/1002]’nin (1999/C. 2: 362) belirttiği gibi okuyucuyu bilinmeyeni bilmeye zorlamak olur.

Arap gramercileri eksiltili anlatımı “eksiltili anlatımın gerekliliği”, “eksiltili anlatımın yapılabilir olması” ve “eksiltili anlatımdan kaçınılmasının gerekliliği” olmak üzere üç başlık altında incelemişlerdir.

İbn Hişâm [ö. 761 h.], (2005/C.2: 692-700) eksilti yapılabilmesi için sekiz gerekçe ileri sürmüştür. Şartlar oluşmadan yapılan bir eksiltili anlatım metnin doğru anlaşılmasına engel olabilmekte ve alıcının bilinmeyeni bilmeye zorlamaktadır. Eksiltili anlatımın yapılabilmesi için gerekli şartlar şunlardır:

- a) İster dilsel ister durumsal olsun hazf yapılan unsurun bir karînesinin, delilinin bulunması
- b) Hazf edilen (eksiltilen) unsurun başka bir ögenin paçası olmaması. (Ör. (نعم) ve (بئس) gibi fiillerin öznelerinin eksiltilemeyeceği belirtilmiştir.)
- c) Eksiltilen unsur metinde bir pekiştirme işleminin pekiştirilen (müeeekked) ögesi olmaması. Çünkü pekiştirme, sözü uzatmayı gerekli kılarken eksilti sözü kısaltmayı gerektirmektedir.
- d) Eksilti, özetin özetine yol açmamalı. (Ör. Bir isim-fiil ma'mulu (etkilediği unsur, tümleç vb.) olmaksızın hazf edilemez. Çünkü isim-fiil zaten fiilin kısaltmasıdır.
- e) Hazf edilen unsurun zayıf bir âmil (etkileyen) unsur olmaması.
- f) Eksiltilen unsurun başka eksiltilen unsurun yerine kullanılıyor olmaması.
- g) Hazf (Eksilti), bir “âmil”in etkisine ya da var olan bir etkinin ortadan kalkmasına yol açmamalı.
- h) Eksilti, güçlü bir âmil’in etki imkanı (tümceyi etkileme imkanı) varken zayıf bir âmil’in etkisine neden olmamalı.

Aynı zamanda sözbilimci ve gramercilerin eksiltili anlatımın amaçları üzerinde durmuşlardır. Bunların başında ise sözü hafifletme (التخفيف), kısaltma (الإيجاز), genişletme (الاتساع), vurgu (التفخيم), önem atfetme (الإعظام), kapalı bırakma (قصد الإهمام) vb. (Tahir Hamûda (1999)'dan Akt. el-Vedâ'î, 2005: 175).

Görüldüğü gibi Arap gramerci ve sözbilimcileri, eksiltili anlatımın yapılabilmesinin imkânlarını ve amaçlarını ayrıntılı ele almışlardır. Bu çalışmaların başlıca sebebi metnin yanlış anlaşılmasını önlemektir. Burada eksiltili anlatımın metin bağdaşıklığına etkisine doğrudan değinilmemiş olmakla birlikte vurgulanan noktalar bağdaşıklıkla çelişen ya da uzak konular değildir.

Metinlerde başvuru alan değişik biçimlerde yapılan eksiltili anlatımların bir kısmı, tümce içindeki yapısal ilişkiyle açıklanabilmekte ve bunların metinsel bağdaşıklığa katkısından bahsetmek zor olmaktadır. Diğer yandan metinlerde karşılaşılan bir kısım eksiltili anlatım ise doğrudan metinsel bağdaşıklıkla ilgilidir (de Beaugrande, 1998: 340):

(فتح نابليون ايطاليا وبروسيا و النمسا.)

(Napolyon İtalya, Prusya ve Avusturya'yı fethetti.)

(عندما وصلت كان الطقس باردا والشارع مظلماً والمخالات مغلقة.)

(Vardığımda hava soğuk, sokak karanlık ve dükkanlar kapalıydı.)

Bu iki örnekteki başvuru alan eksiltili yapılara bakıldığında eksiltilen sözcükler tümce yapısı içinde kolaylıkla açıklanabilecek durumdadır. Örneklerdeki eksiltili anlatımlar, tümcelere akıcılık katmış ve anlatımı zayıflatan tekrarlardan kaçınılmış ama bu yapıların metinsel bağdaşıklığa katkıları çok güçlü olmamıştır (Hattâbî, 2006: 22).

Diğer yandan eksiltilen ögenin bilinebilmesi sadece bir önceki sözceye, metne ve tümceye bağlı olduğu durumlarda eksiltili anlatımın metinler arası ve tümceler arası ilişkiyi güçlendiren bir metinsel bağdaşıklık işlevi dikkat çeker (Ebu Delv, 2002: 40).

(- أي نوع من الكتب تفضل؟ - اللغوية)

(-Ne tür kitapları tercih edersin? -Dilbilimsel)

(- كم سنة قضيت وأنت تعمل لتنجز هذه الموسوعة؟ - خمس سنوات)

(-Bu ansiklopediyi yazmak için kaç yıl harcadın? - Beş yıl)

Örneklerde eskitilen bölümler bir önceki örneklerdeki gibi olay tespit edilmekle birlikte söyleşimlerin ikinci kısımları tamamen birinci kısımlarıyla olan ilişkileriyle doğru anlaşılabilir.

Eksiltili anlatımın metin bağdaşıklığı açısından dikkat çekici biçimlerinden birisi de bir anlatıdaki bir kesitin, sahnenin eksiltilmesidir:

﴿قَالَ قَائِلٌ مِنْهُمْ لَا تَقْتُلُوا يُوسُفَ وَأَلْقُوهُ فِي غَيَابَةِ الْجُبِّ يَلْتَقِطُهُ بَعْضُ السَّيَّارَةِ إِن كُنتُمْ فَاعِلِينَ﴾ قَالُوا يَا أَبَانَا مَا لَكَ لَا تَأْمَنَّا عَلَى

يُوسُفَ وَإِنَّا لَهُ لَنَاصِحُونَ ﴿12/10-11﴾

(Biri, “hayır, Yusuf’u öldürmeyin, eğer mutlaka bir şey yapmanız gerekiyorsa onu bir kuyunun dibine atın, onu bir kervan bulup yanına alır” dedi. (...)) “Ey babamız Yusuf hakkında bize neden güvenmiyorsun? Biz onun iyiliğini istiyoruz” dediler.)

Yusuf (a.s.) kıssasının bir bölümünü teşkil eden yukarıdaki ayetlere bakıldığında kardeşler kendi aralarında konuşurlarken birden babalarıyla konuşmaya başlarlar. Burada dikkat edilirse “kardeşler son söylenende karara vardılar planlarını uygulamak için babalarına gelip Yusuf’u istediler ve babası onu vermek istemedi” şeklinde bir sahneye/kesite (...) yer verilmediği görülür. Tabii ki bu durum Kur’ân-ı Kerim’in veciz üslubu çerçevesinde değerlendirilecektir. Söylembilim açısından

bakıldığında bu olgu iki metin biriminin birbirine bağlanmasını sağlayan bağlayıcı bir unsurdur. Bu tür eksiltelen kesitler bir önceki metinden anlaşılması zordur, okuyucu bu yapılara dünya bilgisinden, konuyla ilgili dil içi-dil dışı başka bağlamlardan edindiği bilgilerden yararlanarak ulaşır. Aynı zamanda insan zihninin boşluk kabul etmeyen işleyiş biçiminin bir sonucu olsa gerek alıcının, okuduğu ve dinlediği her metnin bağdaşık ve tutarlı olduğu/olması gerektiği varsayımından yola çıkması önemlidir. İnsanlar sözlü ya da yazılı herhangi bir şeyi değerlendirirken bir metin bütünlüğü içinde ele alma eğilimi göstermektedir. Eğer bütünlük algılarını zorlayan bir hata vs. varsa bunun sebebini, öncelikle metnin yazımında (imlasında), ifade edilışinde ya da kendi anlama biçimlerinde aramaya çalışmaktalar ve karşılarında bağdaşıklık özellikleri taşımayan ve tutarsız bir metnin olabileceği en son üzerinde durulan bir seçenek olmaktadır (Hattâbî, 2006: 256).

Yine tümleçlerin eksiltilmesinin sebeplerinin başında alıcı için metne bağlı anlam alanları açmaktır. Tabii burada dikkat edilmesi gereken eksiltinin sağladığı anlam açılımları tamamen dilsel ve durumsal karînelere sınırlandırılmış olup bağlam dışı anlam yüklemelerine karşı sınır çizilmiştir (el-Vedâ'î, 2005: 176).

Eksilti, metnin bağlamıyla tutarlı bir anlam dünyası açılımını sağlamaktadır. Böylelikle metin, yazarının zamanı ve uzamıyla sınırlı tutulmamaktadır.

Bir tümcede başvuru eksilteli anlatımlarda daha ziyade özne (المسند إليه), yüklem (المسند) ve tümleç (المفعول) ögesinin eksiltildiği görülür (Ebu Ğazâla&Hamad, 1999: 103).

el-Kazvî ([ö. 739/1338], 2004: 42), “açık olmasına binaen kısaltmaya başvurma”, “bir karine/delil yoluyla özneye dikkat çekme” tümcede öznenin eksiltilmesinin gerekçelerinin başında değinmiştir:

(قال لي: كيف أنت ؟ قلت: عليلٌ سهرٌ دائمٌ وحزنٌ طويلٌ)

(Bana “nasılsın?” dedi, “**hasta**[yım], **sürekli uykusuz**[um] ve **uzun zamandır** **üzüntü**[lüyüm]” dedim.)

Örnekte görüldüğü gibi konuya dikkat çekmek ve kısaltma maksadıyla (أنا) ve (حالي) olması varsayılan özneler eksiltilmiştir.

(نحن بما عندنا وأنت بما عندك راضٍ والرأي مختلفٌ)

(Biz elimizdekenden [hoşnutuz] sen elindekinden hoşnutsun. Düşünce[ler] farklıdır.)

Bu örnekte de bir tümcedeki (راضون) olması varsayılan yüklem eksiltilmiştir. Bu her iki örneğe de dikkat edilirse eksilteler, metin üreticinin karineleri gözetilerek okuyucunun/dinleyicinin sözcelerin birbiriyle ilgisini kurup bağdaşıklık sürecine katılmasıyla belirlenebilmektedir.

﴿هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ﴾ 39/9

(Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?)

Örnekte geçişli bir fiil olan “bilme” fiilinin tümleci eksiltilmiştir.

Fiilin özneyle olan ilgisini kesin biçimde ortaya koymak ve fiilden etkilenen varlığı dikkate almamak, karineye bağlı olarak bir makul tümleç varsaymak ve fiilden etkilenen unsuru (tümleç) genelleştirip okuyucunun fiilin etkisini belli bir kişi ve varlıkla sınırlı tutmasını engellemek, bir cümlede tümleçin eksiltilme sebepleri arasındadır. Bunun için geçişli fiiller geçişsiz fiil mesabesinde görülüp “vurma”, “okuma” gibi fiillerin anlamı soyut varlık/oluş ifaden sözcükler olarak değerlendirilecektir (Hasaneyn, 2005: 254-5)

Yukarıdaki örnek bahsi geçen gerekçeler çerçevesinde değerlendirildiğinde daha anlaşılır olmaktadır. Yine bu örnekte dikkat çeken olgulardan biri de (الَّذِينَ) müphem isminin sayesinde “bilme” fiili belirli bir kişiye hasredilmemiş olup zaman

ve uzam sınırlılığından da kurtarılmıştır. Dolayısıyla ayette “kim olursa olsun bilenle bilmeyen ayrımı” öne çıkmaktadır.

﴿وَاللَّهُ يَدْعُو إِلَى دَارِ السَّلَامِ﴾ 10/25

(Allah esenlik yurduna [huzur ve güvenlik ortamına] çağırır.)

Bu örneği de yukarıdaki açıklamalar doğrultusunda okumak yararlı olacaktır.

1.6.1.3. Değiş-tir-im (Substitution/الاستبدال)

Metin içinde gerçekleşen bağdaşıklık araçlarından birisi olan de-ğiş-tir-im, söylemdeki/metindeki bir unsurun başka bir unsurla de-ğiş-tir-il-mesi, yerine başka unsurun kullanılmasıdır. De-ğiş-tir-imin gönderimle arasındaki fark, gönderim anlam düzeyinde bir ilişki olarak kabul edilirken de-ğiş-tir-imin sözcükler ve sözcük grupları arasında yapılan biçimsel bir ilişki olduğudur (Hattâbî, 2006: 19).

De-ğiş-tir-im, de-ğiş-tir-il-en unsura ba-ğ-lı olarak üç kısımda ele alınmaktadır:

- a) Metindeki bir ismin de-ğiş-tir-il-mesi: Metnin önceki bir bölümünde geçen isim/lerin yerine “biri” (واحد\ة), “diğ-eri, başkası” (أخر, أخرى) vb. sözcüklerin kullanılmasıdır (de Beaugrande, 1998: 32).

(لقد أصبحت سيارتك قديمة جدا، ألا تفكر بشراء أخرى؟)

(Araban oldukça eskimiş **başka bir tane** satın almayı düşünmüyor musun?)

- b) Fiilin de-ğiş-tir-il-mesi: Belirli bir fiil ya da bir eylem ve olay grubunun yerine çoğunlukla “yapmak” (عمل، فعل) fiilinin kullanılmasıyla olur.

﴿فَجَعَلَهُمْ جُودًا إِلاَّ كَثِيرًا لَّهُمْ لَعَلَّهُمْ إِلَيْهِ يَرْجِعُونَ﴾ قَالُوا مَنْ فَعَلَ هَذَا بِآلِهَتِنَا إِنَّهُ لَمِنَ الظَّالِمِينَ﴾ 21/58-59

(En büyükleri dışında [putları] **paramparça etti** belki [bu olup biten için] ona başvururlar diye. “Kim **yaptı** bunu tanrılarımıza? Her kimse zalim biri olduğundan kuşku yok” dediler.)

c) Sözcü Değiştirimi: Metindeki bir ifadenin, böyle, öyle (كذلك) vb.

sözcüğüyle değiştirilmesiyle yapılmaktadır (Ebu Delv, 2002: 39).

(-ما رأيك بالمسرحية التي شاهدناها معا؟ هل تعتقد أنها كانت ناجحة في نقد واقعنا الاجتماعي؟ -أظنها كذلك.)

(-Birlikte izlediğimiz tiyatro ile ilgili ne düşünüyorsun? Sosyal eleştiride başarılı

buluyor musun? – **Öyle** olduğunu sanıyorum.)

Görüldüğü gibi örnekte bir sözcenin yerine “öyle” sözcüğü kullanılarak değiştirim yapılmıştır. Aslında değiştirimin bu türünün işaret isimleriyle yapılan gönderim çerçevesinde değerlendirilmesi de mümkün görünmektedir.

1.6.1.4. Bağlama (العطف)

Bağlama (العطف) konusu, genel olarak Arapça gramerinde zaten önemli olduğu gibi söylembilim çalışmaları içinde de oldukça önemli görülen bir konudur. Arap dilcileri bağlama konusunu çeşitli sınıflara ayırmışlar bunlardan belki de konumuz için en önemlisi “sözcüklerin sözcüklere”, “tümcelerin tümcelere” ve “olayların olaylara” bağlanması şeklindeki sınıflandırmadır. Bu sınıflandırmanın özellikle “tümcelerin tümcelere” ve “olayların olaylara bağlanması” (عطف القصة على القصة) bölümlerinin, doğrudan tümce üstü yaklaşımla ve söylem düzeyinde bir kaygıyla ortaya konmuş olduğunu söylemek çok isabetli olmasa bile sonucun ona hizmet etmiş olduğu rahatlıkla söylenebilir.

Bağlama (العطف) söylemin oluşmasını sağlayan sözdizimsel ve anlambilimsel bir olgudur. Çünkü bağlama, metindeki birbirinden uzak kesitleri bağlamakta ve alıcı tarafından kabul edilebilecek bir insicamın oluşmasını sağlamaktadır. Ancak bağlama konusuyla ilgili yapılan bazı klasik dönem çalışmalarının metinsel bağlamdan uzak incelemeler yapıldığı görülmüştür. es-Sekkâkî, (ö.626/1228),

bağlamayı gerektiren durumu, özne'nin (المسند إليه) ya da yüklem (المسند) özetle tafsilatlandırılması olarak açıklamıştır (el-Vedâ'î, 2005: 85-8):

(جاء زيد و عمرو و خالد أو جاء زيد فعمرو فخالد أو ثم عمرو ثم خالد أو جاء القوم حتى خالد)

(Zeyd, Amr ve Halid geldi ya da Zeyd geldi hemen sonra sırasıyla Amr ve Halid geldi ya da (Zeyd geldi daha sonra Amr, bir müddet sonra da Halid geldi.)

Diğer yandan “bağlama” üslubunun, bağlamından koparılması onun anlambilimsel işlevlerinin kaybına yol açtığı vurgulanmaktadır. İstîtiyye (2003: 146), bağlama öğelerinden ve (و)nin işlevlerinin sadece birleştirme (الجمع) işleviyle sınırlandırılmasının sakıncalı olduğu belirtmekte ve görüşünü şu örnekle desteklemektedir:

(كان فلان يحلل ويحرم)

(Falanca kişi helal kılıyor haram kılıyordu.)

Araştırmacı, (و) bağlacının örnekte olduğu gibi yerine göre “birleştirme” işlevinden ziyade bu iki eylemin gelişigüzel yapıldığına işaret etmekte olduğunu belirtmiştir.

“Bağlama” temeli ilk tümce'nin açılımını sağlamakta aynı zamanda metin bütünlüğünün ve bağdaşıklığının oluşumunu sağlayan önemli yapılardan biridir.

Bilginler “bağlama” konusunu ele alırken aslında metnin yapısındaki anlam açılımlarına dikkat çekmektedirler:

﴿وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ﴾ 3/7

(Allah'tan başka kimse onun kesin anlamını bilemez. Bu yüzden bilgide derinleşenler şöyle derler: Biz ona inanırız.)

Suyûtî (1996, C.2: 49) yukarıdaki ayetin ﴿وَالرَّاسِخُونَ﴾ ifadesiyle başlayan bölümünün öncesine atfedilme imkanına işaret etmektedir. Bu durumda tabii ki metin farklı bir anlam daha kazanmaktadır.

“Bağlama” (العطف) konusu çerçevesinde değerlendirilecek önemli bir konu ise sözbilimin en temel konularından biri olan “Bağlama ve Ayırma” (الوصل والفصل) konusudur. bu konu tümcelerin birbirine nasıl ve hangi şartlarda bağlanabildiği ve hangi şartlarda bağlanmaması gerektiğinin üzerinde durmakta ve bunların ilkelerini ortaya koymaktadır. Konu iki başlık altında ele alınabilmektedir:

a) “Bağlama” (الوصل)’nın Yapıldığı Durumlar

Başta el-Curcânî’nin (2004: 222-230) eserinde olmak üzere çoğu sözbilim kitaplarında tümcelerin birbiriyle bağlanması gereken üç noktaya dikkat çekilmektedir (el-Merâğî, 2004: 139-142):

- i. Kendisine bağlanan tümcenin sözdizimsel açıdan başka bir tümcenin bir ögesi olması (أن يكون للجملة المعطوف عليها موضع من الإعراب)

Böyle bir tümceye başka bir tümceyi bağlama, bir sözcüğü başka bir sözcüğe bağlama (العطف) konusuyla aynıdır. Bir sözcüğün ikinci bir sözcüğe bağlamaktan kasıt, ikinci sözcüğü birincinin “sözdizimsel konumuna” (الإعراب) ortak etmektir:

(نظرت إلى رجلٍ خَلَقَهُ حسنٌ وخُلِقَ قبيه) (Yaratılışı güzel, ahlakı çirkin adama baktım.)

Örnekte görüldüğü gibi ikinci tümce “ahlakı çirkindir”, “adam” sözcüğünün sıfatı konumundaki birinci tümceye “yaratılışı güzeldir” ve (و) bağlacı ile bağlanmıştır.

- ii. Kendisine bağlanan tümcenin sözdizimsel açıdan başka bir tümcenin ögesi olmaması durumunda bağlama iki sebepten yapılmaktadır.

- İki tümcenin kiplerinin aynı olması, her iki tümcenin ya bildirme (الخبر) ya da tasarlama (الإنشاء) kiplerinden olması ve aralarında bir uygunluk ve birleştirici bir yönün bulunup bağlamayı engelleyen bir unsurun bulunmaması.

﴿إِنَّ الْأَبْرَارَ لَفِي نَعِيمٍ ۖ وَإِنَّ الْفُجَّارَ لَفِي جَحِيمٍ﴾ 82/13-14

(Gerçek erdem sahipleri nimetler içinde, kötü ruhlular yakıcı bir ateş içinde [bulunacaktır].)

Görüldüğü üzere örnekteki tümcelerin her ikisi de bildirme kipinde ve karşıtlık ilişkisine bağlı bir eş dizimlilik olgusu dikkat çeker.

﴿فَلْيَضْحَكُوا قَلِيلًا وَلْيَبْكُوا كَثِيرًا﴾ 9/82

(Artık [yaptıklarının karşılı olarak] az gülsünler, çok ağlasınlar.)

Yine bu ayette tümcelerin ikisi de tasarlama kipinde olup aralarında eş dizimlilik ilişkisi söz konusudur.

- Tümcelerden birinin bildirme kipinde, diğerinin tasarlama kipinde olması durumunda ve “bağlama” yapılmadığında sözün maksadına aykırı anlaşılma kuşkusu doğuracağı olmasından bağlama yapılır.

(-هل ايل محمد من مرضيه؟ -لا وشفاه الله)

(-Muhammed iyileşti mi? –Hayır, Allah şifa versin.)

Diyalogdaki cevaba dikkat edilirse diyalogun cevap kısmındaki sözcelerinin birbirine “ve” bağlacıyla bağlanması yanlış anlaşılma şüphesini ortadan kaldırmıştır.

b) “Ayırma”(الفصل)’nın Yapıldığı Durumlar

Aslında peş peşe gelen tümcelerin birbirine “ve” bağlacıyla bağlanması ve bağdaşıklık oluşturmaları beklenirken sözbilimciler beş durumda tümcelerin birbirinden ayrılması, “ve” ile biçimsel bağlantılılık oluşturulmaması gerektiğini belirtmişlerdir (el-Merâğî, 2004: 142-5; el-Curcânî, 2004: 231-242; el-Hâşimî, [ts.]: 130-3):

i. İki tümce arasında tam bağlantılılık (كمال الاتصال) ilişkisinin olması: Tümceler arasında sanki tek bir kalıptan çıkmışçasına tam bir birlik olmalı. Bu da üç şekilde gerçekleşmektedir:

- İkinci tümce birinci tümcenin “açıklayıcı”¹ (البدل) konumunda olur.

﴿وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي أَمَدَّكُمْ بِمَا تَعْلَمُونَ * أَمَدَّكُمْ بِأَنْعَامٍ وَبَنِينَ * وَجَنَّاتٍ وَعُيُونٍ﴾ 26/132-4

(Bilebildiğiniz bütün [iyilikleri] size sağlayan [Allah’a] karşı duyarlı olun, size sürüler ve çocuklar veren, size bahçeler ve pınarlar veren [Allah’tan yana]...)

- Bağlanan tümce, birincinin “pekiştirici”si (التوكيد) olur.

﴿فَمَهْلُ الْكَافِرِينَ أَمْهَلُهُمْ رُؤْيَا﴾ 86/17

(Öyleyse hakikati inkar edenleri bırak, bırak biraz kendi hallerine.)

Örnekte sözcüksel pekiştirme yapılarak iki tümce arasında tam bağlantılılık sağlanmıştır.

﴿مَا هَذَا بَشَرًا إِنْ هَذَا إِلَّا مَلَكٌ كَرِيمٌ﴾ 12/31

1 “Bedel” terimi için Türkçe “açıklayıcı” kelimesinin karşılık seçilmesinin sebebi, aynı kavram için Kufe dil ekolünde (البيان و الترجمة) sözcüğünün kullanılması ve Türk dilinde de benzer bir olgu için “açıklayıcı” teriminin uygun görülmesidir (‘İbâde, 2005: 58; Korkmaz, 2007: 4).

(Bu beşer olamaz, olsa olsa yüce bir melek bu.)

Bu örnekte ise anlamsal pekiştirme yoluyla iki tümce arasında tam bağlantılılık gerçekleşmiş ve bağlama yapılmamıştır.

- İkinci tümce birincinin “açıklayıcı bağlama²” (عطف البيان) konumunda olmasıdır.

﴿فَوَسَّوَسَ إِلَيْهِ الشَّيْطَانُ قَالَ يَا آدَمُ هَلْ أَدُلُّكَ عَلَى شَجَرَةِ الْخُلْدِ وَمُلْكٍ لَّا يَبُلَى﴾ 20/120

(Ne var ki şeytan ona sinsice fısıldadı; “Ey Adem sana sonsuzluk ağacını ve sonu gelmez bir hükümlanlığı sana göstereyim mi? dedi.)

Örneğin birinci tümcesinde bahsi geçen fısıltı, ayartmanın ne olduğu ikinci tümcede açıklığa kavuşmuş ve bu yönüyle iki tümce arasında tam bağlantılılık oluşmuştur.

ii. İki tümce arasında tam kopukluk (كمال الانقطاع) olması: iki tümcenin arasında tam bir farklılık olması. Bu durum iki şekilde görülmektedir:

- İki tümcenin kiplerinin hem anlamsal hem de biçimsel açıdan farklı olması ya da sadece anlam açısından farklı olması.

﴿إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ ۖ اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ﴾ 1/5-6

(Yalnız sana kulluk eder ve yalnız senden yardım dileriz. Bizi dosdoğru yola ilet.)

2 “Açıklayıcı bağlama”yı “açıklayıcı”dan ayıran “açıklayıcı bağlama”da açıklayan unsurun açıklanandan daha açık olması ve kendisinden ferağat edilememesidir. “Açıklayıcı”da ise maksat, “açıklanan” ile ortaya konmaktadır (el-Ğalâýînî, 1994: 242): “Bu adam geldi.” (جاء) (هذا الرجل) tümcesinde işaret ismi, belirlilik takısı (ال) ile belirlenmiş bir isimden daha açık olduğu için (الرجل) kelimesi, işaret isimden “bedel” olup “atfu'l-beyân” (açıklayıcı bağlama) değildir.

Örnekte ilk iki tümce bildirme kipinde iken son tümce tasarlama kiplerinden emir kipinde olması son iki tümce arasında “atf” yapılmamıştır.

(حضر الأمير حفظه الله)

(Emir geldi, Allah onu korusun.)

Bu örnekte ise tümcelerin her ikisi de görünürde bildirme kipi özelliği taşıırken aslında ikinci tümcenin fiilinin dua anlamı taşımasından tasarlama kipi olarak değerlendirilmekte ve dolayısıyla iki tümce arasında tam kopukluk oluşmaktadır.

- Tümcelerin aralarında eş dizimlilik gibi bir uygunluk bağıntısının kurulamaması.

(عليّ كاتب الحمام طائر)

(Ali yazar, güvercin uçar.)

Ali'nin yazmasıyla güvercinin uçması arasında bir ilişki kurulamamaktadır.

iii. İki tümce arasında tam bağlantılığa benzer (شبه كمال الاتصال) bir bağıntılılık olması: Bu durum birinci tümcenin bir soruya kaynaklık etmesi ve ikinci tümcenin varsayılan bir soruya cevap niteliğinde olmasıdır.

﴿وَمَا أُبْرِئُ نَفْسِي إِنَّ النَّفْسَ لَأَمَّارَةٌ بِالسُّوءِ﴾ 12/53

(Ben kendimi temize çıkarmaya [çalışmıyorum], insanın benliği kötülüğe sürükler.)

Örneğe dikkat edilirse birinci tümce “neden” gibi üstü kapalı bir soruyu çağrıştırmaktadır. Bir soruya meydan vermemek ya da varsayılan bir soruya cevap niteliğinde ikinci tümce gelmiştir.

﴿قَالُوا سَلَامًا قَالَ سَلَامٌ﴾ 11/69

(“Selam olsun” dediler. O da [onlara] “[size de] selam olsun” dedi.)

Bir üsteki örnekte olduğu gibi buradaki ikinci tümce de “ona selam verdiler ee bu durumda o nasıl davrandı, ne yaptı?” şeklinde varsayılan bir soruya cevap niteliği taşımaktadır. Dolayısıyla tam kopukluk bağıntısı gereği “ayırma” tercih edilmiştir.

iv. İki tümce arasında tam kopukluğa benzer (شبه كمال الانقطاع) bir bağıntısızlık olması: Bir tümcenin önünde iki tümce bulunur ve bu tümcenin iki tümceden birincisine bağlanması daha uygun iken ikinciye bağlanması anlamı bozacağından ayırma yapılır.

(وتظنّ سلمى أنّي أبغى بها بدلا أراها في الضلال هيم)

(Selma benim kendisinin yerine başka birini istediğimi sanıyor, [bu düşüncesinden dolayı] şaşkın şaşkın dolaşıp durduğu kanısındayım.)

Bu metinde (أراها) tümcesinin (وتظنّ) tümcesine bağlanması uygun olurdu. Ancak bağlamanın, aradaki (أنّي) ile başlayan tümceye yapılmış olarak anlaşılması şüphesine karşın bağlamaya başvurulmamıştır. (أراها) tümcesinden önce “ve” bağlacı olsaydı şöyle bir anlam da çıkabilirdi: “Selma benim kendisinin yerine başkasını istediğimi ve onun şaşkın şaşkın dolaştığını düşündüğümü sanıyor.”

v. İki tümcenin tam bağlantılılık ve tam kopukluk arasında orta bir durum (التوسط) olması: İki tümce arasında aslında bağlama açısından bir uygunluk vardır ama ikinci tümceyi birinci tümcenin hükmüne ortak etmeme kastiyle atıf yapılmaz.

﴿وَإِذَا لَقُوا الَّذِينَ آمَنُوا قَالُوا آمَنُوا وَإِذَا خَلَوْا إِلَىٰ شَيَاطِينِهِمْ قَالُوا إِنَّا مَعَكُمْ إِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزِئُونَ ۗ اللَّهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ﴾ 2/14-15

(İmana ermiş olanlarla karşılaştıklarında “biz de inanıyoruz” derler. Ama şeytanlarıyla [şeytânî dürtüleriyle] baş başa kaldıklarında, “aslında biz sizin yanınızdayız, onlarla sadece eğleniyoruz” derler. Allah onlarla alay eder [bu alaycı tavırlarından dolayı onlara hak ettikleri karşılığı verir.])

Örnekte (إِنَّمَا نَحْنُ) ile başlayan tümce ile (إِنَّا مَعَكُمْ) tümcesi arasında tam bağıntılılık dikkat çekmektedir. (إِنَّمَا نَحْنُ) tümcesi kendisinden önceki tümceyi pekiştirmekte ve “bizimlesiniz ama onlarla olan durumunuzu nasıl açıklıyorsunuz” şeklinde varsayılan bir soruya cevap niteliğindedir. Böylelikle iki yüzlüler içinde bulundukları çelişik durumu defetmeye çalışarak inkarcılar yanındaki varlıklarını sağlamlaştırmaya çalışmaktadırlar. (اللَّهُ يَسْتَهْزِئُ) tümcesinin (إِنَّا مَعَكُمْ) tümcesine bağlanmamasının sebebi bu tümcenin münafıkların sözü olması hasebiyle “dolaylı anlatım” özelliği taşımasıdır. (اللَّهُ يَسْتَهْزِئُ) tümcesi ise doğrudan Allah’a atfedilen bildirme kipinde bir tümcedir (el-Curcânî, 2004: 228-32; ez-Zemahşerî, [ts.], C.1, 104).

“Bağlama ve ayırma” konusuna genel olarak bakıldığında sözbilimcilerin konuyla geliştirdikleri ilkeleri, dilbilgisel, anlambilimsel ve edimbilimsel temellere oturtmaya çalıştıkları rahatlıkla görülebilmektedir. Sözbilim bilginlerinin üzerinde durduğu bu ilkeler günümüz söylembilim araştırmacılarının çıkış noktaları ve kaygılarıyla benzerlik taşıması dikkati çeker.

1.6.1.5. Bağlantı Ögeleri (Conjunction/أدوات الربط)

Bir metnin hem anlamsal hem de kullanımsal olarak bağlantılı olması öncelikle tümceler ve sözcükler arasındaki anlamsal bağlantıların olmasını gerekli kılmaktadır. En basitinden tümce ya da dizilerde işlenen önermelerin bağlantılı olabilmeleri aynı konuşma/söylem konusuyla ilgili olmalarına bağlıdır. Bağlantı ögelerinin varlığı bir metnin bağlantılı olması için gerekli değilse de bağlantı

ögelerinin kullanımı metindeki ve tümceler arasındaki bağlantılığı varsayar (Van Dijk, 2000: 75-82). Örneklere bakılacak olursak:

- 1) أحمد أعزب إذن أنقرة هي عاصمة تركيا. (Ahmet bekar öyleyse Türkiye'nin başkenti Ankara'dır.)
- 2) سؤال: إلى أين تنوي أن تذهب في عطلتك هذا الصيف؟ (S: Bu yaz tatilde nereye gitmeyi düşünüyorsun?)
- 3) جواب: هل يمكن أن تخبرني كم هي الساعة الآن؟ (C: Saatin kaç olduğunu söyleyebilir misin?)
- 4) أنقرة هي عاصمة تركيا وبموجب ذلك أعلن افتتاح الجلسة. (Türkiye'nin başkenti Ankara'dır. Buna göre oturumu açıyorum.)
- 5) و لأن أحمد لم يكلف نفسه عناء العمل فقد رسب في الامتحان. (Ahmet işin yükünü üzerine almadığı için sınavda kaldı.)
- 6) أحمد أعزب إذن هو غير متزوج. (Ahmet bekar öyleyse evli değil.)
- 7) أحمد ذهب إلى البيت قد أصبح الوقت متأخرا جدا. (Ahmet eve gitti, vakit çok geç olmuştu.)

1-3. Örneklerde bağlantılılıktan söz edilemezken 4-6. örnekler bağlantılıdır. Olası bir nedensellik bağlantısından bahsedilebilen (6)'da (و, ف, لأن...) gibi bir bağlantı ögelerinden yararlanılmış olsaydı anlamın kesinlik kazanması ve metinde akıcılığın sağlanması söz konusu olabilirdi.

Van Dijk (2000: 83), bağlaçların yanı sıra belirteç, ilgeç, ünlem ve vurguların bağlantı görevi yaptıklarını belirtir. Bazı araştırmacılar bunlara ek olarak dizim, ezgi, ek, ortaç ve ulaçların da bağlantı ögesi olarak görev yaptığı görüşündedir (İşsever, 1995: 63).

Metin içi birimleri birbirine bağlayan bağlantı ögelerinden bağlaçlar, özellikle metin bağdaşıklığı ve tutarlılığı açısından önemli işlevlere sahiptir. Bağlaçlar, genellikle eş görevli ya da birbiriyle ilgili sözcükleri, sözcük gruplarını, özellikle cümleleri veya iki yargıyı birbirine bağlayarak aralarında anlam ve biçim açısından ilişkiler kuran ve söz içinde iki kavram veya düşünceyi bütünleştiren ögelerdir (Korkmaz, 2007: 32).

Halliday&Hasan (1976: 242-3)’a göre bağlantı ögeleri, ekleme, karşıtlık, sebep ve zaman bildiren ögeler olmak üzere dört ana başlık altında değerlendirilmektedir. Bir metinde ekleme; ve (و), örneğin (على سبيل المثال), demek istiyorum/yani (أعني), gibi (نحو) vb. edatlarla, karşıtlık; fakat (لكن), buna rağmen (على الرغم), bununla beraber (مع هذا) vb. edatlarla oluşturulabilmektedir. Sebeplilik bağlantısı; bunun için (لذلك), böylelikle (هكذا), için (ف) vb. edatlarla, zaman bağlantısı ise sonra (ثم), son olarak, sonunda (أخيراً), akşam (في المساء) vb. edatlarla kurulabilmektedir. Burada değinilen “ve” (و), “için” (ف), “sonra” (ثم), “fakat” (لكن) gibi ögeler Arapça dilbilgisinde özellikle “bağlama” (العطف) başlığı altında incelenmektedir. Ancak Arapçada yeni kullanılmaya başlanmış olan bağlantı yapılarına dikkat çekmek için ayrı bir başlık altında konuyu değerlendirmek yararlı olacaktır.

Hassân (2001: 118-32) bağlaçları, Arapça farklı tümce/sözce yapılarındaki kullanımlarından hareketle anlamsal, sözdizimsel ve biçimsel özelliklerine göre ele almıştır. al-Warraki&Hasanein (1984)’nin bağlaçların bir kısmını işlevsel ve anlamsal özelliklerini dikkate alarak “ekleme, karşıtlık, sebep bildirenler” olarak sınıflandırdıkları bir kısmını ise sözdizimsel ve yapısal özelliklerine göre gruplandırdıkları çalışması ise Arapçada bağlaçların öğretimiyle ilgili ders kitabı şeklinde hazırlanmış önemli bir çalışmadır. Arapça bağlaçları

söylebilimsel/metindilbilimsel bakış açısıyla inceleyen al-Batal (1985) çalışmasında bağlaçları Halliday&Hasan (1976: 242-3)'ın “ekleme, karşıtlık, sebep ve zaman bildirenler” olmak üzere dört temel tasnifinden yola çıkarak incelediği görülür.

Aktaş (1994) Türkçedeki bağlaçları sıralama, karşılaştırma, sebep, sonuç, açıklama, yer verme ve üsteleme şeklinde sınıflandırarak metin oluşumundaki işlevlerine göre incelemiştir. İşsever (1995: 84) Türkçedeki bağlaçları Halliday'in dilin üç temel işlevini esas alıp sınıflandırma yaparak incelemiştir. Aslında bağlaçlarla ilgili tümce üstü bir yaklaşım sergileyen çalışmaların tasniflerinin birbirine benzer olduğu görülmektedir.

Metinsel bağdaşıklık işlevleri göz önüne alındığında bağlaçları şöyle sınıflandırmak yerinde olacaktır (Karataş, 2008: 554-61):

i. EKLEME

- Birleştirme
- Ayırma (Seçenek Sunma)

ii. KARŞITLAMA

iii. NEDENSELLİK

- Neden-Sonuç
- Sonuç-Neden

iv. ZAMAN

- Sıralılık
- Eş zamanlılık
- Öncelik
- Sonralık

v. KOŞUL

vi. KONU DEĞİŞİMİ

- Yeni Konu
- Alt Konu

vii. AÇIMLAMA

- Örnekleme
- Açıklama

viii. DÜZELTME

1.6.1.6. Sözlüksel Bağdaşıklık (Lexical Cohesion / الاتساق المعجمي)

Halliday&Hasan (1976: 274-292), sözlüksel bağdaşıklık konusunu önce tekrar (reiteration) ve eş dizimlilik (collocation) olmak üzere iki başlık altında ele almış sonra bu kavramları kendi içlerinde incelemiştir. Bir metinde sözlüksel bağdaşıklığın çokluğu doğrudan metinsel bağdaşıklığı etkileyeceği düşünülmektedir. Sözcükler arasında bir bağ kurulabilmesi bir metnin bağdaşıklığını artırırken az sayıda sözcük arasında bağ kurulması metnin bağdaşıklık olgusunu zayıflatacaktır (eş-Şâvuş, 2001: 143). Bu iki terim hem günümüzün söylembilim yaklaşımları ışığında hem de Arap dili sözbilim mirasından yararlanarak incelenecektir.

1.6.1.6.1. Tekrar (Reiteration/ التكرير)

Halliday&Hasan’a göre tekrar, sözcüğün aynen tekrarı, eş veya yakın anlamlı sözcük kullanımı, üst anlamlı ve genel anlamlı sözcük kullanımıyla gerçekleşmektedir.

1.6.1.6.1.1. Tekrar (Repetition/ التكرار-إعادة العنصر المعجمي)

Sözcüğün aynen tekrar edilmesi ile gerçekleşmektedir. Örnek:

(لا أستطيع الهروب من ذكريات الحرب اللعينة , آثار الحرب في كل مكان, وكل ما نحن فيه الآن بسبب الحرب.)

(Kahrolası **savaş**ın anılarından kurtulamıyorum, her yerdeki **savaş**ın izlerinden şimdi bulunduğumuz her yerdeki **savaş** sebebiyle.)

Metnin bir yerinde geçen bir sözcüğün örnekte görüldüğü gibi aynen tekrar edilmesi, okuyucu üzerinde toplu/birikmiş (accumulative/ التراكمي) etki oluşturduğu vurgulanmıştır (de Beaugrande, 1998: 303).

Arap dili sözbilim kitaplarında tekrar konusu, “edimbilimsel sözdizim”in (علم المعاني) bir bölümü olan “sözü uzatma”, “sözü özlü ifade etme” ve “sözü

dengeleme”(sözü uzatıp kısaltmadan ikisinin ortasında söyleme)’nin (الإطناب والإيجاز) başlığı altında ele alınmıştır. Sözbilimciler bir sözcüğün aynen tekrar edilmesinin dokuz farklı gerekçeyle olabileceğine işaret etmişlerdir. (bkz. el-Hâşimî, [t.s.], 144-145). Bu çalışmada bu gerekçelerden üçüne yer verilip örneklendirilmesi uygun olacaktır. Bunlardan **birisi** pekiştirme (التأكيد) amaçlıdır. Örnek:

﴿فَإِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا ۖ إِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا﴾ 94/5-6

(Elbette her **güçlük**le bir **kolaylık** vardır. **Şüphesiz** her **güçlük**le bir **kolaylık**!)

Görüldüğü gibi burada tümce tekrarı söz konusudur. Örnekteki her sözcük ayrı değerlendirilecek olursa hem sözcük tekrarı hem harf hem de bağlaç/edat tekrarının bulunduğu dikkat çeker.

İkincisi sözcüğün ilkinde bağımlı (dependent/المتعلق بـ) olduğu sözcük grubunun ikincisinde değiştirilmesiyle yapılan tekrardır. Örnek:

(السَّخِي قَرِيبٌ مِنَ اللَّهِ، قَرِيبٌ مِنَ النَّاسِ، قَرِيبٌ مِنَ الْجَنَّةِ وَ الْبَخِيلُ بَعِيدٌ مِنَ اللَّهِ، بَعِيدٌ مِنَ النَّاسِ، بَعِيدٌ مِنَ الْجَنَّةِ.)

(Cömert Allah’a **yakın**, insanlara **yakın**, cennete **yakın**dır. Cimri Allah’tan **uzak**, insanlardan **uzak**, cennetten **uzaktır**.)

Üçüncüsü ise söz uzunluğu dolayısıyla söz başlangıcının unutulmaması için yapılan tekrardır. Sözbilimcilerden Sicilmâsi bu konuyu “sözcük veya sözcük grubunun anlamıyla birlikte aynen tekrar edilmesi” (البناء) adlı kavramının içinde değerlendirmiştir (Hattâbî, 2006: 134). Örnek:

﴿أَعِدُّكُمْ أَنْكُمْ إِذَا مِتُّمْ وَ كُنْتُمْ تُرَابًا وَعِظَامًا أَنْكُمْ مُخْرَجُونَ﴾ 23/35

(Bu (adam) **size** ölüp de toza torağa kemiğe dönuştükten sonra (yeni bir hayata) kavuşturulacağınızı mı vaad ediyor?)

Tekrar, tam tekrar (full recurrence/) ve kısmi tekrar (partial recurrence) olmak üzere ikiye ayrılmış, tam tekrar ile sözcük üzerinde hiçbir değişiklik yapmadan tekrar edilmesi ifade edilmiş, kısmi tekrar kavramı ile ise sözcüğün biçiminin değiştirilerek aynı metin içinde kullanılması kastedilmiştir. de Beaugrande (1998: 306), kısmi tekrarın metni tekdüzeliğe düşme ihtimalinden kurtardığını aynı zamanda metin üreticisine yeni dilsel biçimler oluşturma gücü sağladığını vurgulamıştır. Örnek:

10/20 ﴿... فَقُلْ إِنَّمَا الْغَيْبُ لِلَّهِ فَانْتَظِرُوا إِنِّي مَعَكُمْ مِنَ الْمُنتَظِرِينَ﴾

(...O halde de ki: İnsanoğlunun görüp algılayamayacağı şeylerin bilgisi Allah’a özgüdür. Öyleyse **bekleyin** ben de sizinle **bekleyeceğim** [bekleyenlerdenim].)

Örnekte görüldüğü gibi metinde bir sözcük farklı iki biçimsel yapıda kullanılmıştır.

Öte yandan sözcüğün biçiminin değişmesi anlamının değişmesiyle ilgili bir durumdur. el-Curcânî [ö. 471/1078], (2004: 174), bir tümcenin yüklemine isim olmasıyla fiil olması arasında ciddi fark gözetmiştir. İsmin (sıfat-fiil), bir niteliğin devamlılığını/kalıcılığını gösterdiği fiilin ise yenilenen bir süreç içinde zamana bağlı olarak niteleme işlemi gerçekleştirdiği ve anlamın yavaş yavaş oluştuğu vurgulanmıştır. el-Curcânî görüşünü aşağıdaki ayetle delillendirmiştir:

18/18 ﴿...وَكَلَبُهُمْ بَاسِطٌ ذِرَاعَيْهِ بِالْوَصِيدِ...﴾

(... köpekleri de eşikte ön ayaklarını uzatıp [uyuyakalmıştı].)

Örneğinde ﴿بَاسِطٌ﴾ (uzatan) sıfat-fiil yerine يَسِطُ (uzatıyor) fiilini getirmek kimsenin düşünemeyeceği bir durum olduğu belirtilmiştir. Zaten özellikle bu bağlamda iki sözcüğün aynı anlamı vermediği ortadadır.

Arap dili sözbilimi kitaplarının üzerinde durduğu “sözün sonundaki sözcüğü ya da sözcük grubunu sözün başında tekrar etme” (رد العجز على الصدر - التصدير) terimi sözcük tekrarı çerçevesinde görülebilecek bir terimdir. İlk defa İbnu'l-Mu'tezz (ö. 296/909)'in ele aldığı bu kavramı el-Hatîb el-Kazvînî (ö. 739/1338)'nin geliştirdiği görülür ('Atîk,1985: 224-225). el-Kazvînî (2004: 328) bu terimi, düz yazıda ses ve anlam bakımından aynı iki sözcüğün, ses ve yazım bakımından aynı anlamları farklı iki sözcüğün ve aynı kökten ya da yakın kökten iki sözcüğün birinin tümce veya paragraf başında diğerinin sonunda kullanılmasıyla oluşan durum olarak açıklamaktadır. Tanımda işaret edilen ikinci durum ses ve yazımın aynı anlamın farklı olması bakımından “eş adlılık” (homonym/الجناس) terimi çerçevesinde de değerlendirilmektedir. Konuyla ilgili örneklere bakmak yararlı olacaktır:

﴿...وَتَخْشَى النَّاسَ وَاللَّهُ أَحَقُّ أَنْ تَخْشَاهُ...﴾ 33/37

(...İnsanlardan **çekiniyordun** oysa **çekinmen** gereken Allah olmalı...)

Görüldüğü gibi yukarıdaki örnekte tümce başındaki sözcüğün tümce sonunda sözcüğün ses, yazım ve anlam bakımından aynen tekrarı söz konusudur.

(سائل اللّٰيم يرجع ودمعه سائل)

(Cimriden **isteyen**, gözü **yaşlı** döner.)

Bu örnekte ise ses ve yazımları aynı, anlamları farklı sözcükler dikkat çekmektedir. Bu haliyle terimin, “eş adlılık” terimiyle örtüştüğü görülür.

﴿...اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ إِنَّهُ كَانَ غَفَّارًا﴾ 71/10

(... Rabbinizden günahlarınızın **bağışlanmasını dileyin**. Çünkü o kuşkusuz **bağışlayıcıdır**.)

﴿قَالَ إِنِّي لَعَمَلِكُمْ مِنَ الْقَالِينَ﴾ 26/168

(Lut, “ben bu sizin yaptıklarınızı sonuna kadar **kınayanlardan** biri olacağım” **dedi.**)

Yukarıdaki bu iki örneğin birincisinde tekrarı yapılan sözcüklerin aynı kökten ama anlamlarının farklı olduğu, ikincisinde ise tekrarı yapılan sözcüklerin yakın köklü olduğu ama anlamlarının farklı olduğu görülür.

Burada “Sözün sonundaki sözcüğü ya da sözcük grubunu sözün başında tekrar etme” (رد العجز على الصدر- التصدير) teriminin konuyla ilgili verilen ilk örnekte görüldüğü gibi birinci şeklinin yani sözcüğün ses, yazım ve anlam bakımından aynen tekrarı kısmı sözcüğün aynen “tekrar” konusu başlığı altında ele alınabilecek bir olgu olması dikkat çekicidir.

Konunun düz yazıda geçerli durumu, şiir için de geçerlidir (bkz. el-Kazvînî, 2004: 329).

1.6.1.6.1.2. Eş veya Yakın Anlamlı Sözcük (Synonym-Near Synonym/المرادف أو شبه المرادف)

Tekrar, eş veya yakın anlamlı sözcüklerin kullanılmasıyla gerçekleştirilmektedir. Örnek:

(كنّا دائماً نجتمع قبل سفره لنودعه ونحثه على العودة سريعاً, لكن رحيله هذه المرة مختلف.)

(Devamlı **yolculuğundan** önce ona veda etmek için toplanır ve onu çabuk dönmesi için teşvik eder/zorlardık, ama bu sefer **gidişi** başka türlü.)

Örnekte görüldüğü gibi metinde eş anlamlı olarak değerlendirilebilen iki sözcüğün kullanılmasıyla bağdaşıklık oluşturulmaya çalışılmıştır.

1.6.1.6.1.3. Üst Anlamlı Sözcük (Superordinate-Hyponymy/الكلمة الشاملة-)

(العنصر المطلق)

Tekrar, metinde geçen sözcüğün/lerin üst anlamlı sözcüğünün kullanımıyla gerçekleşmektedir. Örneğin, Sanat (الفن) kavramı, müzik (الموسيقى), şiir (الشعر), heykeltıraşlık (النحت) kelimelerinin üst anlamlısıdır. Sicilmâsi'nin, (بناء بطريق الإجمال) “özetleme ve ayrıntılı anlatım yoluyla tekrar” ile ele aldığı tekrar biçimi bu çerçevede görülebilir (Hattâbî, 2006: 134). Örnek:

﴿فَبِمَا نَقُضُهُمْ مِيثَاقَهُمْ وَكَفَرِهِمْ بآيَاتِ اللَّهِ وَقَتْلِهِمُ الْأَنْبِيَاءَ بِغَيْرِ حَقٍّ وَقَوْلِهِمْ قُلُوبُنَا غُلْفٌ بَلْ طَبَعَ اللَّهُ عَلَيْهَا بِكُفْرِهِمْ فَلَا يُؤْمِنُونَ إِلَّا قَلِيلًا﴾ وَكَفَرِهِمْ وَقَوْلِهِمْ عَلَى مَرْيَمَ بُهْتَانًا عَظِيمًا ﴿...﴾ ﴿...﴾ ﴿...﴾ فَيُظْلَمُ مِنَ الَّذِينَ هَادُوا حَرَمًا عَلَيْهِمْ طَبِئَاتٌ... ﴿﴾

4/155-160

(...taahhütlerini çiğnedikleri, Allah'ın ayetlerini reddettikleri ve peygamberleri haksız yere öldürdükleri ve “Kalplerimiz zaten bilgi ile doludur” diye böbürlendikleri için, ... Hz. Meryem'e korkunç iftira attıkları için... işlenen zulümden dolayı...)

Sicilmâsi'ye göre yukarıdaki ayetlerde farklı sözcüklerle gerçekleştirilen ayrıntılı anlatım “zulüm” kavramıyla özetlenmiştir.

1.6.1.6.1.4.1.4. Genel Anlamlı Sözcük (General Word/الاسم العام-ألفاظ العموم)

Tekrar, metindeki bir sözcüğün, anlam dairesine girdiği genel anlamlı bir sözcüğün kullanımıyla tekrar oluşmaktadır.

(استطعنا في النهاية إقناعه بالعدول عن رأيه لقد كان أمراً في غاية الصعوبة)

(Sonunda onu görüşünden vazgeçmeye ikna edebildik. Bu son derece zor bir işti.)

Halliday&Hassan (1976: 179)'ın tekrar konusuyla ilgili toplu verdiği örnek ve örneğin Arapça çevirisi şöyledir (Hattâbî, 2006: 24):

(I turned to the ascent of the peak {the ascent/the climb/ the task/ the thing/ it} is perfectly easy.)

(شرعت في الصعود إلى القمة {الصعود/التسلق/العمل/الشيء/هو} سهل للغاية.)

(Zirveye çıkmaya başladım. [Zirveye çıkış/Tırmanış/(bu) İş/(bu) Şey/Bu] son derece kolay/dır.)

Görüldüğü gibi örnek, tekrarın dört temel biçimini gösterecek şekilde oluşturulmuştur.

Öte yandan klasik sözbilim çerçevesinde tekrarda faydalılık ilkesi gözetilmiş, faydalı ise olumlu faydasız ise olumsuz tekrar olarak değerlendirilmiştir (Saraç, 2007: 83). Bu durum günümüz araştırmalarında da üzerinde durulan bir konu olmuştur. Sözcük tekrarlarının her zaman metne katkı sağlamadığı ve bazı tekrarların metnin gereği olarak değil kişinin dili kullanmasındaki yetersizliği sonucu olabileceği belirtilmektedir. Metindeki bir sözcüğün yerine metnin başka bir yerinde o sözcüğün eş veya yakın anlamlısı kullanılarak bağdaşıklık oluşturulabilmektedir. Bunun yanı sıra “Parktaki **yaşlı** ve **ihtiyar** adam kendisinden az ileride duran çocuğu izliyordu.” örneğinde olduğu gibi bazen gereksiz tekrar ve yanlış kullanımlar olabilmektedir (Coşkun, 2005: 94).

1.6.1.6.2. Eş Dizimlilik (Collocation/المصاحبة)

Firth'un kelimelerin düzenli birlikteliğini ifade etmek için kullandığı eş dizimlilik terimi, kelimelerin dilsel bağlamlarından yola çıkarak farklı anlamlar arasındaki ayrımların belirlenmesi açısından önemli olduğu gibi (Palmer, 2001: 113-114), metin bağdaşıklığını oluşturan unsurlardan biri olması açısından da önemlidir. Sözcükler arasındaki yakın anlamlılık, zıt anlamlılık, kapsam ve içlem vb. ilişkiler

vardır. Eş dizimlilik, şu ya da bu ilişkiden dolayı aynı kavram alanındaki sözcüklerin birlikte kullanılmasıdır (Halliday&Hasan, 1976: 285; Hasaneyn, 2005: 81):

(لقد كدت تقتل نفسك من البكاء يا رجل، النساء لا يبكين هكذا)

(Eh be **adam!** Neredeyse ağlamaktan kendini öldüreceksin. **Kadınlar** böyle ağlamaz.)

Örnekte görüldüğü gibi “adam” ve “kadın” kelimelerinin zıt anlamlılık ilişkisinden dolayı birlikte kullanması sözcenin metinselliğine katkı sağlamıştır. Ayrıca bu iki kelimenin aynı sınıflandırma içinde yer alması da sözcenin metinselliğini güçlendirmiştir.

Sözcüklerin aynı kavram alanında değerlendirilmesini sağlayan başlıca özellikleri şöyle sıralamak mümkündür (el-Vedâ’î, 2005: 43; Halliday&Hasan, 1976: 285):

- a) **Karşıtlık ilişkisi (Opposition/المعارض):** Aralarında karşıtlık, zıtlık ve terslik ilişkileri bulunan sözcükler aynı kavram alanında görülmektedir. (erkek/ولد-kız/بنت), (sevmek/الحب-nefret etmek/الكراهة), (doğu/الشرق- batı/الغرب) vb.
- b) **Aynı dizinin içinde yer alma (The same ordered series/الدخول في سلسلة)** (Çarşamba/الأربعاء-Perşembe/الخميس), (kırmızı/أحمر, yeşil/أخضر) gibi
- c) **Genel bir sınıfın içinde yer alma (الاندراج في صنف عام):** (masa/الطاولة) ve (koltuk/الكرسي) sözcükleri (mobilya/الأثاث) sınıfına girmektedir.
- d) **Parça-Bütün ilişkisi (Part to Whole/الجزء للكل)** ya da Ters: (otomobil/سيارة, fren/فرامل), (kutusu/صندوق, kapak/غطاء) gibi.
- e) **Parça-Parça ilişkisi:** (ağız/فم, çene/ذقن) gibi

Yukarıda bahsedildiği gibi bunlara benzer ilgilerin kurulabildiği sözcüklerin metin içinde bir arada kullanılması metin bağdaşıklığını güçlendirmektedir.

Halliday&Hasan gibi günümüz söylembilim araştırmacılarının üzerinde durduğu metindeki bu bağlantıların bazıları, sözbilimcilerinin özellikle Arap dili sözbilimcilerinin ele alıp işlediği konular arasındadır. Tabii bu çalışmalar daha ziyade tümce düzeyinde yapılan incelemeler olarak değerlendiriliyor olmasıyla birlikte tek tümceyi aşan tümceler arası incelemelerin varlığı da dikkat çekmektedir. Arap dili sözbilim kitaplarında işlenen aralarında zıtlığın dışında bir ilişki bulunan sözcüklerin birlikte kullanımına karşılık gelen “uygunluk ilişkisi” (التناسب-مراعاة النظر-) ve aralarında zıtlık ilişkisi bulunan sözcüklerin birlikte kullanımını ifade etmek için ön görülen “karşıtlık ilişkisi” (الطباق-المطابقة-التكافؤ-التضاد-المقابلة) gibi terimler eş dizimlilik çerçevesinde görülebilecek önemli terimlerdir (el-Merâğî, 2004: 269-272).

﴿أُولَئِكَ الَّذِينَ اشْتَرَوُا الضَّلَالَةَ بِالْهُدَىٰ فَمَا رَبَحَتِ تِجَارَتُهُمْ﴾ 2/16

(Onlar hidayete karşılık sapıklığı **satın almışlar** ve bu **ticaretleri** onlara **kâr** sağlamamıştır...)

Örnekte görüldüğü gibi aynı kavram alanından sözcükler bir arada kullanılarak “uygunluk ilişkisi” oluşmuş (el-Hâşimî, (t.s.: 222), başka bir deyişle eş dizimlilik gerçekleşmiştir.

﴿تُوتِي الْمُلْكَ مَنْ تَشَاءُ وَتَنْزِعُ الْمُلْكَ مِمَّنْ تَشَاءُ وَتُعِزُّ مَنْ تَشَاءُ وَتُذِلُّ مَنْ تَشَاءُ﴾ 3/26

(...Sen egemenliği dilediğine **verirsin**, dilediğinde **alırsın**; dilediğini **yüceltirsın**, dilediğini **alçaltırsın**...)

Bu örnekte olumlu çekimleriyle birbirine karşıt fiillerin kullanımıyla “olumlu karşıtlık” ilişkisi kurulmuş, aşağıdaki örnekte ise bir fiil olumsuz çekimiyle birlikte kullanılarak “olumsuz karşıtlık” ilişkisi oluşturulmuştur:

﴿وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ﴾ * يَعْلَمُونَ ظَاهِرًا مِّنَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا ﴿30/6-7﴾

(...Ama insanların çoğu [bunu] **bilmezler**. Onlar dünya hayatının yalnız görünen yüzünü **tanırlar**...)

﴿فَأَمَّا مَنْ أَعْطَى وَاتَّقَى﴾ * وَصَدَّقَ بِالْحُسْنَى * فَسَنِيَرُهُ لِلْيُسْرَى * وَأَمَّا مَنْ بَخِلَ وَاسْتَغْنَى﴾ * وَكَذَّبَ بِالْحُسْنَى * فَسَنِيَرُهُ

لِلْعُسْرَى ﴿92/5-10﴾

(Her kim [başkaları için] **harcar** ve Allah’a **karşı sorumluluk bilinci taşırırsa** ve nihai güzelliğin/iyiliğin gerçekliğine **inanırsa** işte onun için [nihai] **huzur ve rahatlığa** giden yolu kolaylaştıracamız. **Cimrilik yapana** ve **kendi-kendini yeterli olduğunu zannedene** ve nihai güzelliği/iyiliği **yalanlayana** gelince, onun için **zorluğa ve sıkıntıya** giden yolu kolaylaştıracamız.)

Bu örnekte ise dörtlü bir karşıtlık ilişkisi dikkat çekmektedir. Önce birbirine uygun düşen sözcükler bir arada kullanılmış sonra aynı sırayla karşıtları zikredilmiştir.

Bir metindeki eş dizimlilik olgusunun varlığı, hem metnin anlamını güçlendirmekte hem de metne akıcılık katmaktadır. Ayrıca eş dizimlilik, bir metnin bağdaşıklık oluşumuna katkı sağlayarak metnin bütünlüğünü oluşturan önemli unsurlar arasında yer almaktadır. Metinde yer verilen aynı kavram alanındaki sözcükler tümcelerin, kesitlerin bir biriyle ilintisini kurmaktadır. Eş dizimlilik, geniş anlamıyla metindeki sözlüksel ve anlamsal alanların belirlenmesini gerektirir. Sözlüksel ve anlamsal alanların tespiti, metnin izleğinin ve konusunun daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

1.6.1.7. Karşılaştırma (Comparative/المقارنة)

Metinde varlık ve nesneler arasındaki karşıtlığı, benzerliği ve farklılığı ortaya koymak için yapılan karşılaştırma sürecinin metnin bağdaşıklığı güçlendirdiği

belirtilmektedir. Bazı karşılaştırma sözcükleri şunlardır: aynı(نفس), daha çok (أكثر), daha iyi (أفضل), daha güzel (أجمل), gibi (مثل) dışında (غير) vb. (Ebu Delv, 2002: 37).

1.6.2. SÖYLEMİN/METNİN ANLAMSAL-MANTIKSAL DÜZEYİ

(المستوى المنطقي والدلالي للخطاب)

Söylembilim çerçevesinde metnindeki anlam ve mantık ilişkilerini belirlemeye yönelik yapılan çalışmalar metnin tutarlılığı üzerinde yoğunlaşmaktadır. Dolayısıyla söylemin anlamsal ve mantıksal incelemesi tutarlılık kavramı doğrultusunda ortaya konmaya çalışılacaktır.

1.6.2.1. TUTARLILIK (COHERENCE/الانسجام)

Tutarlılık, kavramlar ve kavramların birbiriyle ilişkilerini gösteren metnin derin yapısında gerçekleşen bir bağıntıdır. Bağdaşıklık dilbilgisel düzeyde görülürken tutarlılık metnin anlamsal ve kullanım düzeyinde gerçekleşmektedir. Metnin bağdaşıklık olgusu için söz konusu olduğu gibi tutarlılık da salt metnin üreticisinin gerçekleştirdiği bir bağıntı değil, alıcı ve bağlamla doğrudan ilgili bir bağıntıdır. Tutarlılık, bir söylemdeki tümce ve sözcelerin anlamlarını birbirine bağlayan ilişkiler bütünüdür. Bu ilişki ve bağlantılar ise alıcı ve bağlam göz önünde tutularak oluşturulmaktadır (el-Fakî, 2000/C.1: 94). Tutarlılık da bağdaşıklık gibi bir metni metin olmayan başka bir yapıdan ayıran bir özelliğe sahiptir (eş-Şâvuş, 2001/C.1: 111).

Sa'd Maslûh ise tutarlılık kavramını, kavramların diziliş biçiminde beliren anlam devamlılığı ve kavramlar arası bağıntı olarak açıklamaktadır. Metindeki temel düşüncenin gelişmesini sağlayan tümceler dizisinin bulunması anlam devamlılığı olarak ifade edilmektedir (el-Fakî, 2000/C.1: 94). Bu anlamın ise metnin varsaydığı/istediği anlam olduğu belirtilmiştir. Anlamın devamlılığını gözlemek ise metnin sunduğu kastedilen anlama ulaşmak için gerekli süreçlerin başında gelmektedir ((Ebu Ğazâla&Hamad, 1999: 120; de Beaugrande&Dressler, 1981: 84).

Tutarlılık, düşünsel alandaki benzerlikler, karşılaştırmalar, uyuşmalarla ilgili bir olgudur. Tutarlılık teriminin sınırlarını belirme konusunda araştırmacılar arasında farklılıklar olmakla birlikte konuyla ilgili benzer vurgular dikkat çekmektedir. Tutarlılık kavramını Van Dijk metnin mantıksal yapısını içinde barındıran soyut bir yapı “metnin büyük yapısı” olarak adlandırırken A. Greimas, “mantıksal-anlamsal derin yapı” olarak isimlendirmiştir (Buhayrî, 1997: 124).

Burada metnin tutarlılığının nasıl gerçekleştiği, bir mesajın nasıl tutarlı ve bütüncül bir şekilde aktarılabilirdiği ve alıcının onu doğru algılayıp etkileşime girebildiği önemlidir. Araştırmacılar bununla ilgili olarak çeşitli çalışmalar yapmış ve tutarlılık ölçütleri geliştirmişlerdir. de Beaugrande (1998: 103), tutarlılık olgusunun üç noktayı kapsadığı görüşündedir:

- a) Mantıksal unsurlar: sebeplilik, genelleme, özelleştirme gibi
- b) Olayların, işlerin, konu ve durumların düzenlenişiyile ilgili bilgiler
- c) Metnin insani deneyimle tutarlılığının olması ya da metnin yeni sunduğu bilgiyle mevcut dünya bilgisinin etkileşimini desteklemesi

Anlamsal ilişkilerin incelenmesi anlambilimden uzak bir konu değildir. Önce sözcükler arasındaki ilişkilerin üzerinde durulması sonra olaylar ve önermeler arasındaki ilişkiler ortaya konmalıdır.

Tutarlılık, metnin konusunun nasıl işlendiğiyle ilgili bir durumdur. Metindeki olayların sırasıyla metindeki tümcelerin sıralanışı arasında bir bağ kurulabilmesi önemlidir. Metin, bir sözcük ve tümce yığını mı yoksa her biri birbirini tamamlayacak şekilde bir bütün müdür? Bir metin okundukça temel bir konuyu göstermesi ve bu temel konuya bağlı küçük alt konuların belirmesi o metnin tutarlı olduğuna işaret eder.

Olayların sırasıyla söylemin tümce ve sözcelerinin sırası arasındaki bağlantıya dikkat edilmelidir.

Metnin tutarlılığı incelenirken en başta gereken metnin konusunun ve konunun nasıl işlendiğinin belirlenmesidir. Van Dijk'e göre bir metnin tutarlılığından bahsedilmek için asgari şart metinde yer verilen konuların/sorunların ve alt konuların metnin ana konusuyla ilgili olmasıdır (Hattâbî, 2006: 34). Bunun için söylemdeki kesitlerin söylemin bütünlüyle olan ilişkilerinin ortaya çıkarılması gerekmektedir.

1.6.2.1.1. Söylemin/ Metnin Konusu (موضوع الخطاب)

Metnin konusundan kasıt ana fikridir. Metnin kesitlerinin ve tümcelerinin anlamlarının salt yığın halinde toplamından ziyade bunların aralarındaki bağıntılardan doğan bütünsel anlamın, büyük resmin metnin konusu olduğunu söylemek mümkündür. Tümce ötesi çalışmalarda tek başlarına tümcelerin anlamları üzerinde durmak uygun görülmemekte hatta parçadan bütüne gidilmesi de eleştirilmektedir. Bir metin biriminin anlamının metnin genel büyük yapısı ışığında belirlenmesinin önemine değinilmekte ve çözümlemeye metnin büyük yapısından başlanması gerektiği vurgulanmaktadır (Fadl, 1996: 254). Aslında tümce, tümce dizileri ve söylem konuları bir etkileşim içindedir. Büyük yapı ayrı ayrı bu konuların belirginleşmesini sağlamakta ve metnin bütünsel anlamının tespit edilmesini sağlamaktadır. Ayrıca söylemin her kesitinin büyük yapısından bahsedilebilmektedir. Bunlar bir araya gelerek “söylemin asıl büyük yapısı”nı meydana getirmektedir. Dolayısıyla söylemde birden fazla metin konusu olabileceğine dikkat çekilmiştir (bkz. Van Dijk, 2000: 183-198).

Büyük yapının belirlenmesi, söylemdeki önemli unsurların belirlenmesine dayanmaktadır. Bir metinde neyin daha önemli olduğu ise alıcıların bakış açılarına, ilgilerine ve kültürel birikimlerine bağlı olarak değişebilmektedir. Tabii bu değişim

yorum düzeyinde dikkat çekmektedir. Temelde dil kullanıcıları arasında metin oluşumuyla ilgili bir uzlaşma vardır (Ebu Delv, 2002: 64).

Van Dijk'e göre alıcı, söylemin konusunu (büyük yapıyı) "eksiltme", "genelleştirme", "yeniden yapılandırma" kuralları doğrultusunda belirlemektedir (Hattâbî, 2006: 44; İşsever, 1995: 36).

Her metnin bir ana konusu bulunup olaylar ve alt konular ana konu etrafında şekillenmektedir. Okuyucu tarafından ana konunun tespiti ise çoğunlukla alt konuları bir araya getirip metni tamamladıktan sonra olmaktadır. (el-Vedâ'î, 2005: 181).

Yazarın metni oluşturmadaki amacının ve metnin bağlamının bilinmesi metnin konusunun belirlenmesinde oldukça önemli role sahiptir.

İbn Teymiye, konuşmanın sebebinin ve şartlarının bilinmesinin konuşmacının muradının anlaşılması için esas kabul etmiştir. (el-Vedâ'î, 2005: 183). Konuşmanın/söylemin amacı, metin tutarlılığı için belirleyici bir unsurdur.

Brown&Yule (1983: 58-126) tutarlılık ilkeleri çerçevesinde görülecek üç konu üzerinde durmuşlardır. Bunlar sırasıyla şöyledir (Hattâbî, 2006: 56-59):

- a) Bağlama dayalı yorumlama (local interpretation/التأويل المحلي): Bu ilkeyle metnin anlaşılmasında metni çevreleyen dil dışı unsurların önemi vurgulanmıştır. Alıcının kendince varmak istediği bir yorumu yapabilmek için gereğinden fazla geniş bir bağlam çizmek yerine yapılacak herhangi bir yorumun söylemde değinilen bilgilerle örtüşmesi ve tutarlı olması gerekmektedir.
- b) Benzerlik (analogy/التشابه): Benzerlik ilkesiyle, okuyucunun yüz yüze geldiği bir söyleme, önceki benzer söylemlerden edindiği deneyim

çerçevesinde yaklaşma eğilimi göstermesine işaret edilmektedir. Dolayısıyla okuyucu önceki deneyimlerinden yola çıkarak bir beklentiye girmekte ve genelleştirme yoluna başvurmaktadır.

- c) Amaçlılık-izlek (theme/التغريض): bu ilkeyle de söylemin bir odak noktasının olduğu ve söylemin kesitlerinin bu nokta etrafında şekillendiği belirtilmektedir. Söylemin merkezi söylemin adı, ilk tümce vb. olabilmektedir. Amaçlılık başka bir ifadeyle bir izleğin sürdürülmesi, tekrar, adılların kullanımı vb. yollarla yapılmaktadır.

1.6.2.1.2. Bir Söylem/Metin Birimindeki Olayların Sırası (ترتيب الخطاب)

Metin tutarlılığını belirlenmesinde olayların sırası önemlidir.

Bir metin birimindeki olayların belli bir düzen içinde olması beklenir. Her olayın bir sonraki olayın meydana gelmesine sebep teşkil etmesi ve önceki olayın sonucu olması metindeki olayların bağıntılı olmalarını güçlendirmektedir (Hattâbî, 2006: 38; Van Dijk, 2000: 150-1)

1.6.2.1.3. Metindeki Anlamsal ve Mantıksal İlişkilerin Belirlenmesi

Metindeki konular biçimsel ve mantıksal bağıntılarla birbiriyle bağlanabilmektedir.

Tutarlılık, metindeki mantıksal bağlantılar olarak ele alınıp değerlendirilmektedir. Petöfi, bağdaşıklık bir metnin sözel yapısının inşasında öne çıkarken tutarlılığın sözel yapılarla ulaşılabilen kavramsal alandaki tüm ilişkilere gönderimde bulunduğu görüşündedir (Uzun, 1995: 111). Uzun (1995) “Orhon yazıtlarının metinsel yapısı” isimli çalışmasında metnin tutarlılık yapısını altı aşlık altında incelemiştir:

- a) Özelleştirme Bağlantısı
- b) Neden-Sonuç Bağlantısı

- c) Neden Bağlantısı
- d) Zaman Bağlantısı
- e) Karşılaştırma Bağlantısı
- f) Karşıtlık Bağlantısı

Aslında bağdaşıklık ve tutarlılık iç içe geçmiş ve birbirlerinden koparılması zor iki kavramdır. Dolayısıyla Haliday&Hassan (1976) gibi bazı araştırmacılar tutarlılık konusunu bağdaşıklık içinde ele almışlar ve bağdaşıklığın metinde kurduğu biçimsel bağlantılar kadar metnin anlam ilişkilerini de düzenlediği görüşünden yola çıkmışlardır. Dolayısıyla “karşılaştırma, karşıtlık ve zaman gibi bağlantıları bağdaşıklık çerçevesinde ele alınmıştır.

Metin bağdaşıklığı konusunun tutarlılık konusuna nazaran daha yapısal ve dilbilgisel-biçimsel olduğu dikkate alınırsa bağdaşıklık başlığı altında ele alınan bazı konular, tutarlılık çerçevesinde metnin anlam ilişkilerinin belirlenmesi için tekrar değerlendirilmesi uygun olabilecektir.

Metin tutarlılığının, farklı çalışmalar da göz önünde bulundurulduğunda aşağıda belirtilen bağıntılar doğrultusunda gerçekleştiği söylenebilir:

a) Sebeplilik Bağıntısı (علاقة التعليل)

Yazar/konuşmacı, bir metin biriminde iki ya da daha fazla olayları birini ötekine sebep olarak göstererek bağlamaktadır.

b) Açıklama Bağıntısı (علاقة التفسير)

Metin koyucu, tümceler, sözcükler arasında açıklayıcı ve açıklanan bağıntısı kurarak tutarlılığı sağlamaktadır. (el-Vedâ‘î, 2005: 205).

c) Özetleme ve Ayrıntılı Anlatım Bağıntısı (علاقة الإجمال والتفصيل)

Bu bağıntı, özetle işlenen bir kesitin başka yerde ayrıntılı anlatılmasıyla bu iki taraf arasında bir bağıntı oluşmasını sağlamaktadır.

d) Özelleştirme ve Genelleştirme Bağıntısı (علاقة العموم والخصوص)

Metinde özelleştirme ve genelleştirme konusu, gönderim ve zaman gibi çeşitli düzeylerde yapılabilmektedir. Metnin bir kısmının metnin başka bir bölüm ya da tümcesiyle özelleştirilip genelleştirilerek metin kendi içinde bağlantılı hale gelmekte ve tutarlılık özelliği kazanmaktadır.

e) Karşılaştırma Bağıntısı (علاقة المقارنة)

İki durumun/olayın birbiriyle karşılaştırılmasıyla iki olay ve kavram arasında bir bağıntı oluşmakta ve alıcının bu iki unsur arasında ilişkiden yola çıkarak metnin temel amacına yönelik bir çerçeve oluşturması sağlanmaktadır. Kimi araştırmacılar karşılaştırma bağıntısını “karşıtlık ilişkisi” (علاقة التضاد) olarak adlandırmışlardır (el-Vedâ‘î, 2005: 218). Karşılaştırma süreci sonunda karşıtlık, farklılık ve benzerlik ilişkilerinin kurulduğu söylenebilir. Zaten karşılaştırmanın varsıyalan bir ilişkiden hareketle yapılıyor olsa gerektir.

1.6.2.2. ANLATISAL METİN İNCELEMESİ

Bu bölümde ağırlıklı olarak yazınsal göstergebilim verileri doğrultusunda anlatısal metinler için inceleme biçimi oluşturulacaktır.

1.6.2.2.1. Anlatı

Anlatı, bir olayın yeniden sunumu (Kıran: 2003: 61), bir olay örgüsünün, anlatıcı tarafından belirli bir bakış açısı ve belirli bir zaman kesiti içinde ve belirli bir sıralama düzeniyle anlatılmasıdır (Günay, 2003: 118).

1.6.2.2.2. Anlatının Genel Yapısı

Olay örgüsü, kahraman/lar, zaman, mekan, bakış açısı ve anlatıcı bir anlatı metnin önemli unsurlarıdır (Çetişli, 2004: 58-88).

Olay kavramı anlatıda yaşanan her türlü hareketi kapsamaktadır ve her hareket tek başına değerlendirilmek istendiğinde pek değer taşımadığı görülür. Aslında bir bütün olarak algılanan olay, birçok küçük olayların/oluşların peş peşe gelerek bir zincir oluşturmasıdır. Dolayısıyla olay örgüsünden kasıt küçük oluşlar/oluntular zinciridir. Anlatılardaki olay örgüleri, tek zincirli, çok zincirli ve helezonik olmak üzere üç şekilde karşımıza çıkar. Tek zincirli olay örgüsünde olaylar çoğunlukla hep ana kahraman üzerine kurgulanırken çok zincirli olay örgüsünde, asıl olay örgüsü kendi içinde birden fazla olay zincirlerine ayrılır, anlatıcı, asıl örgüden dallanan olayların bazen birini bazen diğerini anlatır. Bu tür örgüye daha çok masallarda ve halk hikâyelerinde rastlanır. Helezonik olay örgüsünde ise bir öncekinde olduğu gibi dallanma değil anlatıların iç içe geçmesi, anlatı içinde anlatı olgusu kendini gösterir. En dışta bir çerçeve anlatı, onun içinde başka bir olay örgüsü, onun altında başka iç/alt anlatılar bulunur. Burada çerçeve anlatılarla iç anlatıların bir bağlantısının kurulmuş olması önemlidir. BGM helezonik olay örgüsünün en güzel örneklerinden biri olarak görülmüştür (Çetişli, 2004: 62-64).

1.6.2.2.2.1. Zaman

Anlatı incelemelerinde, farklı zaman kavramları dikkat çekmektedir. Bir anlatının üretimi, yayınlanması ve okunması **gerçek (dış) zaman** çerçevesinde görülürken, olayların geçtiği, yaşandığı zaman öykü zamanı ve anlatıcının tanık olduğu ve öyküyü anlattığı süre, öyküleme zamanı **kurmaca zaman** çerçevesinde ele alınmaktadır (Günay, 2003: 137-138; Kıran, 2003: 161-169):

a) Olay (öykü) zamanı (زمان القصة): bir anlatıdaki olayların başlama ve bitiş noktası arasında geçen zaman olay zamanı olarak isimlendirilir. Bir anlamda olay örgülerinin içindeki zaman, olayın geçtiği zamandır.

b) Anlatma Zamanı (زمان الخطاب): Anlatıdaki olayların, anlatıcı tarafından görülüp anlaşılıp okuyucuya aktarmak için anlatıcının anlatısında başvurduğu zaman, anlatma süresinde geçen zaman, söylemin zamanıdır (Yaktın, 2005: 89).

Bu iki zaman arasındaki mesafe ise anlatıcının olaya yakınlığı ve olayı ne kadar bildiğiyle ilgilidir. Mesafenin daralıp genişlemesine bağlı olarak zaten farklı bakış açıları gündeme gelmekte ve anlatı zamanı doğrudan etkilenmektedir. Buna bağlı olarak olaylardan sonra yapılan öyküleme artsüremli öyküleme, olaylardan önce olduğunda önsüremli öyküleme, paralel olduğunda eşsüremli öyküleme, olay anında yapılan öyküleme ise katılımsal öyküleme olarak adlandırılmaktadır.

1.6.2.2.2.2. Mekan

Mekan/Uzam, anlatıdaki olayların sahnesidir. Uzamı oluşturan öğeler karşılıklı bir ilişki ve bağımlılık içinde olmalarından dolayı uzam bir ilişkiler dizgesi olarak tanımlanabilmektedir (Kıran, 2003: 193)

Uzam olaylarda bir sahne işlevi görürken anlatıdaki kişilerin görünüşleri, ruhsal durum ve karakterleri vb. yönlerinin tanınması açısından da oldukça önemli rol üstlenir. Aynı zamanda uzam yardımcı, engelleyici, gönderici vb. değişik eyleyen rollerini de yüklenmektedir (Kıran, 2003: 204-207).

1.6.2.2.2.3. Bakış Açısı ve Anlatıcı

Anlatıcı: Anlatıyı okuyucuya/dinleyiciye anlatandır. Anlatıcının anlatı içinde değişik biçimlerde bulunması bir rol gerçekleştirebilir.

Yazar ile anlatıcının, okuyucu ile anlatılan ayrı kişilerdir. Yazar ve okur gerçek dünyaya ait kişiler iken anlatıcı ve anlatılan, dil içinde gerçekleşen ve metin bağlamında var olan kişilerdir (Günay, 2003: 122). Diğer yandan bazı anlatılarda, yazar ve anlatıcının, örtüştüğü, birbirine karıştığı durumlar rahatlıkla görülmektedir (Kıran, 2003: 95-98).

Bakış Açısı (Odaklayım): Anlatıdaki olayların okuyucuya kimin gözünden ve ağzından ulaştığı sorusuyla ilgili bir kavramdır (Aytür, 1977: 17). Anlatıcı ve metin arasındaki ilişkilere bağlı olarak başlıca bakış açıları şunlardır:

a) Sıfır odaklayım (Hâkim bakış açılı üçüncü tekil ya da ilahi bakış açısı):

Anlatıcı, anlatı dünyasının kesin hakimi/tanrısı durumunda olup yaşanmış yaşanacak olayları, kahramanların iç dünyalarını çok iyi bilir. Aynı zamanda olayların dışındadır. Olay örgüsüyle anlatıcı arasındaki dıştan bakıştan kaynaklanan bir mesafe olur. Sıfır odaklayıma sahip bir anlatıcı zaman zaman özetleme ve ayrıntılı anlatıma başvurabilir, olayları gidişatını yönlendirebilir.

b) İç odaklayım (Kahraman bakış açılı birinci tekil anlatıcı):

Anlatıcının kahramanları arasındadır. Anlatıya içerden bakış söz konusudur ve olay örgüsü ile anlatıcı arasındaki mesafe oldukça daralmıştır. Olay örgüsüne öznel ve kendi algılama becerilerinin verdiği imkân kadar olayları bilebilecektir. İç odaklayım dış odaklayıma göre daha öznelidir.

c) Dış odaklayım (Gözlemci bakış açısı, ben ve o):

Bu bakış açılı anlatıcı, bir tanık ya da gözlemci durumundadır. Olayları sadece gözlemler ve tarafsız bir gözle okuyucuya anlatır. Olay örgüsünü algılama becerisi öncekilere göre daha kısıtlıdır. Anlatı, iç odaklayıma göre daha nesneldir.

d) Çoğulcu bakış açısı ve anlatıcıları:

Ya yukarıda değinilen iki veya daha fazla bakış açısını aynı anlatı da kullanılmasıyla olur ya da anlatıcının olay örgüsünde yer alan kahramanlardan bazılarının bakış açılarına başvurusuyla olur. Çoğulcu bakış açısında, anlatıcının bakış açısıyla anlatının kahramanların bakış açıları arasında kinaye mesafesi (ironical distance) diye adlandırılan mesafe söz konusudur (Çetişli, 2004: 84-88; Günay, 2003: 124-126).

1.6.2.2.3. Anlatısal Metni Çözümleme Düzeyleri

Anlatısal metin çözümlemesi, anlatı düzeyi, söylem düzeyi ve mantıksal ve anlamsal düzey olmak üzere üç aşamadan oluşmaktadır.

1.6.2.2.3.1. Anlatı Düzeyi

Metnin kesitlere ayrıldığı ve metindeki dönüşümlerin belirlendiği ilk düzeydir.

a) Kesitlere Ayırma ve Ölçütleri

Bir anlam birliği oluşturan her sözce ve mantıksal olarak birbirini izleyen eylemler dizini bir kesit olarak kabul edilmektedir (Günay, 2003: 161). Anlam eklemlenişini doğru tespit edebilmek için bir metni kesitlere ayırma oldukça önemlidir. Kesitlere ayırma, bir anlamda ilk çözümlemedir. Kesitler, olayların sunumu ve metnin düzenlenişini ortaya koyabilmektedir (Uçan, 2002: 78).

Anlam tek bir ögeden değil, ögeler arası ilişkilerden doğmaktadır. Dolayısıyla bir metnin ögelerinin/kesitlerinin birbiriyle olan bağıntı ve ayrılıkları ele alınarak metnin anlamsal eklemlenişi belirlenir. Kesitlere ayırma anlatı için gerekli olmamakla beraber anlatı çözümlemesinde hem okumayı ve çözümlemeyi kolaylaştırmak hem de olay örgüsünü ayrıntılı ortaya koyabilmek için gereklidir (Günay, 2003:152).

Kesitleme bir anlamda okuma sürecinde biçimsel eklemlenişi belirlemek için metni yeniden yapılandırmak olarak görülebilir. Bir metnin kesitlerini belirlerken dikkat edilecek unsurlar arasında şunlar olabilir:

- i. Metnin yazım biçimi, özellikle paragraflar ve bölümler yeni kesitlerin ipucunu verirler.
- ii. Uzam belirtkeleri, “burada”, “orada” gibi ifadeler

- iii. Zaman belirtkeleri, “dün”, “yarın”, “ertesi gün” gibi ifadeler
- iv. Dönüşümler, bir durumdan başka bir duruma geçişler
- v. Mantıksal ayrışmalar, “fakat”, “öte yandan”, “buna karşılık” gibi ifadeler
- vi. Metne yeni giren veya bir eyleyen, bir kesitleme ölçütü olabilir (Uçan, 2002: 78; Aydınkal, 1995: 18; Kıran, 2003:68).

b) Eyleyenler ve Oyuncular

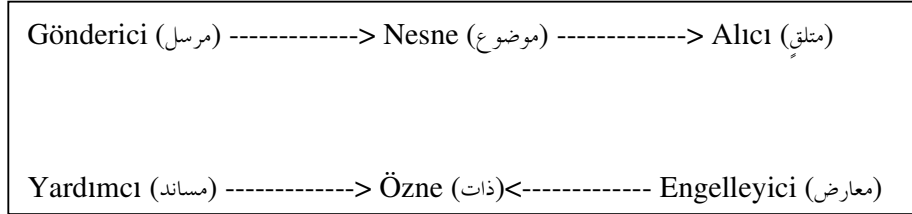
Anlatıbilim çalışmaları tüm anlatılar için değişmeyen ortak soyut yapıyı belirlemek üzerine yoğunlaşmıştır. V. Propp’un çalışmalarıyla başlayıp günümüze kadar gelen bu yaklaşımla dilbilim çalışmalarında nasıl farklı sözcelerden yola çıkılarak dilin dilbilgisel yapısı belirlenmeye çalışılıyorsa benzer şekilde farklı anlatılardan yola çıkılarak değişmeyen anlatı yapısı (anlatı dilbilgisi) belirlenmeye çalışılmaktadır.

V. Propp’un Rus masallarında otuz bir işlev tespit etmiş ve bu tespit ettiği işlevlerin yedi tür kahraman tarafından gerçekleştirildiğini belirlemiştir (Propp: 1985: 83-84):

- i. Saldırgan
- ii. Bağışçı
- iii. Yardımcı
- iv. Prenses
- v. Gönderen
- vi. Kahraman
- vii. Düzmece Kahraman

Propp bir masalda bir çok kişi olmasına rağmen bunların yedi eyleyen grubu altında toplanmış ve bunlar masalın değişmeyen ögeleri olarak görülmüştür. Daha sonra A. J. Greimas, Propp ve Tesnier’den hareketle, bir anlatı dilbilgisi oluşturmaya ve anlatı kahramanlarını yaptıkları eylemlere göre sınıflamaya çalışmış ve özellikle

V. Propp'dan esinlererek aşağıdaki eyleyensel örnekçeyi geliştirmiştir (Kıran, 2003: 216; Zevîş, 2003: 162):

Greimas, V. Propp'un yedi kahraman olgusunu altı eyleyene indirgemıştır. A. J. Greimas'ın geliştirdiği "Eyleyensel Örnekçesi" araştırmacılar arasında oldukça kabul görmüştür.

İlk kez Fransız Dilbilimci L. Tesnière'in kullandığı eyleyen terimi "eylemin belirttiği oluşa etken ya da edilgen biçimde katılan varlık ya da nesne" olarak tanımlanmıştır (Kıran, 2003: 215).

A. J. Greimas'ın kuramında da "eyleyen" kavramı önemlidir. "Eyleyen", bir eylem yapan ya da bir eyleme maruz kalandır (Uçan, 2002: 83). Bir anlatıda insan-nesne, tekil-çoğul, somut-soyut gibi eyleyenlerden bahsedilebilmekte ve "eyleyen" bir varlıktan çok bir bağıntının ögesi olarak görülmektedir (Kıran, 2003: 216).

Eyleyen, bireysel nitelik taşıyan oyuncularla karıştırılmamalıdır. "Eyleyen" teriminde bir edim söz konusu iken "oyuncu" bir karakteri akla getirmektedir (Uçan, 2002: 84).

Eyleyenlerle ilgili öne çıkan özellikler şunlar olabilir:

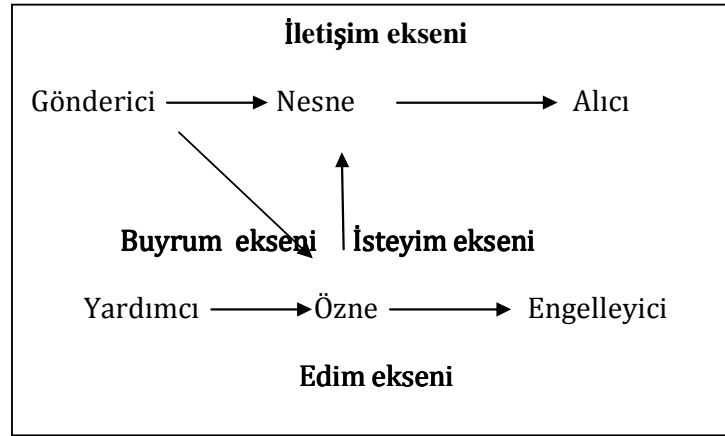
- i. Eyleyenler genellikle insan olmakla birlikte bazı anlatılarda toplum, zenginlik, şeref gibi soyut kavramlar olabilmektedir.

- ii. Eyleyen, bir anlatı da eyleyensel roller arasında geçiş yapabilir. Örneğin gönderici rolü üstelenen bir eyleyen, anlatı sürecinde, özne, alıcı, yardımcı, alıcı gibi roller üstlenebilir.
- iii. Bir çok kahraman (bir grup) bir tek eyleyensel rol üstlenebilir. Böyle bir durumda “ortak eyleyen”den söz edilebilir (Kıran, 2003: 216).

A. J. Greimas altı eyleyenden oluşan sınıflandırmasını eylemlerine bağlı olarak ikiyeşerli üç grupta toplamıştır:

- İsteyim ekseni (özne-nesne)
- İletişim ekseni (gönderici-alıcı)
- Güç ekseni (yardımcı-engelleyici): bu eksen aynı zamanda edim ekseni olarak da isimlendirilebilmektedir.

Bu üçlü sınıflamaya ek olarak buyrum (sözleşme) ekseninden de bahsedilmektedir (Günay, 2002: 188):

i. Özne-Nesne Arasındaki İlişki (İsteyim Ekseni)

Özne (Ö) genellikle eylemlere katılan başkahramandır. Nesne (N) ise kahramanın elde etmeye çalıştığı soyut ya da somut varlıktır. Nesne bir insan olabileceği gibi bir hazine bulmak, bir hastalıktan kurtulmak gibi somut durumlar, bilgi ya da kimlik arayışı vb. soyut değerler de olabilir.

Özne ile nesne arasındaki ilişki **isteyim eksen**i üzerinde gerçekleşir.

Özne ile nesne arasındaki ilişki anlatı içinde üç şekilde görülmektedir:

- Özne nesneyle ne beraber ne de ayrıdır ($\bar{O}, N$)
- Özne nesneden ayrıdır ($\bar{O} \sqcup N$)
- Özne nesneyle beraberdir ($\bar{O} \sqcap N$)

Özne ile nesne arasındaki ilişkiye bağlı olarak durum ve edim sözcüğü olmak üzere iki tür anlatı sözcüğü söz konusudur. Greimas bu iki sözcüğü “görmek” sözlükbirimini kullanarak şu iki örnekle ortaya koymaktadır:

“Bu giysi ona iyi gidiyor.” (durum sözcüğü)

“Bu çocuk okula gidiyor.” (edim sözcüğü)

Birincisinde nitelik belirten ve durağan bir eylem dikkat çekerken ikincisinde hareketlilik içeren bir eylem vardır. Durum sözcüğü, nesnenin belli bir özellik taşıyıp taşıyamaması ya da özne ile nesne arasında birliktelik veya ayrılık durumlarından biri hakkında bilgi verir. Edim sözcüğü ise bir durum sözcüğünün başka bir durum sözcüğüne dönüştüğü sözcüktür (Kıran, 2003: 217-8, Uçan, 2002: 70).

Bir anlatıda aynı hedef doğrultusunda hareket eden ve arayışları çatışan birden çok özne bulunabilir. Bir öznenin amaçladığı nesneye ulaşmasına engel olmaya çalışan özne **kaşı özne** olarak tanımlanır. Üç tür karşı öznenin bahsedilebilir; İki özne aynı nesne peşinde olabilir, iki özne karşılıklı birbirlerini nesne olarak görebilirler ya da bir özne bir nesnenin peşinde olan başka bir özneyi nesne olarak alır. Örneğin bir dedektif (Ö1) adaletten kaçan bir şüphelinin (N1=Ö2) peşinde iken şüpheli de kendini öldürmek isteyen kötü adamları (N2=Ö3) yakalamak ister (Kıran, 2003: 222).

ii. Gönderici-Alıcı Arasındaki İlişki (İletişim Ekseni)

Gönderici (G), özneyi bir şey yapması için görevlendirir, Alıcı (A) ise öznenin eyleminden yarar sağlar. Gönderici alıcıya bir nesne iletir ve alıcı da bu nesneyi alır. Bir anlatıda gönderici ve alıcı tek kişi/kahraman olabilir. Ayrıca gönderici ve alıcı anlatıda her zaman bulunmayabilir. (Kıran, 2003: 224-5).

iii. Yardımcı -Engelleyici Arasındaki İlişki (Edim Ekseni)

Bir anlatıda öznenin işini kolaylaştıran unsurlar, yardımcı (Y), öznenin amacına ulaşmasına mani olan unsurlar ise engelleyicidir(E). Bu eyleyenler de her zaman anlatıda bulunmayabilir. Yardımcı ve engelleyici rolünü beklenmeyen bir para, bilgi ve haber ya da bir hastalık, savaş gibi insan dışı unsurlar üstlenebilir (Kıran, 2003: 228).

Eyleyenler arasındaki ilişkiler şöyle örneklendirilebilir; Polisiye bir anlatıda, Emniyet (Gönderici), Adliye/adalet (Alıcı), Suçlu (Nesne), polis/dedektif (özne) ve polisi destekleyen unsurlar (yardımcı), polisin suçluyu yakalamasını zorlaştıran unsurlar ise (engelleyici)'dir.

Meşhur “karga ile tilki” masalında ise tilki, özne, gönderici ve alıcı rollerini (Ö=G=A) aynı anda üstlenir. Anlatıda yardımcı ve engelleyici eyleyenlere yer verilmez. Tilki (Ö1), dala konmuş karganın (Ö2) ağzındaki peyniri almak ister. Bunun için tilki kargayı konuşturup peynirin düşmesini sağlar ve peyniri (N1) elde eder ve kendisini ödüllendirir. Ayrıca Tilki (A) kargaya (Ö2) öğüt verir.

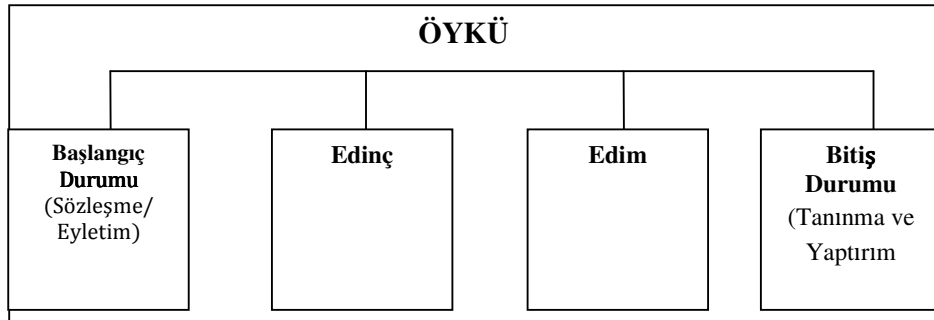
Bir anlatı izlencesinin eklemlenmesini, (Aİ: Anlatı izlencesi, Ö1: Edim öznesi, Ö2: Durum öznesi, N: Nesne, []: Edim sözcüğü, (): Durum sözcüğü, -->: Edim işlevi ya da dönüşüm, ⊞: Ayrılık, ve ⊞: Birliktelik) gibi başlıca belirtkeleri kullanarak şöyle ortaya koymak mümkündür:

$A\dot{I}: [\ddot{O}1 \rightarrow (\ddot{O}2 \sqcup N)]$, $A\dot{I}: [\ddot{O}1 \rightarrow (\ddot{O}2 \sqcap N)]$: Bu belirtkelerden anlaşılması gereken şudur; Başlangıçta nesnesinden ayrı olan özne sonunda nesnesine kavuşmuştur.

c) Anlatı İzlenesi

“Anlatının Sözdizimi” olarak da isimlendirilebilen anlatı izlenesi çerçevesinde anlatının evreleri üzerinde durulur (Uçan, 2002: 80).

Araştırmacıların kimisi masal anlatımını sekiz aşamada oluşan bir etkinlik olarak değerlendirmeyi uygun görmüşlerdir (Zeyrek, 1990). Kimi araştırmacılar anlatının beş evrede ele alınabileceği görüşündedir (Kıran, 2003: 245). Bunlar başlangıç durumu, dönüştürücü öge (düğüm), dinamik olaylar (eylem), eksikliğin giderilmesi (çözüm) ve bitiş durumu’dur. Greimas ise bu beş aşamayı biraz daha basitleştirmiş ve bunun dört aşamada değerlendirilebileceği sonucuna varmıştır. Greimas’a göre her anlatı başlangıç, bitiş durumu arasında bir dönüşüm süreci gerçekleştirir. Bu dönüşüm sürecinde eyleyenler değişik işlevler ve roller üstlenir. Zaten bir yazının giriş, gelişme ve sonuç olmak üzere üç temel aşamadan oluştuğu bilinmekte ve temel eğitim düzeyinde öğretilmektedir. Greimas’ın dörtlü tasarımı şöyledir (Kıran, 2003: 248-50):

1. Aşama: Sözleşme ve Eyletim

Göndericinin anlatı sözdizimindeki dönüşümleri gerçekleştirecek özneyi etkilediği, yönlendirdiği ve aralarında bir sözleşmenin yapıldığı evredir. Uzlaşma sağlanmazsa eyletim başlamaz. Göndericinin üstün olduğu durumlarda eyletim için özneye yönelik bir baskı görülebilir Eyletim aşamasında “yaptırma” kipliği öne çıkmaktadır (Aydıncal, 1995: 13).

2. Aşama: Edinç

Öznenin eyleme geçebilmek için gereksinim duyduğu yetenek ve becerilerin kazanıldığı aşamadır. Bu aşamada yapmak “zorunda olma”, “isteme”, “gücü yetme” ve yapmayı “bilme” kiplikleri dikkat çeker. Özne edinç eksikliğini “yardımcı” eyleyenler sayesinde giderebilir. Aynı zamanda özne, kendisini engelleyen “karşıt özne” ile yüz yüze gelebilir.

3. Aşama: Edim

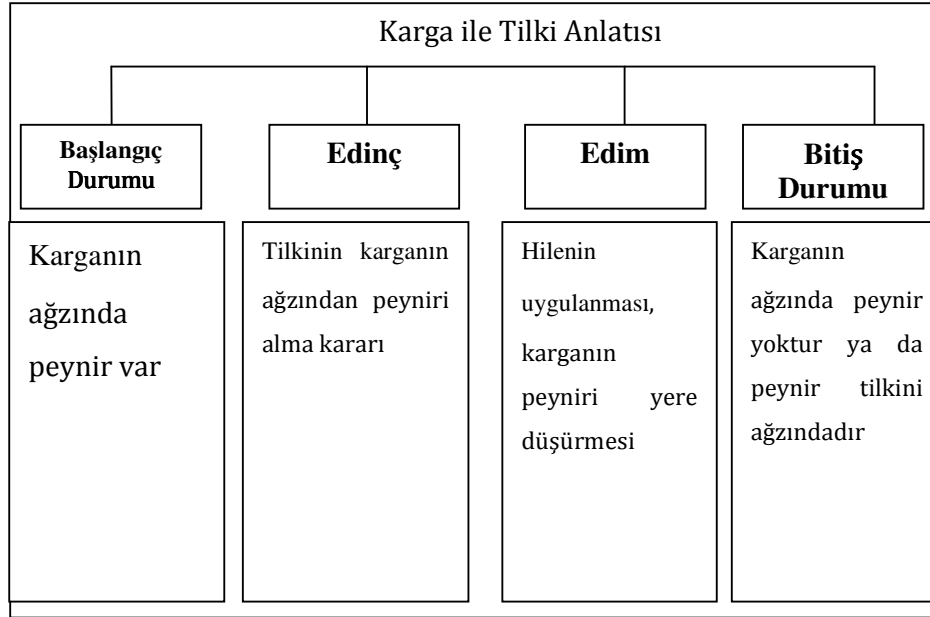
Özne edinç aşamasında edindiği donanımla eyleme geçer. Başka bir deyişle öznenin isteği, gücü, bilgisi birleşerek eyleme geçer. Ancak özne edinç aşamasında yardımcılarla karşılaşabileceği gibi engelleyicilerle de karşılaşabilir. Engelleyici/ler etkili olursa özne nesnesine ulaşamaz. Edim aşaması, öznenin gerçek anlamda eyleme geçtiği düzlemdir (Günay, 2002: 96).

4. Aşama: Tanınma ve Yaptırım

Bu aşamada özne, nesneye ulaşmak için gerçekleştirdiği eylemleri gözden geçirir. Gönderici ise sözleşme gereğince hareket edip etmediğine bakarak özneyi ödüllendirir ya da cezalandırır.

Bu dört aşamanın her metinde görülmeyebilir. Anlaşma yapılmadan eyleme geçilmesi (savaşlar), anlaşma yapılmasına rağmen eylememe geçilmemesi (katillerin

yakalanmaması), anlaşma yapıp eylem gerçekleştikten sonra bir yaptırımın (ödül ve ceza) gerçekleşmemesi gerçek yaşamda görülebilmektedir.

1.6.2.2.3.2. Söylem Düzeyi

Anlatı düzeyinde, eyleyenler, anlatı izlencesi ve dönüşümler gibi söylemin anlatı olarak öne çıkan öğeleri üzerinde durulurken anlatının nasıl düzenlendiğini belirlemeye yönelik çalışmalar ise söylem düzeyinde ortaya konmaktadır. Söylem düzeyinde özne, nesne ve gönderici gibi anlatı düzeyinde incelenen eyleyenlerin figürleri ve izleksel roller üzerinde durulur (Uçan, 2002: 85).

1.6.2.2.3.3. Mantıksal-Anlamsal Düzey

Mantıksal-anlamsal düzey, anlamlandırmanın en derin ve soyut düzeyidir. Bu düzey aslında Vand Dijk'in metnin "büyük yapısı" terimiyle paralellik arz etmektedir (Buhayrî, 1997: 124). Bu aşamada anlatıdaki ilişkilerin temel mantığı belirlenmeye çalışılır. Bir anlatının, söylemin mantıksal-anlamsal düzeyin ortaya çıkarılmasında Greimas'ın geliştirdiği "Göstergebilimsel Dörtgen" ninden yararlanılabilmektedir.

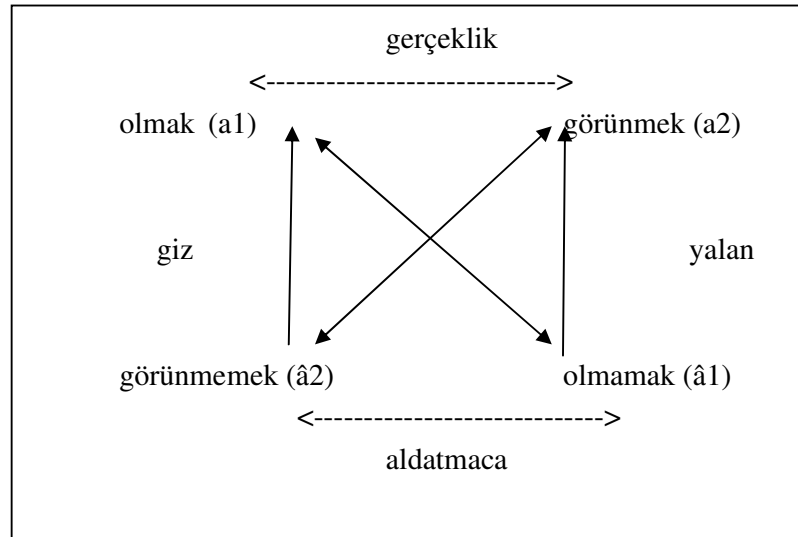
Anamlama göstergebilimi, anlamların eklemeliğini araştırmaya yönelirken “anlam bağıntıdan ve ilişkiden doğar” ilkesini çıkış noktası almıştır. Burdan hareketle A. J. Greimas, anlamlamanın temel yapısının (karşıtlık, çelişkinlik ve içeme gibi temel mantıksal-anlamsal ilişkilerin) soyutlama yoluyla göstergebilimsel dörtgen biçiminde ele alınabileceği görüşündedir (Rifat, 1998a: 179).

Göstergebilimsel dörtgenin temeli karşıtlık karesi’ne (opposition square) diğer bir adıyla “Aristoteles karesi”ne uzanmaktadır (Taylan, 1996: 117). Aynı zamanda F. de Saussure’un “anlam karşıtlıklardan doğar” savıyla, L. Hjelmslev’in “dil bir göstergeler dizgisinden çok bir ilişkiler dizgesidir” savı araştırmacılar arasında ciddi kabul görmüştür. Aslında göstergebilimsel dörtgen, kavramsal karşıtlıkları zorunlu kılan ilişkilerin yeniden sunumunu yapmaktadır. Bu dörtgenle bir anlamda anlatıda oluşan anlamın özeti yapılmaktadır (Uçan, 2002: 89). Burada bir metinde/söylemde karşıtlık ve zıtlık ilişkilerinin incelenmesi sözbilim çalışmalarının da üzerinde durduğu önemli konular arasında olduğu dikkat çeker (Ûkân, 2001: 156)

Greimas’a göre “göstergebilim, hem dünyanın insan, hem de insanın insan için taşıdığı anlamı araştıran dal ve bilimsel tasarıdır.” (Kıran, 2003: 272). Greimas’ın kavramların karşıtlık, çelişkinlik ve içeme ilişkileri üzerine oturtulan göstergebilimsel dörtgeni araştırmacının kendi verdiği örnek üzerinde incelemek yararlı olacaktır:

Örnek: Bir polis, oluşu ve görüntüsüyle (üniformasıyla) bir polis ise bu değerlendirme gerçek anlam eksenini üzerinde olur. Bu gerçeklik, iki **karşıtlık** göstergebilimsel oluşur ve bu iki birim hem karşıtlıktır hem birbirini tamamlar aralarında “ve ... ve” bağıntısı vardır. Bu kişi polistir (olmak) ve giysileri (görünmek) de onun polis olduğunu göstermektedir. Aynı zamanda bu iki karşıtlık

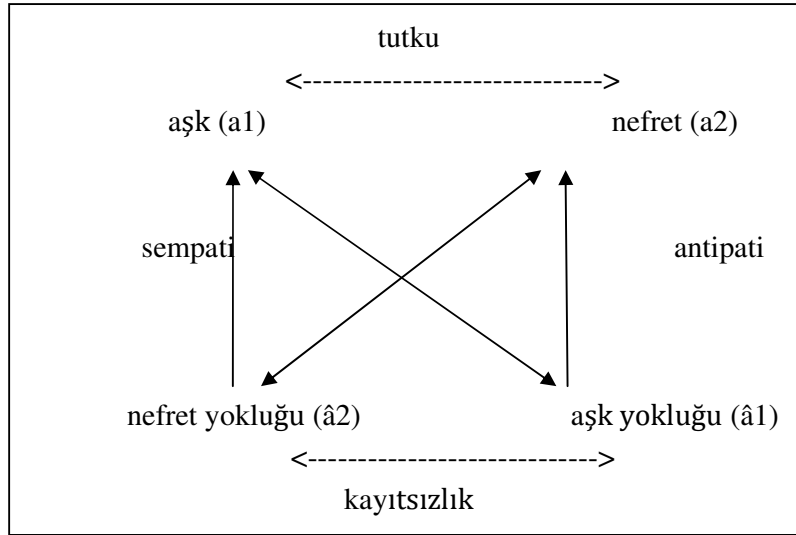
kavram, kendileriyle **çelişkin** durumda olan “olmamak” ve “görünmemek olmak üzere iki kavramın varlığına işaret etmektedir, “olmak” ile “olmamak” ve “görünmek” ile “görünmemek” arasındaki ilişki “**ya o, ya da bu**” ilişkisidir. “olmamak” ile “görünmemek” arasındaki ilişki “**ne o ne o**” şeklinde ifade edilebilir ve ilişkileri aldatmaca eksenini üzerindedir. Bir diğer bağıntı ise **içerme** ya da bütünüleyiciliktir. “görünmemek” “olma”yı içerir; bir kimse polistir ama polis gibi görünmüyordur. Bu durumda gizemden bahsedilebilir. Aynı şekilde “olmamak” “görünme”yi içerir; bir kişi polis değildir ama polis gibi görünmektedir. Bu durum ise yalana dayalıdır. Bu örnek göstergebilimsel dörtgene şöyle aktarılabilir (Kıran, 2003: 273-4; Fadl, 1996: 406-407):

Göstergebilimsel dörtgen yalnız değerlerin sınıflandırılması değil, değerler arasında geçişi de göstermektedir. Bu dörtgenin dinamik bir özelliği olarak görülür. Örneğin (a1) olumsuzlanarak (â1)’e geçilir. Bu durum a2’nin ortaya çıkmasını sağlar.

Göstergebilimsel dörtgen ile ilgili önemli bazı hususları şöyle sıralamak mümkündür:

- a) Dörtgenler kapalı metinler için uygulanabilir.
- b) Dörtgeni oluşturan kavramlar aynı sözcük grubundan olmalıdır (isim, sıfat, fiil vb.).
- c) Kavramlar aynı anlam alanından olmalıdır.
- d) Dörtgenin dinamik özelliği, metin içi dönüşümü, ilerlemeyi göstermektedir. Örneğin başlangıç durumu (aşk), dönüşüm (aşk yokluğu) ve bitiş durumu (nefret)
- e) Birbirini tamamlayan karşıt kavramlar ilişkinin niteliğini gösterir.
- f) Bir metinde başlangıç durumuyla, bitiş durumu arasında bir dönüşüm meydana gelir. Su buhara, aşk nefrete dönüşebilir.
- g) Göstergebilimsel dörtgen hazırlanırken belli bir bakış açısından yola çıkılmalıdır (Kıran, 2003: 277-8). Örnek:

1.6.3. SÖYLEMİ/METNİ YORUMLAMA DÜZEYİ (المستوى التأويلي للخطاب)

Söylemin yorumlama düzeyinin edebi eleştiri çerçevesinde görülmesi uygun olacaktır. Bu aşamada okuyucu kendi bakışı, ihtiyaç ve beklentileri doğrultusunda metne yönelip metnin oluşum süreciyle ilgili bilgilerden de yararlanarak yeni anlam arayışlarına çıkabilecektir. Yine bu aşamada yapılabilir en önemli işlemlerden

birisi ise okuyucunun metnin başka metinlerle olan ilişkisini belirlemeye yönelik çalışmalardır. Bir metnin başka metinlerle ilişkisi metinlerarasılık kavramı çerçevesinde ele alınmaktadır. Bu bölümde metinlerarasılık kavramı üzerinde durulacaktır.

1.6.3.1. METİNLERARASILIK (INTERTEXTUALITY/التناص)

Metinlerarası ilişkiler kavramını ilk kez 1966'da M. Bakhtine'dan esinlenerek J. Kristeva kullanmıştır ve şöyle tanımlamıştır: “Her metin bir alıntılar mozaïği olarak okunur, her metin bir başka metne dönüşür, bir başka metni içine alır.” Pek çok metin, açık ve kapalı bir biçimde başka metinlere göndermede bulunmaktadır. Her anlatı bir kültür içinde yer almakta, bu nedenle yalnız yaşadığımız dünyanın dil dışı gerçekliklerine değil, aynı zamanda kendisinden önceki yazılı ve sözlü öteki metinlere de gönderimde bulunmaktadır (Kıran, 2003: 303; ‘Azzâm, 2001: 9).

Kristeva'nın ortaya attığı ve 1960'lı yılların sonlarından başlayarak her yazınsal çözümlemenin artık zorunlu bir aşaması olarak görülen metinlerarasını, iki ya da daha çok metin arasında alışveriş, bir tür konuşma ya da söyleşim biçimi olarak anlamak mümkündür. Başka bir ifade ile metinlerarasılık bir yeniden yazma işlemi olarak değerlendirilebilmektedir (Aktulum, (2007: 17). Edebiyat başkalarının sözleriyle dolu bir dünyada gelişirken metin de eski ve çağdaş metinlerin yeni bir uslupta tekrar sunumuyla ortaya çıkmaktadır (‘Azzâm, 2001: 9).

Metinlerarasılık kavramına, her metnin kendinden önce yazılmış öteki metinlerin arasında yer aldığı, hiçbir metnin eski metinlerden tümüyle bağımsız olamayacağı düşüncesi temel teşkil etmektedir. Bu nedenle her metin aynı zamanda bir metinlerarasılık özelliği taşımaktadır. La Bruyère'nin belirttiği gibi “her şey daha önce söylenmiştir”, “yedi bin yıldır insanlar vardılar ve düşünmektedirler” Bu

açından yazının sürekli aynı içeriğin yinelenmesinden öte bir şey olmadığı görülmektedir (Aktulum, (2007: 17).

Bir metin ile başka metinler arasındaki her türlü ilişkiyi metinlerarası olarak değerlendiren J. Kristeva metinlerarasını pek çok eleştirmen gibi (Barthes, Riffaterre, Genette, Genny, Angenot, Ricardou) yazınsallığın bir ölçütü olarak görmektedir (Aktulum, 2007: 24). Ancak Kristeva metin karşısında okurun rolüne hiç değinmezken Riffaterre gibi kimi araştırmacılar metinlerarasını büyük ölçüde okur-metin arasındaki ilişkiye göre tanımlamaktadırlar ve bir yapıtın ondan önce ve sonra gelen yapıtlarla olma ilişkisini okurun kurduğunu işaret etmektedirler. (Aktulum, 2007: 60). Başka bir ifadeyle Riffaterre göre metnin alımlama süreci büyük önem taşımaktadır. Benzer biçimde G. Genette'ye göre de metinlerarası ilişkiler, “bir yapıtta ondan öncekiler ve sonrakiler arasında kurulan ilişkilerin okur tarafından algılanması”dır (Kıran, 2003: 303).

Metinlerarasılık kavramı yeni olsa da olgu oldukça eskilere uzanmaktadır. Bu durum aşağıda değinilen metinlerarasının belli başlı temel yöntemleriyle daha rahat anlaşılacaktır.

Metinlerarası Yöntemler

Metinlerarası yöntemlerin en önemlisi, ortak birliktelik ilişkisidir. Ortak birliktelik ilişkisi üç şekilde gerçekleşmektedir:

a) Alıntı ve Gönderge

Jakobson **alıntıyı** “bir sözce içinde sözce, bir ileti içinde ileti, bir sözce üzerinde sözce” olarak tanımlamaktadır. Alıntı “genellikle ileri sürülen bir görüşü açıklamak ya da desteklemek için bir yazardan, ünlü bir kişiden alınan parça”dır.

Alıntı konusunda kapsamlı çalışma yapan Antoine Compagnon’a göre ise “her yazı bir yapıştırma ve açıklama, alıntı ve yorumdur” (Aktulum, 2007: 94).

En temel işlevi yetke’ye ek olarak alıntının anlamsal ve izleksel yönden destek işlevi gibi başka işlevler gördüğü belirtilmektedir.

Gönderge, yapıtın başlığını ya da yazarın adını anmakla yetinmekte ve bir metinden alıntı yapılmadan okuru doğrudan bir metne yönlendirmektedir.

b) Gizli Alıntı-Aşıma

Gizli alıntı bir sözcenin ayraçlar ya da yazarın adı belirtilmeden yapılan alıntıdır.

c) Anıştırma (Allusion/التلميح)

“Bir şeyi doğrudan anmadan belirtme” olarak tanımlanmaktadır. Anıştırma örtülü söylemle eş anlamlı görülmektedir. Anıştırma bir tür kapalı-anlatım, kapalı-sezdirim yoludur. (bkz. Aktulum, 2007: 93-116).

Günümüz metinlerarası yöntemleri bunlarla sınırlı olmamakla birlikte yukarıda belirtilen yöntemlerin hem batı hem doğu edebi eleştiri ve sözbilim çevrelerinde işlendiği bilinmektedir.

Arap dili açısından bakıldığında metinlerarasılık, aynı isim altında olmamakla birlikte farklı başlıklar altında genelde edebiyatçıların özelde ise Arap dili eleştirmenleri ve sözbilimcilerinin ilgilendiği konular arasında olmuştur. Örneğin sözbilimin “alıntı“ (الاقتباس), “içerme“ (التضمن), “anıştırma“ (التلميح) ve “şiiir hırsızlıkları” (السرققات الشعرية) gibi konuları bu çerçevededir (‘Azzâm, 2001: 10).

Metin incelemesi, edebi eleştiri söz konusu olduğunda metinlerarasılık günümüz araştırmalarında kayda değer bir inceleme ve değerlendirme biçimi olarak yerini almış olduğu görölmektedir.

II. BÖLÜM: BGM ÜZERİNDE SÖYLEMBİLİMSEL BİR İNCELEME

BGM'yle ilgili dünyada ve ülkemizde çok değişik çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalar özellikle edebi eser olma özelliğinden yola çıkarak halk edebiyatı ve kültürel antropoloji açısından yapılan çalışmalar olarak değerlendirilebilir. Masalları bir söylem olarak değerlendirip söylem/metin yapısını belirlemeye yönelik çalışma yapılmamıştır. Önceki bölümde metin incelemesinde söylembilimsel bir yaklaşımın nasıl olması gerektiği ortaya konmuş, bu bölümde de masallar üzerinde söylem/metin olma özelliğinden hareketle bir inceleme yapılmıştır.

BGM'de işlenen anlatıların isimleri ve anlatıların gece sayısı vb. konular eserin farklı tahkik ve basımına bağlı olarak değişiklik arz etmektedir. Örneğin “Üç Elma Anlatısı” birinde on sekizinci gecede başlarken, bir diğerinde ellinci gecede başlamaktadır. Yine eserin bazı basımlarında çerçeve anlatılar iç-anlatı, iç-anlatılar çerçeve anlatı olarak adlandırılmış ya da bazı anlatılara hiç başlık konulmamıştır. Örneğin Halife Harun Reşid ile Veziri Ca'fer el-Bermekî arasında geçen olaylar, Mahdi (1984)'nin tahkikli hazırladığı eserinin dışındaki eserlerde anlatı üst başlığına yer verilmemiş ve olaylar iç-anlatı adlarıyla işlenmiştir (bkz. Onaran, 2004; Yurdatap, 2003; Elf Leyle ve Leyle, (ts.); el-İskenderânî, 2006).

Bu çalışmada diğer çalışmalar da dikkate alınmak kaydıyla, gözden geçirilmiş en yeni basımlardan bir olması hasebiyle el-İskenderânî (2006)'nin hazırladığı yayın esas alınmıştır.

BGM'ye “Hükümdar şehriyar ile Kardeşi Hükümdar Şahzaman'nın Anlatısı”yla giriş yapılmış ve masalların hem baş anlatıcısı hem de kahramanları arasında yer alan Şehrazad'ın anlatılarına zemin hazırlanmıştır. BGM'nin iki gece süren ilk anlatısı “Tacir ile İfrit'in Anlatısı”yla başlamaktadır.

Bu çalışmada BGM külliyyatının farklı bölümlerinde yer alan ve farklı özellikler arz ettiği düşünülerek seçilen aşağıdaki anlatılar üç aşamalı “anamlama süreci” çerçevesinde incelenecektir. Seçilen anlatılar şunlardır:

- 1) Hem başlangıç hem de çerçeve anlatı olan (حكايات الملك شهريار وأخيه الملك شاه الزمان) / Hükümdar Şehriyar ile Kardeşi Hükümdar Şahzaman’ın Anlatısı, C.1/s. 7-11)

Yine bu anlatı içinde yer alan (حكاية الحمار والثور مع صاحب الزرع) / Çiftçi’nin Öküz ve Eşek ilgili Öyküsü, C. 1/s. 10-11)

- 2) (حكاية التاجر مع العفريت) / Tüccar ile İfrit’in Anlatısı, C.1/ s. 11-16)

Aynı anlatı içindeki “Birinci, İkinci ve Üçüncü İhtiyarın Öyküsü”

- 3) (حكاية الصياد مع العفريت) / Balıkçı ile İfrit’in Anlatısı, C.1/16-31)

Ayrıca bu anlatının içinde (حكاية الملك يونان والحكيم رويان) / Kral Yunan ile Hekim Rûyan’ın Öyküsü) ve bu iç-anlatının içinde de iki ayrı iç-öykü bulunmaktadır. Bunlar “Şah Sinbad” ile “Vezir ile Şehzâde”nin öyküleridir.

- 4) (حكاية الصبية والتفاح والعبد ريحان {قصة التفاحات الثلاث}) / Genç Kız, Elma ve Köle Reyhan’nın Anlatısı {Üç Elma Anlatısı}, C. 1/s. 61-64)

- 5) (حكاية الوزير نور الدين مع شمس الدين أخيه) / Vezir Nureddin ile Kardeşi Şemseddin’nin Öyküsü, C.1/s. 64-84). Bu anlatı “üç elma anlatısı”nda yer alan bir iç anlatı olarak da değerlendirilebilmektedir.

- 6) (حكاية الخياط والأحدب واليهودي والمباشر والنصراني فيما وقع بينهم) / Terzi, Kambur, Yahudi [Doktor] ve Simsar Hristiyan’nın Anlatısı, C.1/s. 84-118)

Ayrıca bu anlatı içinde “Bağdat berberi ve onun altı kardeşinin öyküsü” yer almaktadır.

- 7) (حكاية نعم ونعمة) / Ni’met ve Na’ma’nın Öyküsü, C. 2/s. 66-79)

8) (حكاية السندباد / Sinbad'ın Anlatısı, C.3/s. 5-39)

9) (حكاية معروف الإسكافي / Ayakkabıcı Ma'ruf'un Anlatısı, C. 4/s.315-339)

2.1. BİNBİR GECE MASALLARININ BETİMSSEL DÜZEYİ

2.1.1. BAĞDAŞIKLIK GÖRÜNÜMLERİ

BGM'nin bağdaşıklık özellikleri aşağıda belirtilen temel bağdaşıklık öğeleri çerçevesinde belirlenmeye çalışılmıştır.

2.1.1.1. Metinde Gönderim Yoluyla Gerçekleştirilen Bağdaşıklık

Bir metinde gönderim metin içi ve metin dışı olmak üzere iki türlü gerçekleşmektedir. Yazılı söylemlerde/metinlerde metin dışı gönderim metin içi gönderime nazaran daha az görülmektedir. BGM'de da metin dışı gönderime çok başvurulmadığı görülmüştür. Aşağıda masallardan yapılan bir alıntıyla metin dışı gönderim örneklendirilmiştir:

فقال الشاب: وحق من رفع السماء وبسط الأرض أي أنا الذي قتل الصبية وهذه أمانة قتلها، ووصف ما وجده الخليفة فتحقق عند

الخليفة أن الشاب هو الذي قتل الصبية [C.1/s. 62] (1)

Görüldüğü gibi (1)'de metin dışı bir unsura işaret edilerek bağlama dayalı bağdaşıklık sağlanmaktadır.

BGM'de başvuru metin içi gönderim unsurları, aşağıda belirtilen başlıklar altında değerlendirilecektir.

2.1.1.1.1. Zamirlerle Yapılan Gönderim

حكى والله أعلم وأحكم وأعز وأكرم أنه كان فيما مضى وتقدم من قدم الزمان وسالف العصر والأوان ملك من ملوك ساسان بجراتر

الهند والصين [C.1/s.7] (2)

(2)'de görüldüğü gibi masalların ilk tümcesinde “olay/durum adılı” (ضمير الشأن) kullanılarak art gönderim oluşturulmuş böylelikle okuyucunun dikkati çekilmeye

çalışılmıştır. Yine bilindiği üzere bu adıl türü tek bir sözcüğe değil bir metne, olaya, konuya gönderimde bulunmaktadır. Bu açıdan Arapçadaki “durum adılı” metinsel bağdaşıklık sağlayan en önemli unsurlar arasındadır.

قال: اعلمي يا ابنتي أنه كان لبعض التجار أموال ومواش وكان له زوجة وأولاد [C.1/s.10] (3)

Evlendiği her kızı ertesi gün öldürten Hükümdar Şehriyar’la risk alıp evlenmeye talib olan Şehrazad’ı bu fikrinden vazgeçirmek isteyen Vezir babası, kızına bir anlatıyla öğüt vermek ister ve “çiftçi, eşek ve öküzle ilgili anlatısı”na, (3)’de görüldüğü üzere “olay/durum adılı” (ضمير الشأن) kullanarak başlar.

قالت شهرآزد: بلغني أيها الملك السعيد، أنه كان تاجر من التجار، كثير المال والمعاملات في البلاد قد ركب يوماً وخرج يطالب في بعض البلاد فاشتد عليه الحر فجلس تحت شجرة وحط يده في خُرْجه وأكل كسرة كانت معه وتمر، فلما فرغ من أكل التمرة رمى النواة وإذا هو بعفريت طويل القامة وبيده سيف، فدنا من ذلك التاجر وقال له: قم حتى أقتلك مثل ما قتلت ولدي، فقال له التاجر: كيف قتلت ولدك؟ قال له: لما أكلت التمرة ورميت نواتها جاءت النواة في صدر ولدي فقضى عليه ومات من ساعته فقال التاجر للعفريت: أعلم أيها العفريت أني على دين ولي مال كثير وأولاد وزوجة وعندي رهون فدعني أذهب إلى بيتي وأعطي كل ذي حق حقه ثم أعود إليك، ولك علي عهد وميثاق أني أعود إليك فتفعل بي ما تريد والله على ما أقول وكيل [C.1/s.11] (4)

(4)’de görüldüğü gibi Şehrazad’ın birinci gece anlattığı “Tacir ile İfrit anlatısı”na yine bir art gönderim ile başlanmıştır. Sonra (ركب), (خرج), (عليه), (فجلس) ve koyu punto ile işaretlenen diğer sözcüklerde zamir kullanımı yoluyla ön gönderim yapılarak tümceler arası bağlantılılık sağlanmıştır. Ancak metinde ikinci özne (عفريت) belirince ilk özne (التاجر), hem “belirlilik takısı” hem de bir işaret ismiyle (ذلك) desteklenerek bizatihi ismen zikredilmiştir. Metin biraz daha ilerleyince kimin kime söylediğinin karıştırılmaması için iki özne de ismen ifade edilmiştir. Görüldüğü üzere oldukça yerinde zamir kullanımı ve yerinde bizatihi isimlerin kendisinin zikredilmesiyle bir metin örgüsü oluşturulmuştur.

قالت: بلغني أيها الملك السعيد أنه كان رجل صياد وكان طاعناً في السن وله زوجة وثلاثة أولاد وهو فقير الحال وكان من عادته أنه

يرمي شبكته كل يوم أربع مرات لا غير ثم أنه خرج يوماً من الأيام في وقت الظهر إلى شاطئ البحر [C.1/s.16] (5)

Aynı şekilde (5)'e bakıldığında art gönderim, yeni bir anlatı başlangıcında kendini göstermektedir. Bu kesit “Balıkçı ile ifrit Anlatısı”nın ilk tümceleridir. Alıntıda işaretlenmiş olduğu gibi zengin adıl kullanımıyla ön gönderim başvurulmuştur. Bu durum doğal olarak metnin bağdaşıklık yapısını güçlendirmiştir.

قال الصياد: اعلم أيها العفريت، أنه كان في قديم الزمان وسالف العصر والأوان في مدينة الفرس وأرض رومان ملك يقال له الملك

يونان وكان ذا مال وجنود [C.1/s.18] (6)

(6), “Balıkçı ile İfrit anlatısı”nda yer alan bir iç anlatının ilk tümceleridir. Yukarıda belirtildiği üzere bir iç-öykü olan “Çiftçi ile eşek ve öküz öyküsü”nde olduğu gibi burada yine bir iç-anlatı olan “Kral Yunan ile Hekim Ruyan’ın anlatısı”nın başında art gönderim kullanımı dikkat çekmektedir.

فقال جعفر: اعلم يا أمير المؤمنين أنه كان في مصر سلطان صاحب عدل وإحسان له وزير عاقل خبير له علم بالأمور

والتدبير [C.1/s. 64] (7)

(7)'de görüldüğü üzere “olay/durum adılı” (ضمير الشأن) kullanımıyla “üç elma anlatısı”na art gönderim ile başlanmıştır. “durum adılı” konuya dikkat çekiyor olması açısından önemli olduğu gibi bir varlığa ya da nesneye değil adından anlaşıldığı üzere bir anlatıya/metne gönderimde bulunması söylembilim çalışmaları açısından oldukça dikkat çekici bir durumdur.

ثم جمع أصحابه ودعا أكابر الدولة وتجار البصرة فحضروا بين يديه وقال لهم أنه كان لي أخ وزير بالديار المصرية [C.1/s. 64]

(8)

(8)'e bakıldığında ise “durum adılı” kullanımıyla metin içinde konunun önemine binaen art gönderime başvurulmuştur.

فحلمت أني كنت طباحاً في دمشق وأقيمت بها عشرة سنين وكأنه جاءني صغير من أولاد الأكابر ومعه خادم وحصل من أمره كذا

وكذا [C.1/s. 64] (9)

فعند ذلك قال الوزير اعلم يا ولدي أنه ظهر الحق وبان ما كان مختفياً، أنت ابن أخي وما فعلت ذلك حتى تحققت أنك الذي دخلت

على ابنتي تلك الليلة [C.1/s. 82] (10)

قال بهرام: ذكروا الله، اعلم أنه كان بمدينة الكوفة رجل من وجهاء أهلها، يقال له الربيع بن حاتم

[C.2/s. 66] (11)

(9), (10) ve (11)'de de (8)'de olduğu gibi metin ortasında konunun önemine işaret etmek için art gönderim yapılmıştır.

قالت: بلغني أنه كان في زمن الخليفة أمير المؤمنين هارون الرشيد بمدينة بغداد رجل يقال له السندباد الحمال

[C.3/s. 5] (12)

ومما يحكى أيها الملك السعيد أنه كان في مدينة مصر المخروسة رجل إسكافي يرقع الزرايين القديمة وكان اسمه معروف [C.4/s.

315] (13)

(12) ve (13)'de daha önceki alıntılarda işaret edildiği gibi yeni bir anlatı başlangıcında “durum adılı” kullanılarak art gönderim yapılmıştır.

Burada şunu söylemek mümkündür; BGM’de zamirler daha ziyade bir tek varlığa, nesneye işaret ederek gönderim gerçekleştirirken “durum zamiri” bir olaya, anlatıya ve metne işaret ederek gönderim gerçekleştirmektedir. Aynı zamanda BGM’deki anlatılara hep art gönderimle başlanmış olması dikkat çekicidir.

2.1.1.1.2. İşaret İsimleriyle yapılan Gönderim

إني أريد أن تسافر معي إلى الصيد والقنص لعلك ينشرح صدرك فأبى ذلك فسافر أخوه وحده إلى الصيد. [C.1/s.7] (14)

(14)'e bakıldığında (ذلك) işaret isminin kendisinden önceki bir teklife bir anlamda bir olguya gönderimde bulunduğu görülmektedir. İşaret isimleri zamirlerin gerçekleştirdiği gönderim işlevine benzer bir işlev gerçekleştirmekle birlikte işaret

isimleri tek bir varlığa ve nesneye gönderimde bulunmaktan ziyade bir olguya, olaya ve metne gönderimde bulunmaları açısından farklılık gösterirler.

وقد رد لونه واحمر وجهه وصار يأكل بشهية بعدما كان قليل الأكل، فتعجب من ذلك [C.1/s.8] (15)

(15)'de işaret isiminin geçtiği tümceden önceki üç tümceye birden gönderimde bulunduğu dikkat çeker. Böylelikle aslında metne yönelik çalışmanın önemi ortaya çıkmaktadır. Burada hem (ذلك) işaret isminin anlaşılması tümcelerin anlaşılmasına bağlı hem de metnin sonrasını öncesine bağlayan bir düğüm teşkil etmektedir.

وصار الملك شهريار كلما يأخذ بنتاً بكرة يزيل بكارها ويقتلها من ليلتها، ولم يزل على ذلك مدة ثلاث سنوات [C.1/s.9]

(16)

فقلت له: بالله يا أبت زوجني هذا الملك فإما أن أعيش وإما أن أكون فداء لبنات المسلمين ... فقلت له: لا بد من

ذلك [C.1/s.10] (17)

وقالت دنيزاد لأختها شهرزاد: يا أختي أئمني لنا حديثك الذي هو حديث التاجر والجن. قالت حبا وكرامة إن أذن لي الملك، في

ذلك [C.1/s.13] (18)

(16), (17) ve (18)'de önceki alıntılarda işaret edildiği üzere bir olguya gönderim yapılmakta ve metnin bağdaşıklık oluşumuna katkı sağlanmaktadır.

فسألتهم عن حالهم فأخبروني بما جرى لهذا التاجر فجلست لأنظر ما يكون وهذا حديثي فقال الجني: هذا حديث عجيب وقد وهبت

لك ثلث دمه فعند ذلك تقدم الشيخ صاحب الكلبتين السلاقيتين [C.1/s.14] (19)

(19)'de ise (هذا) işaret ismi önce tek bir isme gönderimde bulunmuş sonra bir kişinin bütün sözünü, anlatısını kapsayacak şekilde kullanılmıştır.

وقلت اخرجني من هذه الصورة إلى صورة بغلة ... أيها السلطان ورئيس ملوك الجان، ثم التفت إليها وقال: أصحيح

هذا [C.1/s.15] (20)

(20)'de (هذا) işaret ismi, “doğru mu bu (anlatılar)” şeklinde bir anlatıya ve sürece gönderimde bulunmaktadır. Burada işaret ismi kullanılarak hem gereksiz tekrar edilerek söz uzatılmamış olmakta hemde metnin öncesi ile bağlantı kurulmaktadır.

وإذا باليهودي الطبيب قد شق الناس وصاح على السيف وقال لا تفعل فما قتله إلا أنا وذلك انه جاءني في بيتي ليداوى فزلت إليه

فتعثر فيه برجلي فمات فلا تقتل المباشر واقتلني [C.1/s. 86] (21)

(21)'de (وذلك) işaret isminin bir önceki sözcede bahsi geçen konuya işaret etmesinin yanı sıra tümce başında kullanılması açısından dikkat çekicidir.

وإذا بالخياط جاء وشق الناس وقال للسيف لا تفعل فما قتله إلا أنا وذلك أني كنت بالنهار أتفرج وحثت وقت العشاء فلقيت هذا

الأحدب سكران ومعه دف [C.1/s. 86] (22)

وهذا قصر أخي أمير المؤمنين عبد الله بن مروان، ثم قالت الجارية: كأنك ما علمت هذا؟ قالت: والله يا سيدتي لا علم لي بهذا،

قالت: والذي باعك وقبض ثمنك أما أعلمك بأن الخليفة قد اشتراك؟ [C.2/s. 66] (23)

Yine (هذا) işaret ismi (22)'de (19)'un ilk kısmında olduğu gibi tek bir isme işaret etmektedir. Tabii bu kullanımlar metin bağdaşıklığı işlevi dolaylı olarak gerçekleştirmekte ve daha ziyade tümce içi anlamı güçlendirmektedir. (23)'de ise ilk işaret isminin metin dışı gönderim işlevi dikkat çekerken sonraki işaret isimleri bir olguya gönderimde bulunmaktadır.

واشتغلت باللذات والمسرات والمآكل الطيبة والمشارب النفيسة، ولم أزل على هذه الحالة. وهذا ما كان في أول سفراي، وفي غد إن

شاء الله تعالى أحكي لكم الثانية من السبع سفرات [C.3/s. 9] (24)

(24)'de aslında daha sonra “tekrar” ile ilgili konu başlığı altında işlenecek olmakla birlikte (الحالة) sözcüğü gibi “genel anlamlı bir sözcük” kullanımıyla sözcüksel bağdaşıklık yapılmıştır. Sonra Sinbad anlatısını (وهذا) işaret ismiyle “ilk

yolcuğumda yaşanan olup biten ne varsa bu (anlattıklarım)dan ibarettir” der gibi tüm anlattıklarına gönderimde bulunarak metin örgüsü oluşturulmaktadır.

2.1.1.1.3. Bağlayıcı İsimlerle Yapılan Gönderim

والله يا سيدتي لا علم لي بهذا، قالت: والذي باعك وقبض ثمنك أما أعلمك بأن الخليفة قد اشتراك؟

(25) [C.2/s. 66]

Bağlayıcı isimlerin zamirler ve işaret isimleri kadar olmasa da gönderim işlevi gördüğü tesbit edilmiştir. (25)’de (الذي) bağlayıcı isminin “belirlilik takısı”nda olduğu gibi daha önceden okuyucu/dinleyici tarafından kim ve ne olduğu bilinen bir varlığa gönderimde bulunduğu görülmektedir.

2.1.1.1.4. Belirlilik Takısıyla Yapılan Gönderim

وكان في قصر الملك شبايبك تطل على بستان أخيه فنظر وإذا بباب القصر قد فتح (26) [C.1/s.7]

(26)’de “belirlilik takısı”yla belirlenmiş (القصر) sözcüğüyle neresinin kastedildiği metin bağlamından anlaşılmasından dolayı metnin öncesine gönderim gerçekleşmiştir.

وصلا إلى شجرة في وسط مرج عندها عين بجانب البحر ... وإذا هم بالبحر قد هاج وطلع منه عمود أسود صاعد إلى السماء وهو

قاصد تلك المرجة. فلما رأيا ذلك خافا وطلعا إلى أعلى الشجرة (28) [C.1/s.8]

على رأسه صندوق فطلع إلى البر وأتى الشجرة التي هما فوقها وجلس تحتها وفتح الصندوق (29) [C.1/s.8]

وكان قد دخل مدينة الملك يونان حكيم كبير طاعن في السن يقال له الحكيم رويان وكان عارفاً بالكتب اليونانية والفارسية والرومية

والعربية والسريانية ... فلما بلغ ذلك الحكيم بات مشغولاً، فلما أصبح الصباح لبس أفخر ثيابه (30) [C.1/s. 19]

(28), (29) ve (30)’a bakıldığında koyu punto ile işaretli sözcüklerin, metinde önce belirsiz isim olarak kullanıldıkları sonra (ال) belirlilik takısıyla belirlendikleri görülür. Bir sözcüğün metinde önce belirsiz sonra belirlilik takısıyla birlikte kullanılması metinde bağdaşık oluşumunu güçlendirmektedir.

قالت: بلغني أيها الملك السعيد، أنه كان في قديم الزمان وسالف العصر والأوان في مدينة الصين رجل خياط مبسوط الرزق يحب اللهو والطرب وكان يخرج هو وزوجته في بعض الأحيان يتفرجان على مراتب المنتزهات فخرجاً يوماً من أول النهار ورجعاً آخره إلى منزلهما عند المساء، فوجدوا في طريقهما رجل أحذب رؤيته تضحك الغضبان وتزيل الهم والأحزان فعند ذلك تقدم الخياط هو وزوجته يتفرجان عليه ثم أهما عزمًا عليه أن يروح معهما إلى بيتهما ليناديهما تلك الليلة [C.1/s. 84] (31)

Yukarıdaki alıntılarda değinilen ayn durum (31)'de (خياط) belirsiz sözcüğü ile (الخياط) belirli sözcüğü arasında rahatlıkla görülmektedir. Burada belirlilik takısı zamirlerle birlikte gönderim gerçekleştirmiş ve metin örgüsünü güçlendirmiştir.

2.1.1.2. Metindeki Eksilti Anlatımlar

BGM'de tespit edilen eksilti yapıların aşağıdaki alıntılarda işaret edilen farklı eksilti türleri doğrultusunda şekillendiği görülmüştür.

أتمنى لنا حديثك الذي هو حديث التاجر والجنى. قالت حباً وكرامة [C.1/s.13] (32)

Görüldüğü gibi (32)'de Şehrazad kardeşinin anlatıyı tamamlamasına yönelik isteğini sadece (حباً وكرامة) mastarlarını kullanarak cevaplamıştır. Türkçeye “baş üstüne “ şeklinde çevrilen bu ifade aslında “ ما تطلب مني بالحب /istediğini zevkle yerine getireceğim” ifadesinin yerine özne ve yüklemi eksiltilerek Arapçada yaygın olarak kullanılan yapılardan biridir. Ancak eksilti yapının anlaşılması metnin öncesiyle bağlantılı olduğundan metnin öncesiyle kurulan bu ilgi metin bağdaşıklığı sağlamaktadır.

قالت لها أختها دنيا زاد: يا أختي أتمنى لنا حديثك فقالت حباً وكرامة [C.1/s.15] (33)

(32)'de görülen aynı yapı (33)'de farklı bir bağlamda görülmektedir.

وقال للجنى أنا أحكي لك حكاية أعجب من حكاية الاثنين، وتعب لي باقي دمه وحنائته، فقال الجنى نعم فقال الشيخ أيها السلطان

ورئيس الجان إن هذه البغلة كانت زوجتي سافرت وغبت عنها سنة كاملة [C.1/s.15] (34)

ثم قال للعفريت: هل صممت على قتلي قال نعم فقال له بالاسم الأعظم المنقوش على خاتم سليمان أسألك عن شيء وتصدقني فيه،

قال نعم [C.1/s. 18] (35)

Görüldüğü gibi (34) ve (35)'de diyaloglarda geçen cevaplarda uzun cevap verilmek yerine sadece (نعم) şeklinde kısa cevap verilerek eksiltili anlatım yapılmıştır.

ثم قال لجعفر ليلة من الليالي أي أريد أن نزل في هذه الليلة إلى المدينة ونسأل عن أحوال الحكام والمتولين وكل من شكاه منه أحد

عزله فقال جعفر ومسرور سمعاً وطاعة، وساروا في المدينة [C.1/s. 61] (36)

فلما سمع نور الدين كلام وزير البصرة أطرق برأسه ثم قال سمعاً وطاعة، ففرح الوزير بذلك [C.1/s. 66] (37)

(36) ve (37) ise yine (32)'deki gibi benzer bir yapı kullanılarak eksiltili anlatıma başvurulmuştur.

ولا تخشى من شيء وتوكل على الذي خلقك، فما هذا بحولك وقوتك بل بحول الله وقوته [C.1/s. 70] (38)

(38)'de ise öznenin eksiltildiği dikkat çekmektedir. Böylelikle alıntıda görüldüğü üzere özne zikredilmeyerek dikkat yükleme yöneltilmiştir.

وقال: يا بنت هل تعرفين من الذي أخذ وجهك قالت لا قال إنه ابن أخي وهو ابن عمك [C.1/s. 75] (39)

ثم قال الخياط لليهودي أصحيح هذا؟ قال: نعم. والتفت الخياط للوالي [C.1/s. 86] (40)

(39)'daki diyalogta kısa olumsuz cevap verilerek, (40)'da da kısa olumlu cevapla eksiltili anlatım yapılmıştır.

فهيات ما ينبغي من الأطعمة والأشربة وغير ذلك وأحضرت بين يديه وقلت له: بسم الله، فتقدم إلى المائدة ومد يده الشمال

[C.1/s. 87] (41)

(41)'de ev sahibi konuğunu sofraya davet ederken sadece besmele ile yetinerek aslında eksiltili anlatıma başvurmuştur.

وشددت بها الفلك وقلت إن سلمت فمن الله [C.3/s. 36] (42)

(42)'de ise görüldüğü üzere şart cümlesinin cevabında özne ve yüklem eksiltisi yapılmıştır.

Yukarıdaki alıntılardan anlaşıldığı gibi BGM'de başvuru eksiltili anlatımların çoğunlukla karşılıklı diyaloglarda gerçekleştiği görülmüştür. Aynı zamanda BGM'nin anlatı metinlerinden oluşması ve içinde açıklayıcı metin pek içermiyor olmasından olsa gerek eksiltili yapılara oldukça az başvurulduğu dikkat çekmektedir.

2.1.1.3. Metinde Başvurulan Bazı Değişiklikler

Metin bağdaşıklığı sağlayan unsurlardan biri olan değişim, sözcük ve sözcük gruplarının değiştirilmesiyle gerçekleştirilmektedir. Bu haliyle değişim, sözlüksel bağdaşıklığa benzemektedir.

ثم أنه رمى عنق زوجته وكذلك أعناق الجواري والعبيد [C.1/s.9] (43)

فرجع إلى بلده وقضى جميع تعلقاته وأوصل الحقوق إلى أهلها وأعلم زوجته وأولاده بما جرى له فبكوا وكذلك جميع أهله ونساءه

وأولاده [C.1/s.12] (44)

وأوقفهم تحته لأجل الصلب وصاروا ينتظرون الإذن من الخليفة وصار الخلق يتباكون على جعفر وعلى أولاد عمه. فبينما هم كذلك

وإذا بشاب حسن نقي الأثواب يمشي بين الناس مسرعا إلى أن وقف بين يدي الوزير [C.1/s. 62] (45)

(43), (44) ve (45)'de benzer biçimde alıntılardaki eylemleri tekrar etmek yerine (كذلك) ile değiştirildiği görülür. “كذلك / aynı şekilde, öyle” ifadesiyle ne kastedildiğinin anlaşılması tabii ki eksiltili anlatımda olduğu gibi metnin öncesine bağlı olmaktadır.

فقال واحد منهم اسمي ماجدي وأمي علوي وأبي عز الدين، وقال الآخر مثل قوله والآخر كذلك إلى أن جاء الدور إلى

عجيب [C.1/s. 75] (46)

Görüldüğü üzere (46)'da (الآخر) ve (كذلك) sözcükleriyle değiştirim yapıldığı söylenebilir. Aslında (الآخر) sözcüğünü, niteleneni eksiltilmiş bir sıfat tamlamasının eksiltili bir anlatım yapısı olarak değerlendirilmesi mümkün görünmektedir.

(47) [C.1/s. 81] فقال لا بد من صلبك وكل هذا والنجار يصلح الخشب وهو ينظر إليه ولم يزالوا كذلك إلى أن أقبل الليل

(48) [C.1/s. 90] والله من يوم رأيتك ما لذي نوم ولا طاب لي طعام فقلت: وأنا كذلك

(49) [C.2/s. 66] قال نعمة لأبيه: فإذا كان كذلك فأنا أتزوجها، ثم إنه دخل على والدته

(47), (48) ve (49)'a (كذلك) ile değiştirime başvurulduğu dikkat çeker. Değiştirim, “tekrar”da olduğu gibi metin sözcükleri arasında ilişki kurarak bağdaşıklık sağlamaktadır.

(50) [C.4/s. 330] يا وزير أنه حصل كذا وكذا فما تقول في هذا الأمر؟ قال: يا ملك الزمان إن هذه الحالة

(50)'de ise (كذا وكذا/şöyle şöyle) ifadesiyle değiştirime başvurularak konunun uzunca anlatılmasından kaçınılmış, metnin devamında ise (الأمر) ve (الحالة) gibi yaygın kullanılan iki genel anlamlı sözcük kullanılarak tekrar yapılmıştır.

BGM'de hem isim hem fiil değiştiriminde (كذلك) sözcüğünün kullanılması dikkat çekmiştir.

2.1.1.4. Metinde “Bağlama” ile Gerçekleştirilen Bağdaşıklık Görünümleri

Bu çalışmada tümceler arası ilişkiler ve metinsel bir bütünün içindeki bağıntılar üzerinde durulmaya çalışmakta önceki bölümlerde olduğu gibi tümce içi ilişkiler inceleme konusu yapılmamaya çalışılmaktadır. Zaten söylembilim çalışmalarında tümce üstü çalışmalar öncelenmektedir. Bağlama (العطف) konusunda da sadece tümceler arası bağlantılara işaret edilecektir. Sözbilimin “bağlama ve ayırma/الوصل والفصل” konusuna dikkat çekilecektir.

قال الشيخ يا ولدي لا تهتم ولا تفكر فقم بنا إلى السوق [C.3/s. 36] (53)

2. bölümde ele alındığı gibi iki tümcenin bir birbirine atfedilebilmesi için gerekli şartlar bulunmaktadır. Bunlardan bir tanesi, iki tümcenin aynı kiplik özelliği taşımasıdır. (53)’ de birbirine bağlanan iki tümce de “tasarlama kipi”nde olmasından bağlama yapılmıştır.

والله ما كنت لصاً يا أبا ثقة ولم أكن سارقاً يا أحسن الناس [C.1/s. 91] (54)

والأسد لولا فراق الغاب ما قنصت والسهم لولا فراق القوس لم يصب [C.1/s. 65] (55)

(54) ve (55)’de ise her iki beyitin mısralarının başladığı ilk tümceleri “bildirme kipi”nde olduğundan dolayı tümceler birbirine bağlanmıştır.

خرجت أطلب رزقي وجدت رزقي توفي [C.1/s. 16] (56)

(56)’de ise iki tümce arasında tam bir bağlantılılık ilişkisinden dolayı “ayırma/الفصل”nın yapılmış olduğunu söylemek mümkündür.

BGM’nin anlatı metni olmasından dolayı anlatılarda tümcelerin çoğunlukla birbirine atfedildiği görülmüştür. Anlatılardaki “bağlama” işlemi (و) ile olduğu kadar diğer bazı bağlama edatlarıyla da yapıldığı dikkat çekmektedir.

2.1.1.5. Bağlantı Ögeleriyle Gerçekleştirilen Bağdaşıklık

i. EKLEME

• Birleştirme

فنظرت إليه ابني وغطت وجهها وبكت ثم إنها ضحكت وقالت: يا أبي قد خس قدرتي عندك حتى تدخل علي الرجال الأجانب.

فقلت لها: وأين الرجال الأجانب ولماذا بكيت وضحكت؟ [C.1/s. 13] (55)

فلما رأى الصياد ذلك العفريت ارتعدت فرائصه وتشبكت أسنانه، ونشف ريقه وعمي عن طريقه [C.1/s. 17] (56)

(55) ve (56)'ya bakıldığında (و) bağlacıyla tümcelerin birleştirme yoluyla birbirine eklendiği görülmektedir. Yukarıda değinildiği gibi BGM'de (و) bağlacının oldukça yaygın bir biçimde kullanıldığı dikkat çekmektedir.

• Ayırma (Seçenek Sunma)

فَقَالَتْ لَهُ: يَا أَبْتَ زَوْجِي هَذَا الْمَلِكُ فَإِمَّا أَنْ أَعِيشَ وَإِمَّا أَنْ أَكُونَ فِدَاءَ لِبَنَاتِ الْمُسْلِمِينَ [C.1/s.10] (57)

(57)'de görüldüğü gibi (فإما... وإما ...) yapısının “seçenek sunma” yoluyla iki tümceyi birbirine eklediğinden bahsetmek mümkündür.

وَقَالَتْ: أَصَحِّحْ أَتَيْتَ عِنْدِي أُمَ هَذَا مَنَامَ [C.1/s. 90] (58)

إِنِّي رَأَيْتُ وَقُوفَ الْمَاءِ يَفْسِدُهُ فَإِنْ جَرَى طَابَ أَوْ لَمْ يَجْرَ لَمْ يَطْبُ [C.1/s. 65] (59)

Yine (58)'da (... أم ...) bileşkesinin, (59)'da ise (و) bağlacının ayırma yoluyla iki tümceyi birbirine ekledikleri görülmektedir.

ii. KARŞITLAMA

فَقَالَ الْعَفْرِيتُ: أَطْلَقْنِي فَهَذَا وَقْتُ الْمَرُوءَاتِ وَأَنَا أَعَاهِدُكَ أَنِّي لَمْ أَسْؤُكَ أَبَدًا بَلْ أَنْفَعُكَ بِشَيْءٍ يَغْنِيكَ دَائِمًا

[C.1/s. 24] (60)

(60)'a (بَلْ) bağlacı iki tümce arasında tam bir karşıtlık oluşturarak bağlantı kurmaktadır. Böylelikle metin bir karşıtlık iletisi verirken diğer yandan metnin bağdaşıklık görünümüne katkı sağlanmaktadır.

فَقَالَتْ: لَا تَرُوحْ بَلْ اجْلِسْ فَجَلَسَتْ [C.1/s. 80] (61)

فَقَالَ الْمَلِكُ: مَا هَذَا بِأَعْزَبَ مِنْ حَدِيثِ الْأَحْذَبِ بَلْ حَدِيثِ الْأَحْذَبِ أَعْزَبُ مِنْ ذَلِكَ وَلَا بَدَّ صُلْبَكُمْ جَمِيعًا. وَهَنَا أَدْرَكَ شَهْرَزَادَ

الصَّبَاحَ فَسَكَنْتَ عَنِ الْكَلَامِ الْمَبَاحِ. [C.1/s. 96] (62)

وَقَالَ لَهُ: يَتَا وَلَدِي لَيْسَتْ نَعَمَ أَخْتُكَ بَلْ هِيَ جَارِيَتُكَ وَقَدْ اشْتَرَيْتَهَا عَلَى اسْمِكَ [C.2/s. 66] (63)

Aynı şekilde (61), (62) ve (63)'de de (بل) bağlacının tümceler arasında tam kurduğu bir karşıtlık ilişkisi sayesinde bağdaşıklık işlevi gerçekleştirdiği görülmektedir.

فقال عجيب والله يا سيدتي إن طبيخك هذا غير متقن نحن في هذه الساعة رأينا في المدينة طباحاً طبخ رمان ولكن رائحته يفتح لها القلب، وأما طعامه فإنه يشتهي نفسي المتخوم أن يأكل وأما طعامك بالنسبة إليه فإنه لا يساوي كثيراً ولا قليلاً [C.1/s. 80]

(64)

(64)'de ise (وأما) bağlacının karşıtlık iletisinden bahsedilebileceği gibi bir alt konuya geçiş iletisi verdiğini söylemek de mümkün görünmektedir. Hiç kuşkusuz her iki durumda da bağlaç metinsel bağdaşıklık gerçekleştirmektedir.

iii. NEDENSELLİK

• Neden-Sonuç

أني تذكرت الخزانة التي أعطيتها لك في قصري فرجعت [C.1/s.8] (65)

قالت: بلغني أيها الملك السعيد أن الصياد لما قال للعفريت لا أصدقك أبداً حتى أنظرك بعيني في القمقم فأنفص العفريت وصار دخاناً

صاعداً إلى الجو، ثم اجتمع ودخل في القمقم قليلاً [C.1/s. 18] (66)

(65) ve (66)'daki yer alan (ف) bağlacı iki dil birimi arasında nedeni sonuca bağlayarak nedensellik ilişkisi kurmaktadır. Metinde kurulan nedensellik ilişkisi ise metni anlamlandırma sürecinde başvuru olan önemli bir bağlantı biçimidir.

أتى وما معه شيء فقلت له: يا أخي أما أشرت عليك بعدم السفر؟ فبكي وقال: يا أخي قدر الله عز وجل علي هذا [C.1/s.14]

(67)

(67)'de kullanılan (ف) bağlacı ise nedensellik iletisi verdiği gibi sıralılık iletisi verdiğini söylemek de mümkün görünmektedir. Zaten araştırmalar, bir bağlacın bazen birden fazla ileti verdiğini göstermiştir.

• Sonuç-Neden

فقال الملك في نفسه: والله لا أقتلها حتى أسمع بقية حديثها لأنه حديث عجيب [C.1/s. 20] (68)

وقال أيها الملك هب لنا دم هذا الحكيم، لأننا ما رأيناه فعل معك ذنباً إلا أبارك من مرضك الذي أعيا الأطباء والحكماء. فقال لهم الملك لم تعرفوا سبب قتلي لهذا الحكيم وذلك لأنني إن أبقيته فأنا هالك لا محالة ومن أبرأني من المرض الذي كان بي بشيء أمسكته بيدي فيمكنه أن يقتلني بشيء أشبه [C.1/s. 23] (69)

فلما طلع الصياد إلى الملك وقدم له السمك تعجب الملك غاية العجب من ذلك السمك الذي قدمه إليه الصياد لأنه لم ير في عمره مثله صفة ولا شكلاً [C.1/s. 25] (70)

(68), (69) ve (70)'e bakıldığında tümceler arasında (لأن) bağlacıyla sonuç nedene bağlanarak nedensellik ilişkisi kurulmuştur.

ثم قال وعزمت على نفسي أن لا أعود أبداً حتى أنظر جميع المدن والبلدان، فلما سمع الوزير كلامه قال له يا ولدي لا تطاوع النفس فترميك في الهلاك، فإن البلدان خراب وأنا أخاف عليك من عواقب الزمان. [C.1/s. 66] (71)

أجعلك وزيرا مكاني وألزم أنا بيتي فإني صرت رجلا كبيرا [C.1/s. 66] (72)

(71) ve (72)'de (ف) bağlacının, (65) ve (66)'de gerçekleştirdiği neden-sonuç işlevinden farklı olarak sonucu nedene bağlayarak nedensellik iletisi verdiği görülmektedir.

ورأيت كأنهم خرجوا دكاكي وكسروا مواعيني وحطوني في صندوق وجاؤوا بالنجار ليصنع لي لعبة من خشب لأنهم أرادوا صليي عليها فالحمد لله الذي جعل ذلك كله في المنام [C.1/s. 82] (73)

وقال لها: امضي إلى دار الربيع واجتمعي بالجارية نعم وتسبي في أخذها لأنه لم يوجد على وجه الأرض مثلها، فقبلت العجوز من الحجاج ما قاله [C.2/s. 67] (74)

Yukarıda işaret edildiği gibi (لأن) bağlacının (73) ve (74)'de tümceler arası nedensellik ilişkisi kurularak metinsel bağdaşıklık gerçekleştirmiştir.

iv. ZAMAN

• Sıralılık

جهزت حالي وقد برزت خارجاً من مدينتي، ثم أني تذكرت الخرزة التي أعطيتها لك في قصري فرجعت

(75) [C.1/s. 8]

(75)'e bakıldığında (ثم) bağlacının zamanda sıralılık iletisi verdiğinden bahsedilebilmektedir.

وإذا بشيخ كبير قد أقبل عليه ومعه غزالة مسلسلة فسلم على هذا التاجر وحياء (76) [C.1/s.12]

وسافر أخي بتجارته وغاب عنا مدة سنة مع القوافل ثم أتى وما معه شيء فقلت له: يا أخي أما أشرت عليك بعدم السفر؟ فبكي

وقال: يا أخي قدر الله عز وجل علي بهذا ولم يبق لهذا الكلام فائدة [C.1/s.14] (77)

(76) ve (77)'de (ف) ve (ثم) bağlaçları zamanda sıralılık kurmaktadır. Burada belirtmek gerekirse (ف) bağlacı sonraki olayın öncekinin hemen peşi sıra gerçekleştiğine işaret ederken (ثم) bağlacı önceki olayla sonraki olay arasında belirli bir sürenin geçmiş olduğuna işaret etmektedir. Bu yönle (ثم) bağlacı zamanda sonralık iletisi verdiğinden bahsedilebilir.

• Eş Zamanlılık

وأكل كسرة كانت معه وتمر، فلما فرغ من أكل التمرة رمى النواة وإذا هو بعفريت طويل القامة ويده سيف [C.1/s.11]

(78)

(78)'de (وإذا) bağlacı tümceler arasında eş zamanlılık ilişkisi kurmaktadır. Bu durum aynı zamanda bir şeyin ansızın gerçekleştiğini ifade eden (وإذا) bağlacıyla desteklenmiştir.

فبينما هو جالس يبكي على ما يحصل له وإذا بشيخ كبير قد أقبل عليه ومعه غزالة مسلسلة فسلم على هذا التاجر

وحياء (79) [C.1/s.12]

(79)'de eş zamanlılık iletisi (بينما) bağlacı sayesinde gerçekleşmektedir.

Burada da bir şeyin ansızın olduğunu ifade eden (وإذا) bağlacı eş zamanlılık iletisini güçlendirmiştir. Alıntı sonunda yer alan tümcenin öncesine zamanda sıralılık iletisi veren (ف) bağlacıyla bağlandığı ayrıca dikkat çekmektedir.

فقال الجني: هذا حديث عجيب وقد وهبت لك ثلث دمه فعند ذلك تقدم الشيخ صاحب الكلبيين السلاقيتين [C.1/s.15] (80)

فلما كان الليل، دخلت داري فوجدت هاتين الكلبيين مربوطتين فيها، فلما رأيتني قاما إلي وبكيا وتعلقا بي [C.1/s. 15] (81)

فبينما هم في الكلام وإذا بشيخ كبير يفسح الناس ويمشي بينهم بسرعة [C.1/s. 62] (82)

فبينما هو جالس عند تربة أبيه إذ قدم عليه يهودي من البصرة [C.1/s. 69] (83)

ثم إن الوزير قام من وقته وساعته وصاح على الرجال الذين معه وقال يمضي منكم عشرون رجلاً إلى دكان الطباخ ويهدموها ويكنفونه بعمامته ويجرونه غصباً إلى مكاني من غير إيذاء يحصل له، فقالوا له نعم ثم إن الوزير ركب من وقته وساعته إلى دار السعادة

واجتمع بنائب دمشق وأطلعه على الكتب التي معه من السلطان فوضعها على رأسه بعد تقبيلها [C.1/s. 80-1] (84)

قالت: بلغني أن بدر الدين تعجب وتخير، فعند ذلك قالت له ست الحسن: مالي أراك متعجباً متحيراً ما كنت هكذا في أول

الليل [C.1/s. 82] (85)

ويشربون على نغمات الأوتار وهم في لذة وحبور وفرح وسرور فبينما هم كذلك إذ دخل عليهم أمير المؤمنين [C.2/s. 75]

(86)

(80)-(86) arasında yer alan alıntılarda koyu punto ile işaretlenen sözcük ve sözcük grupları eş zamanlılık iletisi vermekte ve tümcelerin birbiriyle bağlantısını kurmaktadır. Böylelikle zamanlılık bağıntısıyla metnin bağdaşık yapısı güçlenmektedir.

•Öncelik

واغدر به قبل أن يغدر بك [C.1/s. 23] (87)

قد قيل لي إنك جاسوس وقد أتيت لتقتلني وها أنا أقتلك قبل أن تقتلني [C.1/s. 23] (88)

(87) ve (88)'de görüldüğü gibi (فيل) bağlacı zamanda öncelik iletisi vermektedir.

• Sonralık

بعد ذلك تقدم السيف وغمي عينيه وشهر سيفه [C.1/s. 23] (89)

فلا بد من قتله وبعد ذلك آمن على نفسي [C.1/s. 23] (90)

فأكلنا وانصرفنا وبعد ذلك جرى لي مع الأحب ما جرى [C.1/s. 96] (91)

وبعد ذلك توجهت إلى مدينة بغداد دار السلام ومعى الحمول والمتاع والأسباب شيء كثير له قيمة عظيمة ثم جئت إلى حارثي ودخلت بيتي وقد جاء جميع أهلي وأصحابي ثم إني اشتريت لي خدماً وحشماً ومماليك وسراري وعبيداً حتى صار عندي شيء كثير،

واشتريت لي دوراً [C.3/s. 9] (92)

وجئت إليه فضربته على رأسه وهو نائم فاختلط لحمه بدمه وقد قتل فلا رحمة الله عليه وبعد ذلك مشيت في الجزيرة وقد ارتاح

خاطري [C.3/s. 28] (93)

فقلت له بالله عليك يا سيدي اتتني بشيء من الطعام فإني جائع وبعد ذلك أسألني عما تريد [C.3/s. 33] (94)

(89)-(94) arasında yer alan sözceler incelendiğinde zamanda sonralık iletisi veren (بعد) bağlacının (ذلك) işaret ismiyle birleşerek (بعد ذلك) şeklinde kalıp halinde aynı işlevi görmesi dikkat çekmektedir. Bu arada (ذلك) işaret isminin metnin öncesine gönderim gerçekleştiriyor olması metin yapısını oldukça güçlendirmektedir.

v. KOŞUL

قد قالت القدماء من لم ينظر في العواقب فما الدهر له بصاحب، وقد رأيت الملك على غير صواب

[C.1/s. 20] (95)

فلعل هذا الحكيم أتى جاسوساً في طلب هلاكه، وإذا كان أبرأني بشيء أمسكته بيدي فإنه يقدر أن يهلكني بشيء أشبه [C.1/s.

22] (96)

فقال له الوزير: أرسل إليه في هذا الوقت واطلبه، فإن حضر فاضرب عنقه فتكفي شره وتستريح منه

[C.1/s. 22] (97)

فإن عشت فلم أنصح وإن مت فأنع لي ذوي النصح من بعدي بكل لسان [C.1/s. 23] (98)

[C.1/s. 23] (99) إن أبقيته فأنا هالك لا محالة

فهل لك أن تأخذ إبنتي جارية لخدمتك وتكون لها بعلا. فإن كنت تقبل ذلك أطلع إلى سلطان البصرة وأقول له أنه ولد أخي

وأوصلك إليه، حتى أجعلك وزيرا مكاني [C.1/s. 66] (100)

وإن تذكروا اسمي عند قبري يجيكم أنين عظامي عند رفع نداكم [C.1/s. 94] (101)

إذا كنت لي مولي أعيش بفضلته وسيفاً به أفني رقاب النواب

فما لي إلى زيد وعمرو شفاعه سواك إذا ضاقت علي مذاهي [C.2/s. 67] (102)

(95)-(102) arasındaki alıntılara bakıldığında koyu punto ile işaretli bağlaçların tümceler arasında koşul ilişkisi kurduğu rahatlıkla görülebilmektedir. Böylelikle koşul ilişkisine bağlı olarak metnin örgüsü desteklenmektedir.

vi. KONU DEĞİŞİMİ

• Yeni Konu

فدعوت له وشكرته على فضله وإحسانه، فبينما نحن في هذا الكلام وإذا بالحصان قد طلع من البحر وصرخ صرخة عظيمة، ثم وثب

على الفرس [C.3/s. 7] (103)

(103)'de görüldüğü üzere metinde içinde (... ب ... وإذا ... فبينما ...) bileşkesiyle yeni bir konuya geçiş yapıldığı söylenebilir. BGM'de bir anlatı içinde yeni bir konuya geçiş yapılacağı zaman bu ve benzeri yapılardan yararlanıldığı görülür. “biz bu konuya dalmışken birden denizden çıkan at çıktı” şeklinde alıntı da olduğu gibi anlatı yeni bir bağlama ve yeni bir konuya çekilmektedir.

• Alt Konu

فانك تعلم أن الذكر أفضل من الأنثى وولدي ذكر ويذكر به وخلاف ابنتك فقال ومالها قال لا ذكر بها بين الأمراء ولكن أنت تريد

أن تفعل معي على رأي الذي قال أن أردت أن تطرده فأجمل الثمن غاليا [C.1/s. 64] (104)

(104)'de genel olarak karşıtlık ilişkisi kuran (ولكن) bağlacının burada bir alt konuya geçişi sağladığı söylenebilir. Burada bağlacın aynı zamanda bir düzeltme iletisi verdiği de düşünülebilir.

هذا ما كان من قصة الأحذب وأما ما كان من قصة بدر الدين البصري فإنه خلى الأحذب والعفريت يتخاصمان ودخل البيت

وجلس داخل المخدع [C.1/s. 72] (105)

(105)'de (وأما) bağlacının bir alt konuya ya da ikinci bir konuya geçiş işlevinden bahsedilebilir.

vii. AÇIMLAMA

•Örnekleme

فقال العفريت افتح لي حتى أحسن إليك فقال له الصياد تكذب يا ملعون، أنا مثلي ومثلك مثل وزير الملك يونان والحكيم رويان،

فقال العفريت: وما شأن وزير الملك يونان والحكيم رويان وما قصتهما. [C.1/s. 18] (106)

(106)'ya bakıldığında örnekleme yoluyla açıklama yapılmıştır. Bu durum aynı zamanda yeni anlatıya kolay bir geçiş sağlamıştır.

فقال الحكيم أبقني يقيقك الله ولا تقتلني يقتلك الله، ثم أنه كرر عليه القول مثلما قلت لك أيها العفريت وأنت لا تدعني بل تريد قتلي

[C.1/s. 23] (107)

رق الزجاج وراقت الخمر فتشاهما وتشاكل الأمر

فكأنما خمر ولا قدح وكأنما قدح ولا خمر [C.1/s. 118] (108)

(107) ve (108)'de yukarıda olduğu gibi örnekleme yoluyla açıklama gerçekleştirilmiştir.

• Açıklama

والله مالي ذنب إلا إهم غضبوني وما عرفت أن لها عشاقاً من الجواميس ولكن أنا تائب إلى الله ثم إليك

(108) [C.1/s. 71]

فقال عجيب والله يا سيدتي إن طبيخك هذا غير متقن نحن في هذه الساعة رأينا في المدينة طباًحاً طبخ رمان ولكن رائحته يفتح لها

القلب، وأما طعامه فإنه يشتهي نفسي المتخوم أن يأكل (109) [C.1/s. 80]

(108) ve (109)'e bakılırsa (ولكن) yaygın kullanımındaki karşıtlık ve düzeltme iletişine ek olarak bir açıklama işlevi dikkat çekmektedir.

viii. DÜZELTME

وقالوا نحن نلعب لعبة ولكن ما يلعب إلا من يقول لنا عن اسم أمه واسم أبيه واتفقوا على ذلك

(110) [C.1/s. 75]

(110)'da (ولكن) bir tür düzeltme iletişisiyle tümceleri birbirine bağlamaktadır.

والله ما كنت لصاً يا أختة ولم أكن سارقاً يا أحسن الناس

ولكن رمتني صروف الدهر عن عجل فزاد همي ووسواس إفلاسي

وما رميت ولكن الإله رمى سهماً فطير تاج الملك عن رأسي (111) [C.1/s. 91]

(111)'de (ولكن) bağlacı tam bir düzeltme iletişisi vermekte ve tümcelerin birbiriyle olan bağlantısını sağlamaktadır.

2.1.1.7. Metindeki Sözlüksel Bağdaşıklık Görünümleri

2.1.1.7.1. Tekrarlarla Gerçekleştirilen Bağdaşıklık

ولا تخافا من هذا العفرية فقالا لها: بالله عليك أن تسامحينا من هذا الأمر، فقال لهما بالله عليكما أن تترلا وإلا نبهت عليكما

العفرية فيقتلكما شر قتلة (112) [C.1/s.8]

Görüldüğü üzere (112)'de metinde sözcük ve sözcük grublarının hem aynen tekrarı hem de (الأمر) gibi genel anlamlı bir sözcük kullanımıyla sözlüksel bağdaşıklık gerçekleştirilmiştir.

وهما في غاية البسط والانشراح. لم يزالا على هذه الحالة إلى أن اشتاق الكبير إلى أخيه الصغير [C.1/s.7] (113)

(113)'e bakıldığında önceki cümlede yakın anlamlı iki sözcüğün yerine ikinci tümcede genel anlamlı sözcük kullanımıyla tekrar yapılarak iki tümce arasında bağdaşıklık gerçekleştirilmiştir.

فتذكر الملك شاه زمان ما كان من أمر زوجته فحصل عنده غم زائد [C.1/s.7] (114)

وقالت لهما بالإشارة انزلا ولا تخافا من هذا العفريت فقالا لها: بالله عليك أن تسامحينا من هذا الأمر

[C.1/s.8] (115)

فلما سمعا منها هذا الكلام تعجبا غاية العجب [C.1/s.9] (116)

فلما سمع الوزير من ابنته هذا الكلام حكى لها ما جرى له من الأول إلى الآخر مع الملك [C.1/s.9] (117)

(114), (115), (116) ve (117)'de yukarıda belirtildiği gibi genel anlamlı sözcük kullanımıyla tekrar yapılmıştır.

فقالته: لا بد من ذلك فقال: أخشى عليك أن يحصل لكن ما حصل الحمار والنور مع صاحب الزرع [C.1/s.10] (118)

وقال للراعي: ابق هذا العجل بين البهائم. كل ذلك والجني يتعجب من حكاية ذلك الكلام العجيب ثم قال صاحب الغزالة: يا سيد

ملوك الجان كل ذلك جرى وابنة عمي هذه الغزالة تنظر [C.1/s.13] (119)

وبكت ثم إنها ضحكت وقالت: يا أبي قد خس قدرتي عندك حتى تدخل علي الرجال الأجانب. فقلت لها: وأين الرجال الأجانب

ولماذا بكيت وضحكت؟ [C.1/s. 13] (120)

(118), (119) ve (120) aynı kelimenin ya da kelime grubunun tekrarıyla sözlüksel bağdaşıklık yapılmıştır. Burada dikkat etmek gerekirse (118)'de yapılan aynen tekrarda sözcüklerin köklerinin aynı, biçimlerinin farklı, (119)'de kalıpsal bir

tekrar olgusu ve (120)'de ise aynen tekrar olgusuna ek olarak zıtlık ilişkisine dayalı bir eş dizimlilik olgusu görülebilecektir.

وأدرك شهرزاد الصباح فسكتت عن الكلام المباح. فقالت لها أختها: يا أختي ما أحلى حديثك وأطيبه وألذه وأعذبه فقالت: أين

هذا مما أحدثكم به الليلة القابلة إن عشت وأبقاني الملك [C.1/s. 15] (121)

(121)'deki ifade, her gece anlatısının sonunda söylenen en önemli kalıpsal ifade tekrarları arasındadır. Bu ve benzeri tekrarların doğal olarak uzun metinlerde/söylemlerde gerçekleştirdiği metinsel bağdaşıklık işlevi oldukça önemlidir. Bu ifadeler sadece bir anlatı/söylem içinde devamlılık ve bağlantılılık sağlamıyor aynı zamanda anlatılar arasında bağ kurup çerçeve anlatının zihinde hep canlı kalmasını sağlamaktadır.

خرجت أطلب رزقي وجدت رزقي توفي [C.1/s. 16] (122)

Görüldüğü gibi (121)'de aynen tekrar yapılarak tümceler arası ilişki güçlendirilmiştir.

فلما رأى الصياد ذلك العفريت ارتعدت فرائضه ... فلما سمع المارد كلام الصياد قال: لا إله إلا الله أبشر يا صياد، فقال الصياد:

بماذا تبشرنى فقال بقتلك في هذه الساعة أشر القتلات قال الصياد: تستحق على هذه الإشارة يا قيم العفاريت زوال الستر عنك، يا

بعيد لأي شيء تقتلني وأي شيء يوجب قتلي وقد خلصتك من القمقم ونجيتك من قرار البحر [C.1/s. 17] (122)

(122)'de (العفريت/ المارد/ بعيد) gibi sözcükler aynı anlamda kullanılarak, aynı kökten sözcükler tekrar edilerek, benzer iki sözcenin tekrar edilmesi ve yakın anlamlı iki sözce kullanılmasıyla tekrar yapılmıştır.

فقال له العفريت: وهل أنت لا تصدق أنني كنت فيه فقال الصياد لا أصدق أبداً حتى أنظرك فيه بعيني، وأدرك شهرزاد الصباح

فسكتت عن الكلام المباح. [C.1/s. 18] (123)

فقال العفريتُ لا بد من قتلِكَ، فتمن علي أي موة تموتها ... فانتفض العفريت وصار دخاناً صاعداً إلى الجو، ثم اجتمع ودخل في القمقم قليلاً، حتى استكمل الدخان داخل القمقم وإذا بالصيد أسرع وأخذ سداً الرصاص المختومة وسد بها فم القمقم ونادى

العفريت، وقال له: تمن علي أي موة تموتها [C.1/s. 18] (124)

وهو لا يوجد مثله في هذا الزمان في الدنيا غرباً وشرقاً، فكيف أنت تقول عليه هذا المقال [C.1/s. 20] (125)

فاعلم أيها العفريت أن الملك يونان لو أبقى الحكيم رويان لأبقاه الله، ولكن أبي وطلب قتله فقتله الله وأنت أيها العفريت لو أبقيتني لأبقاك الله. وأدرك شهرزاد الصباح فسكت عن الكلام المباح، فقالت لها أختها دنيا زاد: ما أحلى حديثك فقالت: وأين هذا مما

أحدثكم به الليلة القابلة إن عشت وأبقاني الملك [C.1/s. 24] (126)

فلما سمع جعفر كلام الشاب وما أبداه من الخطاب فرح بخلاص نفسه وحزن على الشاب. فبينما هم في الكلام وإذا بشيخ كبير

يفسح الناس ويمشي بينهم بسرعة [C.1/s. 62] (127)

وقال من منكمما قتل هذه الصبية فقال الشاب ما قتلتها إلا أنا وقال الشيخ ما قتلها إلا أنا [C.1/s. 62] (128)

لا تسأل الدهر إنصافاً فتظلمه ولا تلمه فلم يخلق لإنصاف [C.1/s. 78] (129)

والله ما كنت لصاً يا أختة ولم أكن سارقاً يا أحسن الناس [C.1/s. 91] (130)

وأنت اليوم عزيز فقد جرى عليك القضاء بسبب حتى عدمت يمينك وأنا لا أقدر على مكافأتك ولو بذلت روحي لكان ذلك قليلاً ولك الفضل ثم قالت لي: تسلم مالك فتسلمته ثم نقلت ما في صندوقها إلى صندوقي ... فقالت: لقد بذلت جميع مالك ويدك في محبتي فكيف أقدر على مكافأتك والله لو بذلت روحي في محبتك لكان ذلك قليلاً وما أقوم بواجب حقك علي [C.1/s. 92]

(131)

وأنا مثل السكران دائخ من شدة السهر والجوع والخوف وتمشيت في الوادي. وبينما أنا على هذه الحالة وإذا بذبيحة قد سقطت من

قدامي [C.3/s. 12] (132)

واشدت فزعنا وصرنا مثل الموتى من شدة الخوف والجزع والفزع. وأدرك شهرزاد الصباح فسكت عن الكلام المباح. وفي الليلة السابعة الأربعون بعد الخمسمائة قالت: بلغني أيها الملك السعيد، أن السندباد البحري ورفقته لما رأوا هذا الشخص الهائل الصورة وحصل لهم غاية الخوف والفزع، فلما نزل على الأرض جلس قليلاً على المصطبة، ثم إنه قام وجاء عندنا [C.3/s. 14-5]

(133)

والله أني قد عفوت عنك من قبل مجيء هؤلاء الأولاد لكوني رأيتك عفيفة نقية وحرّة نقيّة، بارك الله فيك وفي أبيك وأملك وأصلك

وفرعك ... وقد رأيتها حرّة نقيّة عفيفة ذكية [C.4/s. 338-9] (134)

احرص على فرط القلوب من الأذى فرجوعها بعد التنافر يَعْسرُ

ان القلوب إذا تنافر ودّها مثل الزجاجة كسرّها لا يَجبرُ [C.4/s. 336-7] (134)

عدمت فؤادي في الهوى أن سلاك فإن فؤادي لا يجب سواكم

وإن نظرت عيني إلى غير حسنكم فلا سرها بعد العباد لقاكم

حلفت بمنى لست أسلوا هواكم وقلبي حزين مغرم بهواكم

سقاني الهوى كأساً من الحب صافياً فيا ليت لما سقاني سقاكم

خذوا رَمَقِي حيث استقرت بكم نوى وأين حللتهم فادفوني جداكم

وإن تذكروا اسمي عند قري يبييكم أنين عظامي عند رفع نداكم

فلو قيل لي ماذا على الله تشتهي لقلت رضا الرحمن ثم رضاكم [C.1/s. 94] (135)

تحكموا فاستطالوا في حكومتهم وعن قليل كان الحكم لم يكن

لو أنصفوا أنصفوا لكن بغوا فبغى عليهم الدهر بالآفات والخن

وأصبحوا ولسان الحال يشدهم هذا بذاك ولا عتب على الزمن [C.1/s. 24] (136)

(123)-(136) arasındaki sözcelere bakıldığında yukarıda açıklandığı gibi aynen tekrar, aynı kökten sözcük kullanımıyla yapılan tekrar, genel anlamlı sözcük kullanımıyla yapılan tekrar, sözcük grublarının aynen tekrarı, eş anlamlı kelime tekrarlarıyla sözlüksel bağdaşıklık gerçekleştirilmiştir. BGM’de tekrar olgusu oldukça dikkat çekicidir.

2.1.1.7.2. Eş Dizimlilikle Gerçekleştirilen Bağdaşıklık

جهزت حالي وقد برزت خارجاً من مدينتي، ثم أني تذكرت الخرزة التي أعطيتها لك في قصري فرجعت [C.1/s. 14] (136)

(136)'da aynı kavram alanından sözcük kullanılarak eş dizimlilik olgusunun gerçekleştirilmiş olduğu söylenebilir.

كم جاهل في الثريا وعالم متخفي [C.1/s. 16] (137)

(137)'ye bakıldığında zıtlık ilişkisine dayalı olarak bir eş dizimlilik gerçekleştirildiği görülmektedir.

ويقول للملك: أبقي يقيقك الله ولا تقتلني يقتلك الله وأنشد قول الشاعر:

نصحتُ فلم أفلح وغشّوا فأفلحوا فأوقعني نصحي بدار هوان

فإن عشت فلم أنصح وإن مت فأنع لي ذوي النصح من بعدي بكلّ لسان

(138) [C.1/s. 23]

Görüldüğü gibi (138)'de zıt anlamlı sözcükler kullanılarak eş dizimlilik oluşturulduğu görülürken “aynen tekrar” olgusu da ayrıca dikkat çekmektedir.

أيها الصياد لا تفعل وأبقي كرمًا ولا تواخذني بعملي، فإذا كنت أنا مسيئًا كن أنت محسنًا

(140) [C.1/s. 24]

وليس لي في هذا الأمر حيلة والذي سلمني في الأول يسلمني في الثاني [C.1/s. 63] (141)

(140)'da karşıtlık ilişkisine bağlı olarak eş dizimlilik oluşturulmuş (141)'de ise aynı dizinin parçası olma ilişkisi kurulmuştur.

سافر تجد عوضا عما تفارقه وانصب فإن لذيد العيش في النصب

ما في المقام لذي لب وذو أدب معزة فاترك الأوطان واغترب

إني رأيت وقوف الماء يفسده فإن جرى طاب أو لم يجر لم يظب

والبدر أقول منه ما نظرت إليه في كل حين عين مرتقب

والأسد لولا فراق الغاب ما قنصت والسهم لولا فراق القوس لم يصب

والتبر كالتراب ملقى في أماكنه والعود في أرضه نوع من الخطب

فإن تغرب هذا عز مطلبه وإن أقام فلا يعلوا إلى رتب [C.1/s. 65] (142)

(142)'de zıtlı anlamlı ve aynı kavram alanından sözcükler kullanılarak eş dizimlilik oluşturulmuştur.

فما زالت لك الأيام بيضاً وأيام الذي عاداك سود [C.1/s. 67] (143)

قمر تكامل في الحاسن وانتهى فالشمس تشرق من شقائق حده [C.1/s. 68] (144)

وقال له يا ولدي أعلم أن الدنيا دار فناء والآخرة دار بقاء [C.1/s. 68] (145)

أستخير الشمس عنكم كلما طلعت وأسأل البرق عنكم كلما لمعا [C.1/s. 78] (146)

(143), (144), (145) ve (146)'da zıt anlamlı ve aynı kavram alanından sözcükler kullanılarak eş dizimlilik oluşturulmuş ve sözlüksel bağdaşıklık gerçekleştirilmiştir.

2.1.1.8. Karşılaştırma Yoluyla Sağlanan Bağdaşıklık

Araştırmalar metin içinde başvuru alan karşılaştırmaların metnin mantıksal-anlamsal yapısıyla ilgili olduğu kadar bu durumun aynı zamanda metinsel bağdaşıklık oluşumunu da güçlendiren bir olgu olduğuna işaret etmektedir. Bu açıdan BGM'den seçilen karşılaştırma biçimleriyle konu ele alınacaktır.

وأدرك شهرزاد الصباح فسكتت عن الكلام المباح. فقالت لها أختها: ما أطيب حديثك وألفظه وألذه وأعذبه فقالت: وأين هذا مما

أحدثكم به الليلة القابلة إن عشت وأبقاني الملك [C.1/s.13] (147)

Görüldüğü gibi (147)'de iki olay/durum arasında karşılaştırma yapılmaktadır. Şehrazad, anlatısını beğenen kardeşine “bu nerde! yarın gece anlatacağın nerde!” diyerek iki anlatı arasında yaptığı karşılaştırma yoluyla anlatıları birbirine bağlamakta ve anlatılar arası biçimsel bir geçiş oluşturmaktadır.

وهذه قصتي. قال الجني: إنها حكاية عجيبة وقد وهبت لك ثلث دمه في جنايته فعند ذلك تقدم الشيخ الثالث صاحب البغلة، وقال

للجني أنا أحكي لك حكاية أعجب من حكاية الاثنين، وتعب لي باقي دمه وجنايته

(148) [C.1/s.15]

(148)'de yine iki anlatı arasında karşılaştırma yapılarak anlatılar arasında bağlantı kurulmaktadır.

وأدرك شهرزاد الصباح فسكتت عن الكلام المباح، فقالت لها أختها: يا أختي ما أحلى حديثك وأطيبه وألذه وأعذبه فقالت لها: وأين

هذا مما أحدثكم به الليلة المقبلة إن عشت وأبقاني الملك. [C.1/s. 20] (149)

Görüldüğü gibi (149), (147)'nin nerdeyse aynen tekrarıdır. Yapının hem tekrar olması açısından hem de karşılaştırma yapıyor olması açısından metin örgüsünde önemli bir işlevi vardır.

قالت وما هذا بأعجب من حكاية الخياط والأحدب واليهودي والمباشر والنصراني فيما وقع لهم قال الملك وما حكايتهم [C.1/s.

(150) 83]

(150)'de görüldüğü üzere karşılaştırma yoluyla anlatılar arasında ilişki kurulmaktadır.

2.2. BİNBİR GECE MASALLARI'NIN ANLAMSAL- MANTIKSAL DÜZEYİ

Bir metnin mantıksal ve anlamsal düzeyi o metnin tutarlılık yapısına bağlıdır. Metnin mantıksal-anlamsal yapısı metin türüne bağlı olarak değişiklik arz etmesinden dolayı bu bölümde metin türüne bağlı inceleme yapılması önemli olmaktadır. Bu açıdan bu bölümün ilk kısmında BGM'nin tutarlılıkla ilgili bulguları doğrultusunda mantıksal yapısı-anlamsal yapısı üzerinde durulacak, ikinci kısmında ilgili metnin anlatı yapısı değerlendirilecektir.

2.2.1. TUTARLILIK GÖRÜNÜMLERİ

Bir metnin tutarlılık yapısının değerlendirilebilmesi için temelde yapılması gereken o metnin konusunun belirlenmesidir. Bu açıdan öncelikli olarak BGM'nin konusuna yönelik tespitlere yer vermek gerekecektir.

2.2.1.1. Söylemin Konusu (موضوع الخطاب)

i. Söylemin Temel Konusu

BGM'nin ana izleği kadının ihaneti ve aldatmasıdır. Ortaya atılan bu tez yine hem anlatıcı hem kahraman olan bir kadın tarafından ustaca çürütülmektedir.

Anlatı, Şehriyar'ın kadının ihanetine hem maruz kalması hem de şahit olmasıyla başlar. Aşağıdaki alıntıda işaret edildiği gibi bu durumun başka alemlerde de vuku bulduğuna bizatihi şahit olmuştur.

فَقَالَتْ لَهَا إِنَّ هَذَا الْعَفْرِيتَ قَدْ اخْتَطَفَنِي لَيْلَةَ عَرْسِي ثُمَّ أَنَّهُ وَضَعَنِي فِي عِلْبَةٍ وَجَعَلَ الْعِلْبَةَ دَاخِلَ الصَّنَدُوقِ وَرَمَى عَلَيَّ الصَّنَدُوقَ سَبْعَةَ أَقْفَالٍ وَجَعَلَنِي فِي قَاعِ الْبَحْرِ الْعَجَاجِ الْمَتَلَاظِمِ بِالْأَمْوَاجِ، وَيَعْلَمُ أَنَّ الْمَرْأَةَ مَنَا إِذَا أَرَادَتْ أَمْرًا لَمْ يَغْلِبْهَا شَيْءٌ [C.1/s.9] (151)

Şehriyar'ın (151)'de ifade edilen bu sözleri duyması ve bu olguyu yaşaması, onun üzerinde çok derin etki bırakmış ve genelleme yaparak kadınlara düşman olmuştur. Anlatıda Şehriyar'ı içine düştüğü bu çıkmazdan kurtacak yine bir kadın olacaktır.

وكانت الكبيرة قد قرأت الكتب والتواريخ وسير الملوك المتقدمين وأخبار الأمم الماضيين. قيل أنها جمعت ألف كتاب من كتب التواريخ المتعلقة بالأمم السالفة والملوك الخالية والشعراء فقالت لأبيها: مالي أراك متغيراً حامل الهم والأحزان وقد قال بعضهم في المعنى شعراً:

قل لمن يحمل همّاً إن همّاً لا يدوم

مثل ما يفنى السرور هكذا تفنى الهموم [C.1/s.9] (152)

(152)'de görüldüğü gibi Şehriyar'ın kadınlarla ilgili olumsuz tezini çürütmesi için karşısına bir kadın kahraman Şehrazad çıkar. Şehrazad alıntıda işaret edildiği gibi okumuş, bir kız olarak babasına nasihat verebilen güçlü ve erdemli bir portre çizmektedir.

فقالت له: بالله يا أبت زوجني هذا الملك فإما أن أعيش وإما أن أكون فداء لبنات المسلمين وسبباً لخلاصهن من بين يديه

(153) [C.1/s.9]

Aynı şekilde Şehrazad (153)'de değinildiği gibi gözü pek ve cesurdur. Ölüm riskini göze alabilmektedir.

BGM'de Şehriyar'a ait olan “kadının sadakatsizliği ve ihaneti” tezine karşı Şehrazad'ın başta anne, eş ve kız kardeş olmak üzere entelektüel duruşuyla kadın kimliğini yücelten tezinin belki dünyada Aristophanes'in Lysistrata'sı ilk sayılırsa ikinci ve en önemli feminist görüşü oluşturabilecek bir anti-tez getirdiği görülmektedir (Onaran, 2004: 20).

Elbette bütün söylem boyunca Şehriyar ile Şehrazad arasında bu mücadelenin sürdüğü söylenemez. Anlatıda çok ustaca geçişlerle farklı farklı konuların, olayların işlendiği görülmektedir.

ii. Söylemin Alt Konuları

BGM’de dikkat çeken alt konular arasında “kusursuz güzellik ve “kader” konuları yer almaktadır.

فقلت له: يا أخي أما أشرت عليك بعدم السفر؟ فبكى وقال: يا أخي قدر الله عز وجل علي بهذا ولم يبق لهذا الكلام فائدة [C.1/s.

(154) 14]

Anlatıda (154)’de işaret edildiği gibi kendi isteği ve arzusuyla yolculuğa çıkan ve sonunda hüsranla dönen kişi bunu doğrudan Allah’ın takdirine bağlamakta ve kendi tercihini göz ardı etmektedir.

قد يسلم الأكمه من حفرة	يسقط فيها الباصر الناظر
ويسلم الجاهل من لفظة	يهلك فيها العالم الماهر
ويعسر المؤمن في رزقه	ويرزق الكافر الفاجر
ما حيلة الإنسان ما فعله	هو الذي قدره القادر [C.1/s. 87-8] (155)
إذا أراد الله أمراً لأمرئ	وكان ذا عقل وسمع وبصر
أصم أذنيه وأعمى قلبه	وسل منه عقله سل الشعر
حتى إذا أنفذ فيه حكمه	رد إليه عقله ليعتبر [C.1/s. 92] (156)

ثم التفت في داخل المغارة فرأيت حية عظيمة نائمة في صدر المغارة على بيضها فاقشعر بدني وأقمت رأسي وسلمت أمري للقضاء

والقدر وبت ساهراً طوال الليل إلى أن طلع الفجر [C.3/s. 11] (157)

Yine yukarıdaki (155), (156) ve (157)’deki alıntılarda kader olgusu işlenmektedir.

Aşağıda (158) ve (159)’daki alıntılarda yapılan güzellik tasviri ve beklentisi karşısında söyleyecek söz kalmamaktadır.

وكان شيخا كبيرا وله ولدان **كأنهما قمران** وكان الكبير شمس الدين وأسم الصغير نور الدين وكان الصغير أميز من الكبير في الحسن والجمال وليس في زمانه أحسن منه حتى أنه شاع ذكره في البلاد فكان بعض أهلها يسافر من بلاده إلى بلده لأجل رؤية جماله

[C.1/s.64] (158)

ثم إن العجوز توجهت إلى إلى الحجاج فقال لها: ما وراءك؟ فقالت له: إني نظرت إلى الجارية فرأيتها لم تلد النساء أحسن في زمانها،

فقال لها الحجاج: إن فعلت ما أمرتك به يصل إليك مني خير حزيل [C.2/s. 68] (159)

ثم مضى إلى إنسان من حاشية الملك وقص عليه ما وقع له فضحك حتى استلقى على قفاه وقال له: يا أخي اعلم أن الملك لا يطيق أن

ينظر إلى أعور لا سيما إن كان الأعور شمالاً فإنه لا يرجع عن قتله [C.1/s. 111] (160)

(160)'de ise fiziksel çirkinlik ya da kusur taşınması ne kadar zor bir yük olarak tasvir edilmektedir.

BGM'nin alt konularının ve birbirinden farklı içerikteki anlatılarının, Şehrâzad'ın anlatılara hep aynı kalıpsal söz öbeklerinin tekrarlarıyla başlamasıyla, başlangıç anlatısıyla ilişkisinin kolaylıkla kurulmasını sağlamaktır. Aynı zamanda kavramsal olarak ana izleğe diğer anlatılar içinde örtük ya da açık gönderimlerde bulunulması önemli olmuştur. Ayrıca her anlatının adı ve içeriğinin birbiriyle ilgili olması her anlatının metin içinde alt bir metin olarak görülmesini sağlamıştır.

BGM, aşağıdaki (161), (162) ve (162)'de alıntılarda görüldüğü gibi Şehrazad'ın Şehriyar'ın kadınlara yönelik takındığı olumsuz tavır, duruş ve düşmanlığı çürütmesi ve Hükümdar Şehriyar'dan hayatıyla ilgili her türlü güven ve garantiyi almasıyla mutlu mesut sonuçlanmaktadır.

وكانت شهرزاد في هذه المدة قد أنجبت من الملك ثلاثة ذكور، فلما فرغت من هذه الحكاية قامت على قدميها وقبلت الأرض بين يدي الملك وقالت له: يا ملك الزمان وفريد العصر والأوان أي جاريته ولي ألف ليلة وليلة وأنا أحدثك بحديث السابقين ومواعظ المتقدمين فهل لي في جنابك من طمعاً حتى أتمنى عليك أمنية؟ فقال لها الملك: تحني يا شهرزاد، فصاحت على الدادات والطواشية وقالت لهم: هاتوا أولادي فجاؤوا لها بهم مسرعين وهم ثلاثة أولاد ذكور واحدٌ منهم يمشي وواحدٌ يجي وواحدٌ يرضع، فلما جاؤوا

بهم وضعتهم قدام الملك وقبلت الأرض وقالت: يا ملك الزمان أن هؤلاء أولادك وقد تمنيت عليك أن تعتقني من القتل إكراماً هؤلاء الأطفال فأنتك أن قتلتني يصير هؤلاء الأطفال من غير أم ولا يجدون من يحسن تربيتهم من النساء.

فعند ذلك بكى الملك وضم أولاده إلى صدره وقال: يا شهرزاد والله أني قد عفوت عنك من قبل مجيء هؤلاء الأولاد لكوني رأيتك عفيفة نقية وحرّة نقيّة، بارك الله فيك وفي أبيك وأملك وأصلك وفرعك، وأشهد الله أني قد عفوت عنك من كل شيء يضرك. فقبلت يديه وقدميه وفرحت فرحاً زائداً وقالت: أطال الله عمرك وزادك هبة ووقاراً. وشاع السرور في سرايا الملك حتى انتشر في المدينة وكانت ليلة لا تعد من الأعمار ولونها أبيض من وجه النهار، وأصبح الملك مسروراً وبالخير مغموراً [C.4/s. 338-9] (161)

فأرسل إلى جميع العسكر فحضروا وخلع على وزيره أبي شهرزاد خلعةً سنّيةً جليّةً وقال له: سترك الله حيث زوجتني ابتك الكرمّة التي كانت سبباً لتوبي عن قتل بنات الناس وقد رأيتها حرة نقيّة عفيفة ذكية ورزقي الله منها ثلاثة ذكور والحمد لله على هذه النعمة الجزيلة [C.4/s. 339] (162)

ثم خلع على كافة الوزراء والأمراء وأرباب الدولة الخلع السنّية وأمر بزيّنة المدينة ثلاثين يوماً ولم يكلف أحداً من أهل المدينة شيئاً من ماله بل جعل جميع الكلفة والمصاريف من خزانة الملك فزينوا المدينة زينة عظيمة لم يسبق مثلها ودقت الطبول وزمرت الزمور ولعب سائر أرباب الملاعب وأجزل هم الملك العطايا والمواهب وتصدق على الفقراء والمساكين وعم يكرامه سائر رعيته وأهل مملكته وأقام هو ودولته في نعمة وسرور ولذة وجور حتى أتاهم هازم اللذات ومفرق الجماعات، فسيحان من لا يفنيه تداول الأوقات ولا يعتره شيء من التغيرات ولا يشغله حال عن حال وتفرد بصفات الكمال والصلاة والسلام على إمام حضرته وخيرته من خليقته سيدنا محمد سيد الأنام ونضرع به إليه في حسن الختام [C.4/s. 339] (163)

2.2.1.2. Söylemin Tutarlılık Bağlantıları

BGM'deki tutarlılık bağlantıları aşağıdaki başlıklar çerçevesinde ele alınmıştır.

2.2.1.2.1. Sebeplilik bağlantısı (علاقة التعليق)

وقال اعف عني إكراماً لما أعتقتك، فقال العفريت: وأنا ما أقتلك إلا لأجل ما خلصتني [C.1/s.18] (164)

(164)'de görüldüğü gibi tümceler arası sebeplilik bağlantısı kurulmaktadır.

Sebeplilik bağlantısı aslında “bağlantı öğeleri” çerçevesinde işlenen nedensellik

ilişkisinden çok farklı değildir. Ancak o bölümde bağlaçlardan yola çıkılarak nedensellik konusu işlenmişti burada ise daha ziyade metindeki olaylar sırası ve metindeki bağlaç dışı yapılar göz önüne alınarak ilişkiler gözlenmeye çalışılmış tabii bağlaçlı örneklerle de uygun görüldüğünde ister istemez başvurulmuştur.

ثم قال للغلام والعبيد: قصدي أن أتفرج خارج المدينة وأروح نواحي القلبيونية وأبيت ثلاث ليال فلا يتبعني منكم أحد فإن عندي

ضيق صدر. ثم أسرع وركب البغلة [C.1/s. 65] (165)

فقال لهم العريف أنا أعلمكم شيئاً تقولونه له لما يجيء فيتوب عن الجيء للمكتب وذلك أنه إذا جاء غداً فاقعدوا حوله [C.1/s.

75] (166)

(165) ve (166)'ya bakıldığında ilkinde sonuç-neden, ikincisinde neden-sonuç ilişkisi kurularak sebeplilik bağlantısı kurulmuştur.

وكان له زوجة اسمها فاطمة ولقبها العرة، وما لقبوها بذلك إلا لأنها كانت فاجرة شرانية قليلة الحياء كثيرة الفتن وكانت حاكمة على

زوجها [C.4/s. 315] (167)

وقالت: يا ملك الزمان أن هؤلاء أولادك وقد تمنيت عليك أن تعتقي من القتل إكراماً هؤلاء الأطفال فأنت أن قتلتني يصير هؤلاء

الأطفال من غير أم ولا يجدون من يحسن تربيتهم من النساء. [C.4/s. 338] (168)

وقال: يا شهرزاد والله أني قد عفوت عنك من قبل يجيء هؤلاء الأولاد لكوني رأيتك عفيفة نقية وحررة نقية [C.4/s. 338]

(169)

Yine (167)'de sonuç-neden ilişkisi dikkat çekmektedir. (168) ve (169)'de tümceler arasında neden-sonuç bağlantısı kurulmuştur.

2.2.1.2.2. Açıklama Bağlantısı (علاقة التفسير)

فإن تصدقت علي بأن أكون عندك يكمل الحظ. قالت: نعم لكن الليلة ليلة جمعة ما فيها شيء إلا إن كان في غد بعد

الصلاة [C.1/s. 89] (171)

(171)'de alıntıda açıklama bağlantısından bahsedilebilir görünmektedir.

2.2.1.2.3. Özetleme ve Ayrıntılı Anlatım bağıntısı (علاقة الإجمال والتفصيل)

ثم أنه سل سيفه وضرب الاثنين فقتلهما في الفراش. [C.1/s.7] (172)

(172)'de metnin öncesi ile özetleme bağıntısı kurulduğunu söylemek mümkündür.

فتذكر الملك شاه زمان ما كان من أمر زوجته فحصل عنده غم زائد واصفر لونه وضعف جسمه

[C.1/s.7] (173)

(173)'de de metnin önceki kısmı, metnin sonunda biraz daha ayrıntılı olarak işlendiği görülür.

كيف كنت في هذا القمقم، والقمقم لا يسع يدك ولا رجلك فكيف يسعك كلك [C.1/s. 18] (174)

Yine (174)'de ayrıntılı anlatıma başvurulmuştur.

فلما نظر ذلك بهت وصار يقدم رجلاً ويؤخر أخرى وقال في نفسه هل هذا في المنام أو في البقطة وصار يحسح جبينه ويقول وهو

متعجب والله إن هذا مكان العروسة التي انجلت فيه علي، فإني كنت في صندوق [C.1/s. 82] (175)

(175)'e bakıldığında oldukça açık bir ayrıntılı anlatım dikkat çekmektedir.

فصرخ عليهم الجندي وقال: هذا حرامي سارق فعند ذلك أفقت ورأيت الناس يقولون: هذا الشاب مليح لم يأخذ شيئاً، فبعضهم

يصدق بعضهم يكذب وكثر القيل والقال [C.1/s. 91] (176)

(176)'de ayrıntılı işlenen bir olgunun sonunda özetlenmiş olduğunu söylemek mümkündür.

2.2.1.2.4. Özelleştirme ve Genelleştirme Bağıntısı (علاقة العموم والخصوص)

وقال لقد أغلظت بكلامي من جهة زواج الأولاد فليت ذلك لم يكن وما حصل ذلك إلا من قلة عقلي وعدم تدبري. [C.1/s.

66] (177)

(177)'de sorumluluğu tamamen kendi üzerine alarak bir özelleştirmeye başvurduğu söylenebilir.

2.2.1.2.5. Karşılaştırma Bağıntısı (علاقة المقارنة)

وقالا لبعضهما: إذا كان هذا عفريتاً وجرى له أعظم مما جرى لنا فهذا شيء يسلينا. [C.1/s.9] (178)

(178)'de karşılaştırma yapılarak iki olay arasında bağıntı kurulmuştur.

قالت لها أختها دنيا زاد: يا أختي أتمني لنا حديثك فقالت حباً وكرامة بلغني أيها الملك السعيد أن التاجر أقبل على الشيوخ وشكرهم

هنوه بالسلامة ورجع كل واحد إلى بلده وما هذه بأعجب من حكاية الصياد فقال لها الملك: وما حكاية الصياد [C.1/s. 16]

(179)

فقال الملك: يا شهرزاد إن هذه الحكاية عجيبة جداً، قالت أيها الملك ليست هذه بأعجب من حكاية علاء الدين أبو الشامات قال: ما

حكايته؟ [C.2/s. 79] (180)

ثم ابتدأ السندباد البحري بالكلام وقال: الحكاية الثالثة من حكايات السندباد البحري وهي السفرة اعلموا يا إخواني واسمعوا مني

حكاية فإنها أعجب من الحكايات المتقدمة قبل تاريخه [C.3/s. 13] (181)

Görüldüğü gibi (179), (180) ve (181)'de karşılaştırma yoluyla tümceler arasında kurulan bağıntılar dikkat çekmektedir.

Hem karşılaştırma yapılması hem de zaman zaman bir anlatının yarım bırakılması ya da bitirilmemesi okuyucuyu/dinleyiciyi meraklandırdığı gibi anlatılar/olaylar arasında sıralılık bağıntısı oluşturmaktadır. Bu da metnin tutarlı ve bütüncül bir yapıya kavuşmasını sağlamaktadır.

BGM'de anlatı metni olmasından dolayı güçlü tutarlılık bağıntılarının kurulmadığı görülmektedir.

2.2.2. BİNBİR GECE MASALLARININ ANLATI YAPISI

Metin incelemesinde en önemli konulardan biri de metnin türüne bağlı olarak bir incelemenin yapılmasıdır. Her metin türünün kendine has özellikleri bulunmaktadır. Bu özellikler göz önünde bulundurularak bir incelemenin yapılması önemlidir. Bu açıdan anlatısal bir metin olması hasebiyle BGM'nin anlatı yapısını ele almak yararlı olacaktır.

A) Anlatı Düzeyi ve Söylem Düzeyi

Giriş bölümünde belirtildiği gibi BGM çerçeve anlatı tekniğinin en başta gelen örnekleri arasındadır. BGM'nin anlatıları, başlangıç anlatısı, çerçeve anlatılar, iç-anlatılar ve bağlam dışı anlatılar olmak üzere dört grupta değerlendirilmektedir.

Başlangıç anlatısı iki hükümdar kardeşden Şehriyar'ın kardeşi Şahzaman'ı özleyip görmek istemesiyle başlar ve Şehriyar'ın Şehrazad ile evlenmesi ile biter. Bir halk anlatıcısının başlattığı BGM anlatıları evlilikten sonra hem bir kahraman hem bir hikâye anlatıcısı olarak Şehrazad tarafından binbir gece boyunca anlatılır.

BGM'lerde anlatıcı bakış açısı bir dış odaklayımdır. Ancak Şehriyar'ın anlatıyı başlatıp sözü iç-anlatı kahramanlarına bırakarak bir iç-odaklayım sağladığı da ayrıca dikkat çekmektedir.

Başlangıç anlatısını şöyle kesitlere ayırmak mümkündür:

- 1) Şehriyar'ın kendisi gibi hükümdar kardeşi Şahzamanı özleyip yanına çağırması,
- 2) Şahzaman'ın kardeşine gitmek için yola çıkınca karısı tarafından aldatılması ve Şahzaman'ın bunu yoldan bir ihtiyaç için tesadüfen dönüp fark etmesi üzerine karısını ölümle cezalandırması,
- 3) Şehriyar'ın karısı tarafından aldatılması,

- 4) Şehriyar ve Şahzaman'ın birlikte hem içlerinde düştükleri bu vartadan bir an olsun uzaklaşmak hem de dünyanın gidişatı hakkında haberdar olmak için yolculuğa çıkmaları,
- 5) İki kardeşin yolda devin karısıyla karşılaşmaları, aralarında yaşanan olaylar ve devin durumunun kendilerinin düştüğü durumdan daha kötü olduğunu görmeleri,
- 6) Şehriyar'ın memleketine dönmesi ve yaşadığı olaylar sonucu kadınlara düşman kesilmesi ve her gün bakire bir kızla evlenip ertesi gün onu öldürtme kararını alıp bunu uygulamaya başlaması, (Burada Şahzaman anlatıdan çekilmiştir ve ondan artık hiç bahsedilmez)
- 7) Memlekette neredeyse hiç kız kalmayınca Vezir çaresiz kalmış ve babasının ve ülkenin bu durumunu fark eden akıllı, kültürlü Şehrazad'ın risk alıp Şehriyar'la evlenmek istemesi,
- 8) Şehrazad'ın babasına evlilik kararındaki ısrarını belirtmesi ve bunun üzerine babasının kızına “çiftçinin eşek ve öküzle ilgili öyküsü”nü anlatması,
- 9) Şehrazad'ın Şehriyarla evlenip binbirgece süren anlatılarına başlaması.

Böyle giriş yapılan BGM, Şehrazad'ın ilk gece “Tacir ile İfrit'in anlatısını küçük kız kardeşi Dünyazad'ın planlı isteği üzerine hem hükümdar Şehriyar'a hem de Dünyazad'a anlatmasıyla başlar ve en son “Ayakkabıcı Maruf'un anlatısıyla sona erer.

- 10) BGM'lerin son kesiti şöyledir; Şehriyar'ın anlatılar boyunca Şehrazad'dan üç oğlu olmuştur. Şehrazad anlatılarını bitirmesi ve Şehrazad'dan çocuklar adına eman dilemesi. Şehriyar'a gelince onun aslında bu süre boyunca karısının onurlu, namuslu, akıllı ve temiz bir insan olduğu

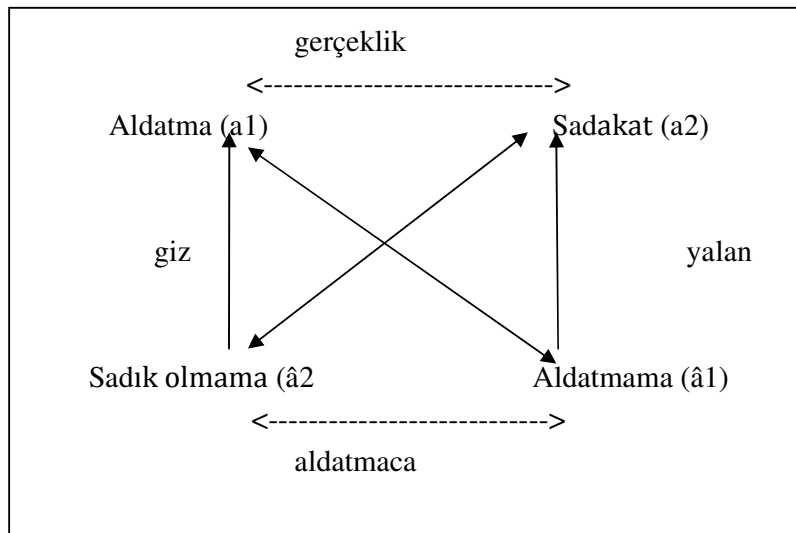
görmesi ve sonunda karısı Şehrazad'la 30 gün sürecek bir düğün dernek yaparak yeniden evlenmeye karar vermesi.

Şehrazad ile Şehriyar'ın Anlatısının İzlenesi

Şehrazad ile Şehriyar'ın Anlatısı			
Başlangıç Durumu	Edinç	Edim	Bitiş Durumu
Şehriyar kadınların hain olduğu görüşünde ve onlara düşmandır	Şehrazad'ın hem vezir babasını hem de toplumun kızlarını kurtarmak için Şehriyar'la evlenmeye kararı	Şehrazad'la Şehriyar'ın yarını hiç belli olmayan evlilikleri ve Şehrazad'ın uzun soluklu anlatısına başlaması	1001 gece süren anlatılar sonucu Şehrazad'ın Şehriyar'ın tezini çürütüp yeniden evlenmeleri

B) Mantıksal-Anlamsal Düzey

Şehriyar ile Şehrazad'ın anlatısı göstergebilimsel dörtgenle şöyle verilebilecektir:

Dörtgende Şehriyarla Şehrazad anlatının ana temasını oluşturan unsurlar arasında ki karşıtlık, çelişme ve içeme ilişkisi gösterilmeye çalışılmıştır. Bu dörtgen anlatının mantıksal yapısını göstermektedir. Anlatının başında yer alan aldatma (a1), anlatı süresince önce sadık olmama (â1)'e son olarak sadakat (a2) noktasına ulaşmıştır. Daha açık bir ifadeyle dörtgende aldatma imajının zihinden silinme ya da bu olgunun karşıtı olan sadakat olgusuna geçiş süreci verilmektedir. Anlatılar boyunca (a1) olumsuzlanarak (â1)'e geçilmiş sonra da (a2)'nin ortaya çıkması sağlanmıştır.

2.3. BİNBİR GECE MASALLARI'NIN YORUMLAMA DÜZEYİ

Bu bölümde, BGM'nin diğer metinlerle ilişkisine ve metinde çok bariz biçimde görülen bazı kültürel unsurlara yer verilecektir.

2.3.1. BİNBİR GECE MASALLARI VE METİNLERARASILIK

BGM, Arap hikâye anlatıcılığında zirve yapmış bir eser olarak karşımıza çıkmaktadır. Pek tabiidir masalların kendisinden önceki yapıtlardan, kendi döneminden ve öncesinden ve özellikle içinden süzülüp çıktığı toplum(lar)dan esinlenmiş olması, etkilenmesi ve beslenmesi. Bu bağlamda özellikle başlangıçtaki Hint ve İran etkisinden sonra, masalların Arap toplumu içinde 4 asır abartısız yazılı, 9. yüzyıldan 13. yüzyıla kadar hem sözlü - 9. yüzyılda kimi yazılı izlere rastlandığı sonra kaybolduğu göz ardı edilmezse - hem de kısmen yazılı dolaştığı/yeniden yazıldığı (üretildiği) göz önünde bulunulursa topyekun topluma ait bu yapının özellikle yeşerip büyüdüğü dönemine rastlayan eserlerle benzer unsurlar içerdiği görülmüştür. Giriş bölümünde değinildiği gibi İbn Batûta'nın (h. 703-779) seyahatnamesindeki bazı tesbitlerin BGM'nin anlatılarında yer almaktadır.

فأصبر فقد بلغت المنى فصر أخى وطاوع الجارية وحلق ذقنه وجاءت به إلى الصبية وإذا هو مخلوق الحاجبين والشاربين والذقن

ومحمر الوجه ثم فزعت منه ثم ضحكت حتى استلقت على قفاها [C.1/s. 102] (182)

“Terzinin Berber Kardeşleriyle İgili Anlatısı”nda yer alan (182)’de görüldüğü üzere “erkeğin kaşlarının, bıyıklarının ve sakallarının traş edilme” olgusunu dönemin bazı sufi adetleri arasında olduğuna dikkat çekmektedir (el-Mallâh, 1977: 128).

A) BGM'nin Başka Metinlerden Yaptığı Alıntı ve Göndergeler

أن المرأة منا إذا أرادت أمر لم يغلبها شيء كما قال بعضهم:

ولا تثق بعهودهن

لا تأمنن إلى النساء

متحذراً من كيدهن

بحديث يوسف فاعتبر

أخرج آدمًا من أجلهن [C.1/s.9] (183)

أو ما ترى إبليس

(183)'ye bakıldığında öncelikle başkasına ait bir şiir olduğu görülmekte yine Yusuf (a.s.) peygamber ile Adem (a.s.) peygamberin Kur'an-ı Kerim'deki kıssalarına gönderimde bulunmaktadır.

وقالوا: نقتل أخانا ويصير المال جميعه لنا، وزين لهم الشيطان أعمالهم فجاءوني وأنا نائم بجانب زوجتي ورموني في البحر [C.1/s.

(184) 14]

(184)'de ise 8/48 nolu ayetin “﴿زَيْنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ أَعْمَالَهُمْ﴾” hiç ayet olduğu belirtilmeden iktibas edildiği görülür.

بالله لا تفعلني فإن صاحب المثل يقول: يا محسنًا لمن أساء كفي المسيء فعله وهم إخوتي على كل حال [C.1/s. 14] (185)

(185)'de sözün başkasına ait olduğu başkasından alındığı ifade edilmiştir.

فلما رأى ذلك الوزير أن الملك قرب الحكيم رويان وأعطاه هذه الأنعام حسده عليه وأضر له الشر كما قيل في المعنى: ما خلا حسد

من حسد. وقيل في المعنى: الظلم كمين في النفس القوة تظهره والعجز يخفيه [C.1/s. 20] (186)

ثم إن الملك أرسل إلى الحكيم، فحضر وهو فرحان ولا يعلم ما قدره الرحمن كما قال بعضهم في المعنى:

وكل الأمور إلى الذي بسط الثرى

يا خائفًا من دهره كن آمنًا

ولك الأمان من الذي ما قدرا [C.1/s. 22] (187)

إن المقدر كان لا ينمحي

(186) ve (187)'ya bakıldığında sözcükleri ve yapısı farklı olsa da anlamı korunarak alıntı yapıldığına işaret edilmektedir.

وأنشد قول الشاعر:

فأوقعني نصحي بدار هوان

نصحت فلم أفلح وغشوا فأفلحوا

ذوي النصح من بعدي بكل لسان [C.1/s.23] (188)

فإن عشت فلم أنصح وإن مت فأنع لي

فإذا كنت أنا مسيئاً كن أنت محسناً، وفي الأمثال السائرة يا محسناً لمن أساء كفى المسيء فعله ولا تعمل عمل أمانة مع

عاتكة [C.1/s.23] (189)

وإن لم تحضره فأنت تقتل عوضاً عنه، فترل ييكي ويقول: من أين أحضره ولا كل مرة تسلم الحجره وليس لي في هذا الأمر حيلة

والذي سلمني في الأول يسلمني في الثاني [C.1/s. 63] (190)

ولكن أنت تريد أن تفعل معي على رأي الذي قال أن أردت أن تطرده فأجمل الثمن غالياً، وقيل أن بعض الناس قدم على بعض

أصحابه فقصدته في حاجة فعلى عليه الثمن. [C.1/s. 64] (191)

وقال الله في كتابه العزيز {والكاظمين والعافين عن الناس} وأنت معذور على كل حال وما أدري سبب عجلتك [C.1/s. 102]

(192)

فإن العجلة من الشيطان وهي تورث الندامة والحرمان وقد قال عليه الصلاة والسلام: {خير الأمور ما كان فيه تأن} [C.1/s.

103] (193)

فأخذها العجمي وناولها لنعمة، فلما رآها عرف خطها فرقع مغشياً عليه فلما أفاق فتح الورقة، فوجد مكتوباً فيها: من

الجارية المسلوقة من نعمتها المخدوعة في عقلها المفارقة لحبيب قلبها أما بعد. فإنه قد ورد كتابكم علي فشرح الصدر وسر

الخاطر وكان كقول الشاعر:

وورد الكتاب فلا عدمت أناماً كُتبت به حتى تضمخ طيباً

فكأن موسى قد أعيد لأمه أو ثوب يوسف قد أتى يعقوباً [C.2/s. 72] (194)

فاشتاقت نفسي إلى السفر والفرجة، وتشوقت إلى المتجر والكسب والفوائد والنفس أماراة بالسوء فهممت واشترت شيئاً كثيراً من

البضائع المناسبة لسفر البحر [C.3/s. 14] (195)

Görüldüğü gibi (188)-(195)'de şiir, atasözü, ayet ve hadis alıntıları yapıldığı dikkat çeker. Yapılan bu alıntı ve göndergelerle metnin kavramsal ve izleksel yapısı güçlendirilmiş olmaktadır. Giriş bölümünde belirtildiği gibi BGM'de yaklaşık bir beyitten otuz üç beyite kadar değişen irili ufaklı 1202 şiir ve az da olsa zaman zaman ayet ve hadislerle zenginleştirilmiş olması oldukça dikkat çekicidir.

B) BGM'den Etkilenen Bazı Çalışmalar

Dünya ve Arap edebiyatında BGM'nin karşılaştığı ilgi ve takdire mazhar olan başka bir eser görülmemiş ve roman, hikâye, masal, kısa hikâye hatta şiir olmak üzere çok farklı türde edebiyat ve sanat eseri etkisinde altında kalmıştır (Vettâr, 2001: 47).

BGM'nin, basımı yapıp dünyaya yayılmasından sonra (özellikle keyfi çeviri yaptığı yönünde ciddi eleştirilere maruz kalsa da) Galand'la birlikte başlayan etkisi daha rahat gözlemlenip belirlenebilmektedir.

Dünya edebiyatına mal olmuş ve BGM'yi hiç okumamış gelmiş geçmiş neredeyse hiçbir edebiyatçı yoktur denebilir. Orhan Pamuk en az üç kez okuduğundan bahsederken (Onaran, 2004: 13), Jorge Luis Borges, Walt Whitman gibi ünlü yazarların raflarında yerini aldığı ve okuma eyleminin tarihinden söz edilmek istendiğinde BGM'ye yer verilmeden geçilemediği görülmektedir (Manguel, 2004). Jorge Luis Borges'un Olağan Üstü Masallar (çev. Ergün Akça, 1993), Düşsel Varlıklar Kitabı (çev. Bora Komçez, 1992) adlı eserlerinde BGM'den yapılan alıntılar dikkat çekmektedir. (Onaran, 2004: 24).

BGM'nin ana izleğini oluşturan kadınların güvenilmez olduğuna dair en temel erkek ön yargısını Kemal Tahir'in romanlarında işlediği görülürken Orhan Pamuk ise Kara Kitap'taki masalların etkisini şu sözleriyle anlatır:

“BGM'de daha edebi olana, yüzlerce yıldır eskimeyen mantık oyunlarına, kılık kıyafet değiştirme, başkasının yerine geçme, saklanma gizlenme ayrıntılarına dikkat edip zevk aldım. Harun Reşid'in bir gece kılık değiştirip kendi benzerini, sahte Harun Reşid'i gizlice dikizlediği son derece çarpıcı hikâyeyi kendi romanım Kara Kitap'ta 1940'ların İstanbul'unun siyah beyaz filmlerinden çıkma havasıyla birleştirdim.” (Onaran, 2004:13-14).

Kemal Tahir, Orhan Pamuk gibi yazarlarımızın yanı sıra Orhan Veli, Behçet Necatigil, Hulki Aktunç gibi nice Türk yazar ve şairinin BGM’den etkilendiği bilinmektedir. Örneğin Orhan Duru, Şişe adlı öykü kitabında Binbir Gece’nin son gecesini Şah Şehriyar’ın ölümüyle bitirmiştir. (Onaran, 2004: 25).

BGM’nin İzleksenel Etkisi

BGM’nin ana izleği “kadanın sakadatsizliği” konusuna ek olarak diğer temel alt izleklerinin de edebi eserlerde etkisi görülmektedir. Mesela İtalyan yazarlarından İtalo Calvino, *Se una notte d’inverno un vi aggiatore* (Bir Kış Gecesi Eğer Bir Yolcu, çev. Ülker İnce, 1990) adlı romanında BGM’nin temel izleklerinden “yaşamın sürekliliği” ile “ölümün kaçınılmazlığı” konusunu ele aldığı görülmüştür (Onaran, 2004: 24).

BGM’nin Anlatı Tekniğinin Etkisi

BGM’nin çerçeve öykü tekniği, Geoffrey Chaucer’in *Canterbury Tales*’inde (Canterbury Öyküleri, çev. Nazmi Ağıl, yky, İstanbul, 1994) ve Giovanni Boccaccio’nun *Decameron*’u (çev. Rekin Teksoy, Oğlak, İstanbul, 1977, iki cilt) gibi eserlerde belli ölçüde kullanıldığı görülmektedir. Benzer biçimde O’Henry ile Edgar Allan Poe’nun Binbir Gece Masalları’ndan etkilenmiş ve Poe’nun, dönemindeki bilimsel gelişmeleri, Şehrazad’a masal biçiminde anlattırdığı “Şehrazad’ın Bin İkinci Masalı” (The Thousand and Second Tale of Scheherazade) adlı bir eseri dahi bulunmaktadır (Onaran, 2004: 20-23).

Günümüz dünya edebiyatının en ünlü romancılarından Marcel Proust’un “Kayıp Zamanın İzinde” adlı romanında Binbir Gece Masalları’nın anlatı tekniğinden yararlandığı belirtilirken Mısırlı romancı Necip Mahfuz, “ليالي ألف ليلة/ Arap Geceleri ve Günleri, 1982” adlı romanıyla; İngiliz yazar Antonia S. Byatt,

(Çeşmibülbülün İçindeki Cin, çev. Pınar Kür, 1994) adlı eseriyle BGM'den etkilenen önemli yazarlar arasında yer almışlardır. (Onaran, 2004: 24).

Akkoyunlu (1996) “Binbir Gece Masallarının Türk Masallarına Tesiri” adlı çalışmasında Türkçede çerçeve anlatı tekniğiyle yazılmış “Kır atı”, “Mücevher topu” Dünya güzeli” gibi altı masal tesbit etmiş olmakla birlikte BGM'nin Türk masallarını pek etkilemediği sonucuna varmış ve belirlenen bazı etkileri ise “kültürler arası alışveriş” çerçevesinde değerlendirmiştir. Diğer yandan yukarıda değinildiği gibi önde gelen çağdaş Türk edebiyatçılarının BGM'nin etkilerini bizzat itiraf etmektedirler.

BGM'nin etkisiyle 18. yüzyıldan itibaren başta Fransa'da olmak üzere batı romanlarına sıradan insanlar da konu olmaya başlamıştır. BGM'de şahların, halifelerin, zenginlerin ve toplum ileri gelenleri kadar dilencilerin, balıkçıların, dervişlerin, halkın sıradan insanlarına da yer verilmesi Fransızları şaşırtmış ve Victor Hugo Notre Dame'ın Kamburu'nda (Notre Dame de Paris) Qasimodo adlı kambur bir zangoç'u, Sefiller'de (Les Misérables) Jean Vajeau adlı bir kürek mahkumunu roman kahramanı yaparak batıda gelişecek bu yeni tutuma öncülük etmiştir (Onaran, 2004: 22).

BGM'nin etkisinden kendisini alamamış dünyaca ünlü ve önemli batılı yazarlardan biri de, neredeyse bütün eserlerinde BGM'nin etkisi görülen Fransız ihtilâlinin önemli fikir adamlarından Voltaire'dir: Safig ve Safoğlan gibi romanlarında bu etki rahatlıkla görülebilmektedir.

Yine Montesquieu'nin de İran Mektupları (Lettres Persanes) ve Yasaların Ruhu (Esprit des Lois) adlı eserlerinde yasalar ve toplumlar ilgili görüşlerini açıklarken BGM'den esinlendiği görülmektedir. Aynı şekilde Jonathan Swift'in Gulliver'in Gezileri'nde (Gulliver's Travels), Daniel Defoe'nun Robinson

Crusoe’da, Oscar Wilde’ın masal ve öykülerinde, Anderson ve Grimm Kardeşler’in masallarında BGM’den etkilendikleri dikkatlerden kaçmamaktadır (Onaran, 2004: 22).

Öte yandan BGM’nin şairler üzerindeki etkisi oldukça önemlidir. William Wordsworth ve Alfred Tennyson gibi İngiliz şairlerin, Amerikalı şair Henry Wadsworth Longfellow ve Danimarkalı şair Adam Oehlenschläger’in BGM’den etkilenecek çeşitli şiirler yazdığı bilinmektedir (Onaran, 2004: 22-23).

Bunların yanı sıra BGM’den esinlenilerek yazılmış çok sayıda kitap literatürde yerini almıştır. Öyle ki bu kitapların bazıları etkiden ziyade doğrudan taklit izlenimi vermektedir. Örneğin Fransız yazar Franz Toussaint, de Voyage du Califfe (Halife’nin Gezisi) 1927, Paris, adlı eserinde Harun Reşid’i; Catharine Hermany-Vieille, Le Grand Vizir de la Nuit, 1981 (Gecelerin Veziri)’inde vezir Cafer el-Bermeki’yi; André Miguel, de Sept Contes des Mille et Une Nuits, 1987 (Binbir Gece Masalları’nda Yedisi)’inde yedi anlatıyı yeniden yorumladıkları görülmektedir (Onaran, 2004: 23).

Mircea Eliade, Yaşlı Adam ve Bürokratlar (çev. Gamze Sarı, 200), adlı öyküsünde kahraman, ölümünü geciktirmek için cellada birbirine bağlı ilginç hikâyeler anlatır. (Onaran, 2004: 24).

“Kral Yunan’ın Veziri ile Hekimi Ruyân’ın Öyküsü”nde geçen kitap kitap yapraklarına sürülen zehirle öldürme motifinin Umberto Eco’nun, Il Nome della Rosa (Gülün Adı, çev. Şadan Karadeniz, 1986) adlı romanında büyük bir ustalıkla yer verildiği dikkat çeker. BGM’de bu bölüm şöyle işlenmektedir:

إن كان ولا بد من قتلي فأمهلي حتى أنزل إلى داري فأخلص نفسي وأوصي أهلي وحيراني أن يدفوني وأهب كتب الطب وعندي كتاب خاص الخاص أهبه لك هدية تدخره في خزانتك، فقال الملك للحكيم وما هذا الكتاب قال: فيه شيء لا يحصى وأقل ما فيه

من الأسرار إذا قطعت رأسي وفتحته وعددت ثلاث ورقات ثم تقرأ ثلاث أسطر من الصحيفة التي على يسارك فإن الرأس تكلمك وتجأوبك عن جميع ما سألتها عنه.

فتعجب الملك غاية العجب واهتز من الطرب وقال له أيها الحكيم: وهل إذا قطعت رأسك تكلمت فقال نعم أيها الملك وهذا أمر عجيب، ثم أن الملك أرسله مع المحافظة عليه، فتزل الحكيم إلى داره وقضى أشغاله في ذلك اليوم وفي اليوم الثاني طلع الحكيم إلى الديوان وطلعت الأمراء والوزراء والحجاب والنواب وأرباب الدولة جميعاً وصار الديوان كزهر البستان وإذا بالحكيم دخل الديوان ووقف قدام الملك ومعه كتاب عتيق ومكحلة فيها ذرور، وجلس وقال اتنوني بطبق، فأتوه بطبق وكتب فيه الذرور وفرشه وقال: أيها الملك خذ هذا الكتاب ولا تعمل به، حتى تقطع رأسي فإذا قطعتها فاجعلها في ذلك الطبق وأمر بكبسها على ذلك الذرور فإذا فعلت ذلك فإن دمها ينقطع، ثم افتح الكتاب ففتح الملك فوجده ملصوقاً فحط إصبعه في فمه وبله بريقه وفتح أول ورقة والثانية والثالثة والورق ما ينفتح إلا بمجهود، ففتح الملك ست ورقات ونظر فيها فلم يجد كتابة فقال الملك: أيها الحكيم ما فيه شيء مكتوب فقال الحكيم قلب زيادة على ذلك فقلب فيه زيادة فلم يكن إلا قليلاً من الزمان حتى سرى فيه السم لوقتته وساعته فإن الكتاب كان مسموماً فعند ذلك ترحل الملك وصاح وقد قال: سرى في السم [C.1/s.23-4] (196)

(196)'de görüldüğü üzere ölümünün kaçınılmaz olduğunu anlayan hekim, kendisiyle birlikte kralı da bir kitabın yaprakları arasına sürdüğü zehirle ölümü sürüklemiştir.

BGM'nin günümüz Arap edebiyatı üzerinde de ciddi etkileri sürmektedir.

Necip Mahfuz'un "Binbir Gece"nin Geceleri (ليالي ألف ليلة), Hanî er-Râhib'in Binikinci Gecesi (ألف ليلة وليلتان), Mubârek Rebî'in Zamanının Kameri/Ay Yüzlüsü (بدر فاجعة الليلة السابقة بعد), Vasînî el-E'rac'ın Suyun Kumu (رمل الماية) ve Binbir Gece Faciası (الألف vb. yapıtlar BGM'nin doğrudan etkisinin görüldüğü Arap dilindeki eserlerdir (Vettâr, 2001: 48).

Arap romancılarının BGM'den değişik biçimlerde etkilendiği görülmektedir. Kimi, masalların anlatı yapısını olduğu gibi kendi romanına yansıtırken kimisi de benzer konuları işleyip masallardaki motifleri kullanmıştır.

Necip Mahfuz'un Türkçeye "Arap Geceleri" diye çevrilen yapıtında BGM'nin anlatı yapısının etkisi dikkat çekicidir (Vettâr, 2001: 50):

رواية ليالي ألف ليلة	حكايات ألف ليلة وليلة
1. قصة صنعان الجمالي	حكاية التاجر والعفريت
2. جمعة الباطي	حكاية الصيد والعفريت
3. نور الدين ودنيازاد	حكاية قمر الزمان وبدور
4. مغامرات عجر الحلاق	حكاية حلاق بغداد
5. علاء الدين أبو الشامات	حكاية أبو الشامات
6. معروف الإسكافي	حكاية معروف الإسكافي

Yukarıdaki tabloya bakıldığında Mahfuz'un romanın yapısı BGM'nin yapısına ne kadar çok benzediği görülebilmektedir.

BGM'nin etkisinden kendini uzak tutabilmiş romancı, öykücü ve yazarın oldukça az olduğu söylenebilir. Araştırmalar BGM'nin etkisi edebiyatın yanı sıra resim, müzik, sinema gibi diğer sanat dallarında da ciddi etkisinin olduğunu göstermiştir (bkz. Onaran, 2004: 25-9).

2.3.2. BGM'DEKİ KÜLTÜREL UNUSURLAR

Bu kısımda metinde dikkat çeken bazı kültürel unsurlara yer verilecektir. BGM'de hurafeye dayalı ve gerçek dışı unsurlar bulunmakla birlikte toplumun zihin yapısını yansıtan unsurların da bulunduğu söylenebilir.

فوجدت ولدي الكبير يبكي ولم يكن له علم بما فعلت في أمه. فقلت له ما يبكيك فقال إني أخذت تفاحة من التفاح الذي عند أمي ونزلت بها إلى الزقاق ألعب مع إخواني وإذا بعد طويل خطفها مني وقال لي من أين جاءتلك هذه فقلت له هذه سافر أبي وجاء بها من البصرة من أجل أمي وهي ضعيفة واشترى ثلاث تفاحات بثلاثة دنانير فأخذها مني وضربني وراح بها فحفت من أمي أن تضربني من شأن التفاحة. فلما سمعت كلام الولد علمت أن العبد هو الذي افترى الكلام الكذب على بنت عمي وتحققت أنها قتلت ظلما ثم إني بكيت بكاء شديدا وإذا بهذا الشيخ وهو عمي والدها قد أقبل فأخبرته بما كان فجلس بجانبني وبكى ولم نزل نبكي إلى نصف الليل وأقمنا العزاء خمسة أيام ولم نزل إلى هذا اليوم ونحن نتأسف على قتلها، فبحرمة أجدادك أن تعجل بقتلي وتقتص مني. فلما سمع الخليفة كلام الشاب تعجب وقال والله لا أقتل إلا العبد الخبيث أدرك شهرزاد الصباح فسكتت عن الكلام المباح.

قالت: بلغني أيها الملك السعيد أن الخليفة اقسم أنه لا يقتل إلا العبد لأن الشاب معذور، ثم أن الخليفة التفت إلى جعفر وقال له أحضر لي هذا العبد الخبيث الذي كان سببا في هذه القضية وإن لم تحضره فأنت تقتل عوضا عنه

(197) [C.1/s. 63]

(197)'da bakıldığında aslında kesin bilgiye ulaşmadan gerçekleştirilen cinayet dikkat çeker. Ancak günümüzden farklı olarak yanlış içindeki bir yanlışın anlaşılması üzerine katil adalete kendiliğinden teslim olmaktadır. Anlatıdaki bu olayın yaşanıp ya da yaşanmadığını bilebilmek zordur ancak bir düşünce biçimini yansıttığından bahsedilebilir.

فبينما الأخوان يتحدثان في تلك الليلة: إذ قال الكبير يا أخي قصدي أن أتزوج أنا وأنت في ليلة واحدة فقال الصغير إفعّل يا أخي ما تريد فأني موافقك على ما تقول واتفقا على ذلك. ثم أن الكبير قال لأخيه إن قدر الله وخطبنا بنتين ودخلنا في ليلة واحدة ووضعنا في يوم واحد وأراد الله وجاءت زوجتك بغلام وجاءت زوجتي ببنت تزوجهما لبعضهما لأنهما أولاد عم فقال نور الدين يا أخي ما تأخذ من ولدي في مهر بنتك قال آخذ من ولدك في مهر بنتي ثلاثة آلاف دينار وثلاثة بساتين وثلاث ضياع فإن عقد الشاب

عقده بغير هذا لا يصح. [C.1/s. 64] (198)

(198)' ise doğu toplumlarında oldukça yaygın olan akraba evliliği ve ağır mehir olgusu görölmektedir.

(199) [C.1/s. 64] فانك تعلم أن الذكر أفضل من الأنثى

(199)'da o dönemde erkek çocuğunun kız çocuğuna nazaran daha değerli olduğunu gösteren bir değerlendirmede bulunmaktadır.

SONUÇ ve ÖNERİLER

1. SONUÇ

Söylem çözümlemesi, söylemler arasında yitip gitmek değil, söylemin hacmi ne kadar büyük, kapsamı ne kadar geniş olursa olsun söylemi tek bir sözceye indirgeyebilmektir. Bu açıdan, çalışmanın vardığı sonuçlar şöyle özetlenebilir:

Bu çalışma eskiyle yeniye birleştirmenin, günümüz dilbilim çalışmalarıyla klasik sözbilim ve gramer çalışmalarını bir potada işlemeye yönelik bir çabanın ürünüdür.

Seçtiği inceleme nesnelerinin odak noktası (**söylem**) gözetildiğinde bu konu alanının en uygun adı **söylembilim** olabilir. Söylembilimin çıkış ve varış noktası söylemdir. Dolayısıyla bir söylembilim çalışması **bütün-parça-bütün** ilkesiyle hareket etmektedir.

“Anlamalı bütünlerle bir metnin bütünlüğünün sağlandığı” görüşü, **bütüncül bir yaklaşımı** gözetken ve **nitel** bir özellik taşıyan bu çalışmanın, çıkış noktası olduğu gibi ulaştığı sonucu olmuştur. Başka bir deyişle bir metnin bütünlüğüne bütüncül bakış açısıyla anlamalı bütünlerin eklemlenmesiyle (**anlamalı bütünlerin düzenlenişinin gözlenmesiyle**) varılabilir.

Söylembilim çerçevesinde **anamlama sürecinin betimleme, çözümleme ve yorumlama** olmak üzere üç temel aşamadan oluştuğu ve sürecin okuma edimlerinde izlenmesinin yararlı olacağı kanısı olmuştur. Bu sürecin, özellikle yabancı dil eğitimi derslerinde takip edilmesi gerektiği görülmektedir. Bu aşamaların içerdiği unsurlar başlıca şunlar olmalıdır:

a) Söylemi Betimleme

Söylemin/metnin, küçük yapısını/yüzey yapısını oluşturduğu düşünülen bu bölümde, sesbilim, biçimbilim, sözdizim ve edimbilim verilerinden yararlanarak söylemin ses uyumunun sağladığı bağdaşıklık özelliklerinin (**ses uyumu bağdaşıklığı**) ve **sözdizimsel ve sözlüksel bağdaşıklığı**nın belirlenmesi gerçekleştirilir. Ayrıca bu çerçevede sözcüksel, kavramsal alanlarla (anlam alanlarıyla) sözcüklerin çağrışım alanlarının oluşturulması, **söylemin özel sözlüğünün ve anahtar kavramlarının** belirlenmesi yararlı olacaktır.

b) Söylemi/Metni Çözümleme

Söylemin büyük yapısını, kimi araştırmacılara göre derin yapısını oluşturan bu aşamada anlambilimin, edimbilimin ve mantık ilminin verilerinden yararlanılır. Söylemin/metnin **ana konusu ve izleği, alt konular ve izlekler** ve bunların birbiriyle olan bağlantılarının nasıl kurulduğu bu aşamada belirlenebilir. Bunun için **genelleştirme-özelleştirme, benzerlik-karşıtlık, özetleme-ayrıntılı anlatım, karşılaştırma** gibi söylemin başvurduğu ilişkiler belirleyici olur. Bununla birlikte **söylemin/metnin türüne, tipine** bağlı olarak ayrıca bir inceleme biçimine başvurulabilir. Örneğin anlatı söylemleri için geliştirilmiş oldukça ayrıntılı ve sistematik inceleme örnekçeleri bulunmaktadır.

c) Söylemi/Metni Yorumlama

Metnin başka metinlerle olan ilişkisinin incelendiği metinlerarasılıktan ve yazınsal eleştiri verilerinden yararlanıldığı aşama burasıdır. Aynı zamanda bu aşamada metnin durumsal bağlamının sağladığı verilere daha çok başvuru yapılabilmektedir. Yine okuyucunun farklı bakış açısından kaynaklanabilecek farklı anlama biçimleri bu aşamada ele alınabilir. Bu aşamada özellikle eski-yeni yorumbilim yaklaşımlarından yararlanılmalıdır.

Söylem çözümlemesi **söylemin** adından başlar. Dolayısıyla söylembilim çalışmalarında söylemin/metnin adı, **ilk cümlesi**, **ilk sözcüğünün** hatta **ilk harfinin** metni anlamada ipucu olabileceği ve bu açıdan bu unsurların hiç de göz ardı edilmemesi ve uçup gitmemesi gereken bilgilerdir.

Başta tümce üstü çalışmalar olmak üzere tüm dil çalışmalarının söylemlerinin çözümlemesinin gereği ortaya çıkmıştır.

Söylembilim çalışmaları çerçevesinde daha belirgin daha aydınlık kavramlar üzerinde araştırmaların/araştırmacıların uzlaşma ihtimali hep uzak mı olmalıdır? Hep söyleneduran “ortak akıl” kavramı gibi **ortak aklın ortak söylembilim kavramlarının** ihtiyacı doğmuştur. Bu çalışma hazırlanırken kavramsal bir bütünlük oluşturabilmek için zorluklarla yüz yüze gelinmiştir. Bunun en önemli sebebi düşüncenin inşa edileceği ortak aklın ürünü konu alanı kavramları **üstdil bütünü**nün olmamasıdır. Neredeyse her araştırmacının kendi kavramlarını geliştirdiği gözlenmiştir. Aynı anadil ve aynı dil ailesi çalışmalarında bir kavram birliği pek görülemezken buna batı ile doğuyu aynı potada işlemeye çalışmak ayrı bir zorluk oluşturmuştur. Saussure’in “genel dilbilim dersleri”yle başlattığı girişimine paralel olarak söylembilimin ortak aklın ürünü ortak kavramlarının geliştirilmesinin ihtiyacı görülmüştür. Tabii bu bir dil ailesinin kuramlarından geliştirilmiş kavramları başka dil ailelerine dayatmakla değil, diller arasındaki farklılıklar ve benzerlikler gözetilerek karşıtsal çözümlemeler yoluyla olabilecektir.

BGM’nin incelemesinin temel bulguları kısaca şunlardır.

a) BGM’nin Betimleme Düzeyi

Metnin bağdaşıklık yapısı incelendiğinde zamirler, işaret isimleriyle gerçekleştirilen gönderimin, sözcük ve sözcük gruplarının tekrarıyla gerçekleştirilen sözlüksel bağdaşıklığın dikkat çekici olduğu görülmüştür.

Neredeyse her anlatıya bir art gönderimde bulunularak başlanması ve Şehrazad'ın her gece anlatısına başlarken ve tamamladığında hep benzer sözcük gruplarıyla gerçekleştirdiği tekrarlar metnin bütünlüğünü sağlamıştır. Yine metinde anlatı başlarında kullanıldığı kadar yaygın olmasa da okuyucunun/dinleyicinin dikkatini çekmek için önemli konuların ya da olayların başında yine art gönderime başvurulduğu görülmüştür.

Metinde “durum zamiri” dışında zamirler çoğunlukla tek tek varlık ve nesnelere gönderimde bulunurken, işaret isimlerinden özellikle (ذلك)’nin ise daha ziyade olaylara, olgulara bir önceki metne gönderimde bulunduğu görülmüştür. Dolayısıyla BGM’de “durum adılı” ve (ذلك) işaret isiminin metinsel gönderim işlevi dikkat çekmektedir.

BGM’de başvuru eksiltili anlatımların ağırlıklı olarak metnin diyalog bölümlerinde yer aldığı görülmüş ve metnin genelinde anlatı metni olmasından dolayı eksiltili anlatımlara pek yer verilmemiştir. Metindeki değiştirim unsurlarının ise eksiltili anlatıma göre nispeten daha yaygın olduğu görülmüştür.

Masallarda sözlüksel bağdaşıklık çerçevesindeki tekrar olgusunun, eksiltili anlatım ve değiştirime göre oldukça güçlü olduğu görülmüştür. Sözcüklerin tekrarı kadar anlatılar arasında bağlantı kurmak ve kopukluğu önlemek amacıyla belli sözcük gruplarının tekrar edildiği dikkat çekmiştir. Ancak genelde sözlüksel bağdaşıklık olgusunun BGM’nin anlatı kısımlarından ziyade metin içinde yer alan şiirlerde daha belirgin olduğu dikkat çekmiştir.

Yine özellikle anlatı sonlarında karşılaştırma yoluyla önceki anlatının sonraki anlatıyla bağlantısının kurulduğu dikkat çekmektedir.

b) BGM’nin Çözümleme Düzeyi

BGM’de ana izleğinin kadının ihaneti ve aldatması üzerine kurulu olduğu görülmekle birlikte bu teze 1001 gece süren anlatılarda aşamalı olarak bir anti tez geliştirildiğini söylemek mümkündür.

“Her zaman yakınımızda dürüst, erdemli, sadık, onurlu ve namuslu birileri vardır.” Şehriyar bunu bin bir gece sonra kavrayabilmiştir. İnsanoğluna dürüstlük kavramı armağan edilmişse dürüst de vardır. Dürüst kavramı varsa dürüst, namus kavramı varsa namuslu vardır... BGM’nin öz cümlesi şudur: **“ey ademoğlu senin zihninde namus kavramı varsa namuslu da vardır.”** Metnin ana izleğinin örtük biçimde bu cümle üzerine kurulu olduğu söylenebilir.

BGM’nin, başlangıç anlatısı, ana anlatılar ve alt/iç anlatılar arasındaki bağlantıyı ustalıkla kurduğu ve anlatıların farklı konularını birbiriyle akıcı bir biçimde bağdaştırdığı gözlenmiştir. Anlatıların başarısı belki de, işlenen konular ve anlatılar arasındaki ustaca geçişler olmalıdır.

BGM’de mantıksal ve anlamsal yapısının oluşumunda açıklayıcı metinlerde başvurulduğu kadar olmasa da sebeplilik, açıklama, özetleme ve ayrıntılı anlatım gibi tutarlılık bağıntılarından yararlanıldığı görülmüştür.

Yine BGM’nin ana anlatısı üzerinde Greimas’in anlatı çözümlemesi yaklaşımı doğrultusunda inceleme yapılmıştır.

c) BGM’nin Yorumlama Düzeyi

Metinlerarasılık açısından bakıldığında BGM özellikle kendisinden önceki Arap ve doğu hikâye anlatıcılığının zirveye taşınmış bir ürünüdür. Dolayısıyla BGM, doğduğu çevreden beslenmiştir. BGM’de yaklaşık bir beyitten otuz üç beyite kadar değişen irili ufaklı 1202 şiir ve az da olsa zaman zaman ayet, hadis ve atasözleriyle anlatının zenginleştirilmiş olduğu görülmüştür. Bu şiir, atasözü, ayet ve hadis alıntıları, metnin kavramsal ve mantıksal yapısını güçlendirmiştir.

Diğer yandan BGM'nin kendisinden sonra ise doğuda ve batıda başta anlatı sanatı açısından –ister işlenen konu ve izlek bakımından olsun, isterse anlatım tekniği açısından olsun- doğrudan ya da dolaylı etkilemediği/esin kaynağı olmadığı yapının çok az olduğu tespitleri yapılmıştır.

2. ÖNERİLER

A) Alan Araştırmalarına Yönelik Öneriler

Bu çalışma sonucunda, söylembilim düzeyinde diller arası karşılıklı çözümlemelerin daha çok yapılmasının gereği belirmiştir. Bu çalışmaların, Türk dilci ve sözlük bilimcilerinin en önemli isimlerinden Kâşgarlı Mahmud'un (2006: 6), Halîl b. Ahmed el-Ferâhidî'nin (ö. 170/786-7) “Kitâbu'l-‘Ayn” adlı sözlüğünün sistematüğını inceleyip Arapçanın sözcük sınıflandırmasındaki terminolojisinden yararlanarak hazırladığı görülen ve hala değerini koruyan “Divânu-Luğâti't-Türk” (466/1072) adlı sözlük çalışmasındaki ruhun tekrar yeşermesine bir katkı sağlayabileceği düşünülmektedir.

Aynı şekilde Kâşgarlı Mahmut'la çağdaş diyebileceğimiz dönemde yaşamış Arap grameri, sözbilimi ve yorumbiliminin en önde gelen isimlerinden Orta Asya'nın Hârezm bölgesinin Zemahşer köyünden olan Ebu'l-Kâsım ez-Zemahşerî (ö. 538-1143)'nin eşsiz çalışmaları halen hazmedilememiş olması hatırlanmalıdır (Goldziher, 1993: 82-83). Söylembilim çalışmaları açısından bakıldığında, ilim çevrelerinde Araplara “Siz dilinizi bilmiyorsunuz ben size dilinizi öğreteyim” dediği hep hikâyecik olarak anlatılan ünlü Müslüman Türk bilgini ez-Zemahşerî'nin, Keşşâf adlı eserinde metin bağdaşıklık kavramı üzerinde durup metne bağdaşıklık açısından yaklaşan öncü isimlerden biri olduğu görülmüş ve onun söylembilim çalışmalarına ışık tutabileceği tespit edilmiştir.

Günümüz söylembilim çalışmalarına Arap dili sözbilim çalışmalarının ciddi biçimde katkısı olduğu/olacağı görülmektedir. Örneğin günümüz söylembilimcilerin ortaya attığı “sözlüksel bağdaşıklık/lexical cohesion” kavramı, sözbiliminin üç temel bölümünden bir olan metinlerde birlikte kullanılan sözcüklerin ses ve anlam ilişkilerinin incelendiği “Sözcükler Arasındaki Ses ve Anlam Bağdaşıklık” (علم البديع)

konusundan çok farklı değil hatta “sözlüksel bağdaşıklık” sözbilimin yüzyıllar önce geliştirmiş olduğu bu ilim karşısında eksik kalmıştır. Ancak burada dikkat edilmesi gereken nokta şurasıdır: Söylembilim çerçevesinde konuya metin inşası ve anlamlandırmaya süreci olarak bakılırken geçmişin mirası sözbilim (البلاغة) ve dalları bir tür “süsleme sanatı” olarak kabul edilip sanki asıl değil teferruat muamelesi görmektedir. Bu çalışma ile ortaya konmaya çalışıldığı gibi dil ve metin inceleme çalışmalarında sözbilimin birikiminden daha işlevsel biçimde yararlanmanın yollarından biri söylembilimsel bir bakış geliştirmek olabilir.

B) Dil Eğitime Yönelik Öneriler

Söylembilim düzeyinde yapılacak karşıtsal çözümlemelerin -özellikle Türkçe-Arapça arasındaki çalışmalar-Türk öğrencilerin Arapça öğrenmelerini kolaylaştıracağı düşünülmektedir. Bu açıdan yabancı dil öğrencilerinin özelde ise Arap dili öğrencilerinin Arapçada metin oluşum ve çözümleme süreçlerini daha bütüncül bir biçimde öğrenebilmeleri için lisans düzeyinde tümce üstü çalışmalar yaptırılmalıdır. Bu çalışmaların, adı “söylembilim” olabilecek bir ders altında yapılması uygun görünmektedir.

Geleneksel gramer çalışmaları çerçevesinde zamirler, işaret isimleri, bağlayıcı isimler, belirlilik takısı vb. konular oldukça ayrıntılı biçimde incelenmiş, bilimsel anlamda klasik dönem şiirleriyle ve Kur’ân’dan ayetlerle örneklendirilmek/delillendirmek suretiyle güçlendirilmiş ve bu çalışmalar, halen günümüz çalışmalarına kaynak teşkil etmektedir ve edecektir. Öte yandan bu çalışmaların durağan bir inceleme ve ağırlıklı olarak tümce düzeyiyle sınırlı olduğu görülür. Örneğin tümce üstü çalışmaların zamirler örneğinde ortaya koymaya çalıştığı şey daha önce belirtildiği gibi şudur:

Zamirler, tümce içindeki işlevlerine ek olarak metin içi ve metin dışı gönderimsel işlevlere sahiptir ve bu işlevler metni bağdaşık kılmaktadır. Bu düşünce ve bulgudan hareketle zamirlerin soyutlama yoluyla salt zamir olarak incelenmesine ek olarak “metinlerin bağdaşıklık oluşumuna yardım eden farklı ve en önemli işlevlerinden biri olan gönderimsel işlevlerine dikkat çekmektir. Zaten bilindiği üzere ne sözcüklerle ne de tümcelerle iletişim kurulmaktadır. İletişim bizatihi metinlerle/söylemlerle sağlanmaktadır. Dolayısıyla bu durum dil öğretimi/öğrenimi sürecinde hep göz önünde bulundurulmalıdır.

KAYNAKÇA

- ‘ATÎK, Abdu’l-‘Aziz. (1985). **‘İlmu’l-Bedî’**. Beyrut: Dâru’n-Nahdati’l-‘Arabiyya
- ‘AZZÂM, Muhammed. (2001). **en-Nassu’l-Ğâ’ib**. Dimeşk: İttihâdu’l-Kuttâbi’l-‘Arab.
- ‘İBÂDE, Muhammed İbrahîm. (2005). **Mu‘cemu Mustalahâtî’l-Nahv ve’s-Sarf ve’l-‘Arûz ve’l-Kâfiye**. el-Kâhire: Mektebetu’l-Êdêb.
- ‘İVAD, Omer Muhammed Ebu Hareme. (2002). **Nahvu’n-Nass, Dirâsetun Tatbîkiyye “Sûratu’l-Bakara Numûzecen”**. Utrûhatu’d-Doktûra. İrbid: Câmi’atu’l-Yermûk.
- AKÇATAŞ, Ahmet. (2001). **Dokuzuncu Hariciye Koğuşu Romanı Üzerine Bir Metin Dil Bilim İncelemesi**. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Denizli: Pamukkale Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- AKKOYUNLU, Ziyad. (1982). **Binbir Gece Masallarının Türk Masallarına Tesiri**. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- AKKOYUNLU, Ziyat. (1996). Binbir Gece Masallarının Türk Masallarına Tesiri. **PAÜ. Eğitim Fak. Derg.** Sayı:1, s.1-11. Denizli
- AKSAN, Doğan. (2007). Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim. Ankara: TDK.
- AKSAN, Mustafa, Aksan Yeşim. (1991). Metin Kavramı ve Tanımları. **Dilbilim Araştırmaları 1991**. Ankara: Hitit Yayınevi, s.90-104.
- AKTAŞ, Tahsin. (1994). Metin Oluşumunda Bağlaçların Yeri. **Türk Dili**. Sayı 505, Ocak. s. 53-64.
- AKTULUM, Kubilay. (2007). **Metinlerarası İlişkiler**. Ankara: Öteki Yay.

- al-BATAL, M. M. Adel. (1985). **The Cohesive Role of Connectives in Modern Expository Arabic Text**. Ph.D Thesis. The University of Michigan.
- al-WARRAKÎ, N., HASANEIN A. Taher. (1984). **The Connectors in Modern Standard Arabic**. Center for Arabic Studies American Universty in Cairo.
- ARİSTOTELES. (2000). **Retorik**. Çev. Mehmet H. DOĞAN. İstanbul: yky.
- AYDINKAL, Mehmet. (1995). **Metin İncelemesinde A. J. Greimas Yöntemi ve Bir Uygulama**. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- AYTÜR, Ünal. (1977). **Henry James ve Roman Sanatı**. Ankara: Dil veTarih-Coğrafya Fak. Yay.
- BARTHES, Roland. (1988). The Death of The Author. **Modern Criticism and Theory**. Lodge D. (Ed.). London: Longman.
- BAYRAV, Süheyla. (1998). **Filolojinin Oluşumu: Çağdaş Dilbilim-Eleştiri Sorunları**. İstanbul: Multilingual.
- BİRKALAN, A. Hande. (2004). The Thousand and One Nights in Turkish. **Fabula** 45 Heft 3/4. Walter de Gruyter Berlin.
- BROWN, G.&Yule, Geogerge. (1983). **Discourse Analysis**. New York: Cambridge University Press.
- BUHAYRÎ, Saîd Hasan. (1997). **‘İlmü Luğati’n-Nass: el-Mefâhîm ve el-İtticâhât**. Beyrût: Mektebetu Lubnân Nâşirûn.
- ÇAKIR, Cemal. (2004). Bağlam. **Felsefe Ansiklopedisi**. C. 2. (Ed. Ahmet CEVİZCİ). İstanbul: Etik

- ÇETİŞLİ, İsmail. (2004). **Metin Tahlillerine Giriş/2, Hikâye-Roman-Tiyatro**. Ankara: Akçağ.
- ÇEVİRME, Hülya. (1999). **Murathan Mungan'ın Hikâyelerinin Kültür Yapılarının Değerlendirilmesi ve Greimas Göstergebilim Metoduna Göre Yapısal Özelliklerinin İncelenmesi**. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- CHEN, Xiao Hong. (1997). **Contrastive analysis of Textual Coherence of American and Chinese college Students' Written Expositions**. Ph.D. Thesis. New Jersey: The State University of New Jersey.
- COŞKUN, Eyüp. (2005). **İlköğretim Öğrencilerinin Öyküleyici Anlatımlarında Bağdaşıklık, Tutarlılık ve Metin Elementleri**. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- de BEAUGRANDE, R. A.& Dressler, W. U. (1981). *Introduction to Text Linguistics*. London: Longman.
- de BEAUGRANDE, Robert. (1998). **en-Nassu ve'l-Hitâbu ve'l-İcrâ'**. (İngilizceden Arapçaya Çev. Temmâm HASSÂN). (et-Tab'atu'l-Ulâ). al-Kâhire: 'Âlemu'l-Kutub
- de MAN, Paul. (1989). **Göstergebilim ve Sözbilim (Sémiologie et rhétorique)**. (bkz. RİFAT, 1998b, s.238-239)
- DE SAUSSURE, Ferdinand. (1998). **Genel Dilbilim Dersleri**. Çev. Berke VARDAR. İstanbul: Multilingual.
- EBU DELV, Ahmed Muhammed Zîb. (2002). **Tahfîlu'l-Hitâbi'l-Cedelî fî'l-Kur'ân. Dirâsetun fî Lisâniyyâti'n-Nass**. Utrûhatu'd-Doktûra. İrbid: Câmi'atu'l-Yermûk.

- EBU ĞAZÂLA, İ., Hamad, 'A. H. (1999). **Medhal ilâ 'İlmi Luğati'n-Nass: Tatbîkât li-Nazariyye Robert de Beaugrande ve Wolfgang Dressler.** ((et-Tab'atu's-Sâniye). el-Hey'etu'l-Misriyye el-'Âmme li'l-Kitâb.
- EDU ZEYD, Nasr Hâmid. (2005). Mefhûmu'n-Nass, Dirâsetun fî 'Ulûmi'l-Kur'ân. ed-Dâru'l-Beyzâ: el-Merkezu's-Sâkâfuyyu'l-'Arabî.
- el-CÂHİZ, Ebu Osmân Amr b. Bahr. (2006). **el-Beyân ve't-Tebyîn.** C.1-3. Beyrut: el-Mektebutu'l-'Asriyye.
- el-CERRÂH, 'Abdu'l-Mehdi Hêşim Huseyn. (2002). **el-Hitâb ve Eseruhu fî Binâi Nahvi'n-Nass, Tatbîkun 'ala'l-Mu'allakâti's-Seb'a.** Utrûhatu'd-Doktûra. İrbid: Câmi'atu'l-Yermûk.
- el-CURCÂNÎ, Abdu'l-Kâhir. (2004). **Delâ'ilul-İ'câz.** Yay. M. Mahmûd ŞÂKÎR. El-Kâhire: Mektebetu'l-Hâncî.
- ELF LEYLE VE LEYLE. (ts.). **Elf Leyle ve Leyle.** C.1-4. (Haz. Belli değil). Beyrut: el-Mektebetu's-Şa'biyye.
- el-FAKÎ, Subhî İbrahim. (2000). **'İlmu'l-Luğati'n-Nassî Beyne'n-Nazariyye ve't-Tatbîk, Dirâsatun Tatbikiyye 'ala's-Suveri'l-Mekkiyye.** C. 1-2. el-Kâhire: Dâr Kibâ'
- el-ĞALÂYÎNÎ, Şeyh Mustafa. (1994). **Câmi'u'd-Durûsi'l-'Arabiyye, Mevsû'atun fî Selêti Eczâ'.**
- el-HÂŞİMÎ, es-Seyyid Ahmed. (t.s.), Cevâhiru'l-Belâğa fî'l-Ma'ânî ve'l-Beyân ve'l-Bedî'. Beyrût: Dâru'l-Cîl
- el-İSKENDERÂNÎ, Muhammed, (2006). **Elf Leyle ve Leyle.** C. 1-4. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî.

- el-KAZVÎNÎ, el-hatîb Celâladîn, (2004). **el-İzâh fî ‘Ulûmi’l-Belağa**. (Yay. Handâvî Abdu’l-Hamîd). el-Kâhire: Mu’essetu’l-Muhtâr.
- el-MALLÂH, Âbdu’l-Ğanî. (1977). Rihlatun Hazâriyye ve Lemahât Terâsiyye ‘Abre Elf Leyle ve Leyle. **alTurath alSha‘bi, The folklore Centre Ministry of Information**. No: 2, Vol. VIII, s. 127-146. Bağdat.
- el-MERÂĞÎ, Mustafa Ahmed. (2004). **‘Ulûmu’l-Belâğa, el-Beyân ve’l-Ma‘ânî ve’l-Bedî’**. Beyrut: el-Mektebutu’l-‘Asriyye.
- el-VEDÂ‘Î, ‘İsa Cevâd Fadl Muhammed. (2005). **et-Temâsuku’n-Nassî, Dirâsatun Tatbikiyye fî Nehci’l-Belâğa**. Utrûhatu’d-Doktûra. ‘Ammân: el-Câmi’atu’l-Urduniyye.
- er-RÂZÎ, Muhammed Fâhru’d-Dîn İbnu’l- ‘Allâme Diyâ’u’d-Dîn Omer (ts.) **Tefsiru’l-Kebîr ve Mefâtîhu’l-Ğayb**. Beyrût: Dâru’l-Fikr.
- ESED, Muhammed. (2002). **Kur’ân Mesajı, Meal-Tefsir**. Çev. Cahit KOYTAK ve Ahmet ERTÜRK. İstanbul: İşaret Yay.
- eş-ŞÂVUŞ, Muhammed. (2001). **Usûl Tahlîli’l-Hitâb fî’n-Nazariyyeti’n-Nahviyyeti’l-‘Arabiyye**. C. 1-2. Tûnus: el-Mu’essetu’l-‘Arabiyye li’t-Tevzî‘
- eş-ŞUVEYLÎ, Dâvud Selmân. (2000). **Elf Leyle ve Leyle ve Sihru’s-Serdiyyeti’l-‘Arabiyye**. Dimeşk: İttihâdu’l-Kuttâbi’l-‘Arab.
- es-SUYÛTÎ, Celâlu’d-Dîn Abdu’r-Rahmân. (1996). **el-İtkân fî ‘Ulûmi’l-Kur’ân**. C. 1-2. (Tah. Se’îd el-MENDÛB). Lubnân: Daru’l-Fikr.
- ez-ZEMAHŞERÎ, Mahmûd İbn ‘Omer. (ts.). **el-Keşşâf ‘an Hakâiki’t-Tenzîl**. Beyrut: Dâru’l-İhyâit-Turâsi’l-‘Arabî.
- ez-ZERKEŞÎ, Bedru’d-Dîn Muhammed b. Abdullah. (1977). **Burhan fî ‘Ulûmi’l-Kur’ân**. C. 1-4. Beyrut: Dâru’l-Ma‘rife.

- ez-ZİNÂD, el-Ezher (1993). **Nesîcu'n-Nass**. ed-Dâru'l-Beyzâ: el-Merkezu's-Sâkâfuyyu'l-'Arabî.
- FADL, Salâh. (1996). **Belâğatu'l-Hitâb ve 'İlmu'l-Nass**. al-Kâhire: eş-Şeriketu'l-Mısriyyetu'l-Âlemiyye li'l-Neşr.
- GENETTE, Gérard. (2003). **Hitâbu'l-Hikâye (Bahs fî'l-Menhac)**. Fr.dan Ar.ya Çev. Muhammed MU'TESİM ve diğ. el-Memleketu'l-Mağribiyye: Menşûrâtu'l-İhtilâf.
- GÖKALP, G. Gonca Alpaslan. (1997). Masaldan Romana Uzanan Çizgi : Masal ile Roman Arasındaki Ortaklıklar Üzerine Kuramsal Bir Deneme. **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, XIV, 1-2. s.119-129
- GÖKTEPE, Hasan. (1996). **Cohesive Devices in Reading**. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- GOLDZİHER, Ignace. (1993). **Klasik Arap Literatürü**. Çev. Azmi YÜKSEL&Rahmi ER. Ankara: İmaj Yayınları.
- GREIMAS, Algirdas Juilen. (1977). **Göstergebilim**. (bkz. RİFAT, 1998b, s. 298-303).
- GREIMAS, Algirdas Juilen. (1984). **İtalo Calvino'nun "Kitaplarımdan Birini Nasıl Yazım" Başlıklı Metni İçin Önsöz**. (bkz. RİFAT, 1998b, s. 304-307).
- GUIRRAUD, Pierre. (1994). **Göstergebilim**. Çev. Mehmet YALÇIN. Ankara: İmge.
- GÜNAY, V. Doğan. (2002). **Göstergebilim Yazıları**. İstanbul: Multilingual.
- GÜNAY, V. Doğan. (2003). **Metin Bilgisi**. İstanbul: Multilingual

- GÜVEN, Meriç. (1995). **Binbir Gece Masalları Üzerinde Motif Araştırması - Metin inceleme.** Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- HADDAWY, Husain. (1990) **The Arabian Nights.** Newyork: W.W. Norton.
- HALÎL, İbrâhim Mahmûd. (1990). **es-Siyâk ve Eseruhu fî'd-Dersi'l-Luğavî.** Utrûhatu'd-Doktûra. 'Ammân: el-Câmi'atu'l-Urduniyye.
- HALLIDAY, M.A.K., Ruqaiya HASAN. (1976). **Cohesion in English.** New York: Longman Group UK Limited.
- HASANEYN, Salâhu'd-Din Sâlih. (2005). **ed-Delâlatu ve en-Nahv.** (et-Tab'atu'l-Ûlâ). Mektebetu'l-Adâb.
- HASSÂN, Temmâm. (2001). **el-Luğa el-'Arabiyya: Ma'nâhâ ve Mebnâhâ.** ed-Dâru'l-Beyzâ: Dâru's-Sakâfa.
- HATTÂBÎ, Muhammed. (2006). **Lisâniyyât en-Nass: Medhal ilâ İnsicâmi'l-Hitâb.** (et-Tab'atu's-Sâniye). ed-Dâru'l-Beyzâ: el-Merkezu's-Sâkâfuyyu'l-'Arabî.
- HELİMOĞLU Yavuz, Muhsine. (2002). **Masallar ve Eğitimsel İşlevleri.** Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- İBN BATÛTA, (2002). **Rihlatu İbn Batûta.** (Yay. Talâl HARB). Beyrut: Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye.
- İBN CİNNÎ, Ebu'l-Feth Osmân. (1999). **el-Hasâ'is.** C. 1-3. (Tah. Muhammed Alî en-NECCÂR).
- İBN HİŞÂM, Ebu Muhammed Abdullah Cemâlu'd-Dîn b. Yûsuf b. Ahmed İbn Abdullah. (2005). **Muğnî'l-Lebîb 'an Kutubi'l-E'ârîb.** C. 1-2. (Tah. Muhammed Muhyi'd-Dîn ABDU'L-HAMÎD). Beyrût: el-Mektebutu'l-'Asriyye.

- İŞLER, Emrullah. (2001). **Çokanlamlılık, Anlam Daralması ve Kur'ân'ın Türkçe Çevirilerinde Yapılan Yanlışlar**, Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fak. Kur'ân ve Dil- Dilbilim ve Hermenötik- Sempozyumu 17-18 Mayıs 2001, s. 385-397. Erzurum
- İŞSEVER, Selçuk. (1995). **Türkçe Metinlerdeki Bağlantı Ögelerinin Metinbilim ve Kullanımbilim Açısından İşlevleri**. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- İSTİTİYYE, Semîr Şerîf. (2003). **Menâzil'ur-Ru'ya**. 'Ammân: Dâr Vâ'il li'n-Neşr.
- KARAMAN Hayrettin ve diğ. (haz.) (2007). **Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâlî**. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- KARATAŞ, Yusuf. (2008). Metindilbilim ve Yabancı Dil Olarak Arapça Öğretimi. **Türkiye'de Yabancı Dil Eğitimi Ulusal Kongresi Bildirileri. 22-23 Kasım 2007**. s. 554-561. Ankara: Gazi Eğitim Fakültesi.
- KÂŞGARLI, Mahmut. (2006). **Divânu-Luğâtî't-Türk**. C.1, (Çev. Besim ATALAY). Ankara: TDK Yay.
- KHALÎFÂT, Sahban. (2004). **The Logical&Linguistic Analysis Methodology in The Arab Islamic Thought (Theory&Application)** Volme 1. Amman: University of Jordan
- KIRAN, A. Eziler, Kıran, Zeynel. (2003). **Yazınsal Okuma Süreçleri**. (2. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık
- KÖPRÜLÜ, M Fuat. (2004). **Türk Edebiyatı Tarihi**. Ankara: Akçağ.
- KORKMAZ, Zeynep. (2007). **Gramer Terimleri Sözlüğü**. Ankara: TDK Yayınları.
- KRİSTEVA, Julia. (1972). **Göstergeçözüm**. (bkz. RİFAT, 1998b, s. 219-221).

- MAHDÎ, Muhsin. (1984). **The Thousand and One Nights, From The Earlist Known Sources**. Leiden: E.J. Brill.
- MAHDÎ, Muhsin. (1995). **The Thousand and One Nights**. Leiden: E.J. Brill.
- MANGUEL, Alberto. (2004). **Okumanın Tarihi**. (3. Baskı). Çev. Füsun ELİÖĞLU. İstanbul: yky.
- MEHDÎ, Muhsin. (1974). Mazâhiru'r-Rivâye ve'l-Muşefehe fî Usûl "Elf Leyle ve Leyle. **Mecelletu Ma'hadi'l-Mahtûtâtî'l-'Arabiyye**. c. 20/1, s. 125-144. el-Munazzamatu'l-'Arabiyye li't-Terbiye ve's-Sekâfe ve'l-'Ulûm.
- MENDOZA, Günfer. (1998). **A New Outlook to The Reading Texts Used in State Senior Schools in Turkey in Terms of "Cohesion"**. Yayınlanmamış Doktora Tezi Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- MORAN, Berna. (1994). **Edebiyat Kuramları ve Eleştiri**. (9. Basım). İstanbul: Cem Yayınevi.
- NEJAD, Farhad Ghorban Dordi. (2002). **Evaluating The Readng Activities on The Basis of Cohesion and Suggesting Activities Reflecting Textual Unity for "A Preparatory English Course Book One and Two" Used by The Ministry of Educaiton and Training of Iran**. Yayınlanmamış Doktora Tezi Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- OKUROWSKÎ, Mary Ellen. (1986). **Textual Cohesion in Modern Standard Chinese**. Ph.D. Thesis. Washington: Georgetown University
- ONARAN, Alim Şerif. (Fr.dan Çev.). (2004). **Binbir Gece Masalları**. c.1/1-4/2. (7. Baskı). İstanbul: yky.

- PAKKAN, Gülsev. (1991). **a Text Linguistic Approach to the Analysis of Turkish Literary Narratives with Emphases on Coherence**. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- PALMER, Frank Robert. (2001). **Semantik, Yeni Bir Anlam Projesi**. (Çev. Ramazan ERTÜRK). Ankara: Kitâbiyât.
- PEPESÖYLER, Ferda. (2001). **Binbir Gece Masalları Esat Efendi Nüshası (dilbilgisi özellikleri-metin-dizin)**. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- PINAULT, David. (1986). **Stylistic Features in Selected Tales From “The Thousand and One Nights”**. Ph.D. Thesis University of Pennsylvania
- PINAULT, David. (1992). **Story-Telling Techniques in The Arabian Nights**. Leiden: E.J.Brill.
- PROPP, Vladimir. (1985). **Masalın Biçimbilimi**. (Çev. Mehmet RİFAT-Sema RİFAT). İstanbul
- RAMADAN, Saleh Mustafa Sa‘d. (2003). **Cohesion in Written Works of The Twelfth Grade Students of Literary and Scientific Streams at State Secondory Schools in Jordan**. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- RİFAT, Mehmet. (1998a). **XX. Yüzyılda Dilbilim ve Göstergebilim Kuramları 1. Tarihçe ve Eleştirel Düşünceler**. İstanbul: YKY.
- RİFAT, Mehmet. (1998b). **XX. Yüzyılda Dilbilim ve Göstergebilim Kuramları 2. Temel Metinler**. İstanbul: YKY.

- SAID, Hanan Asa'd Abdel-Kerim, (1988). **The Cohesive Role of Reference, Substitution and Ellipsis in Two Genres of Modern Literary Arabic.** Ph.D. Thesis. Texas A&M University.
- SAKAOĞLU, Saim. (1999). **Masal Araştırmaları.** Ankara: Akçağ
- SARAÇ, M.A. Yekta. (2007). **Klasik Edebiyat Bilgisi, Belâgat.** İstanbul: 3FYayınevi.
- SAVRAN, Nurdağ. (1997). **Ömer Seyfettin'in Hikâyelerinin Kültür Yapılarının Değerlendirilmesi ve Greimas Göstergebilim Metoduna Göre Yapısal Özelliklerinin İncelenmesi.** Yayınlanmamış Doktora Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ŞENÖZ, Canan Ayata. (2005). **Metindilbilim ve Türkçe.** İstanbul: Multilingual.
- SİBEVEYH, 'Amr b. 'Osmân b. Kanber. (2004). **el-Kitâb.** C. 1-5. (Tah. Abdu's-Selam Muhammed HARUN). el-Kâhire: Mektebetu'l-Hancî.
- TANTÂVÎ, Muhammed Seyyid. (1990). **Mu'cemu 'Îrâbi Elfâzi'l-Kur'ânî'l-Kerîm.** Dâru'l-Fıkh
- TAYLAN, Necip. (1996). **Mantık, Tarihçesi ve Problemleri.** İstanbul: İFAV.
- TEZEL, Naki. (1968). Türk Halk Edebiyatında Masal. **Türk Dili Dergisi Türk Halk Edebiyatı Özel Sayısı.** Ankara. C. XIX. S.207. s. 448.
- TOR, Gülseren. (1994). **Elf leyletin ve leyle hikâyelerinde cümle metin-inceleme.** Yayınlanmamış Doktora Tezi. Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- TÜLÜCÜ, Süleyman. (2004). Binbir Gece Masalları Üzerine. **Atatürk Ün. İlahiyat Fak. Dergisi.** Sayı: 22, s. 1-53. Erzurum

- UÇAN, Hilmi. (2002). **Yazınsal Eleştiri ve Göstergebilim**. İstanbul: Perşembe Kitapları
- ÛKÂN, Omar. (2001). **al-Luğa ve'l-Hitâb**. Beyrût: Afrîkiyya eş-Şark.
- ÛLKÛ, Güler. (1984). **Cohesive Devices in Reading Comprehension**. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ortadoğu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ÛLKÛ, Güler. (1992). **A Textual Analysis of News in the Turkish Press**. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ÛNVER, Mustafa. (1996). **Kur'ân'ı Anlamada Siyâkın Rolü**. Ankara: Sidre
- UZUN, Leylâ Subaşı. (1995). **Orhon Yazıtlarının Metindilbilimsel Yapısı**. Ankara: Simurg Kitapçılık ve Yay.
- VAN DİJK, Teun A. (1973). **Metindilbilim (La linguistique textuelle)**. (bkz. RİFAT, 1998b, s.190-192).
- VAN DİJK, Teun A. (2000). **an-Nassu ve es-Siyâk. İstiksâ'u-l-Bahs fi el-Hitâbi'd-Dalâli ve et-Tedâvuli**. İngilizceden Arapçaya Çev. Abdu'l-Kâdir KANİNİ. Beyrut: Afrîkiyya eş-Şark.
- VARDAR, Berke ve diğ. (1998). **Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü**. İstanbul: ABC Kitapevi.
- VETTÂR, Muhammed Riyâd. (2001). **İstilhêmu'l-Turâs fî'r-Rivâyeti'l-'Arabîyyeti'l-Hadîse**. Risâlatu'd-Doktûra. Haleb: Câmi'atu Haleb.
- WELLEK, R.& Warren A. (1983). **Edebiyat Biliminin Temelleri**. (Çev. Ahmet Edip UYSAL). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

YAKTÎN, Saîd. (2005). **Tahlîlu'l-Hitâbi'r-Rivâi (ez-Zemân- es-Serd-et-Teb'îr).**

Beyrût: el-Merkezu's-Sekâfiyyu'l- 'Arabî.

YURDATAP, Selami Münir. (Çev.). (2003). **Binbir Gece Masalları.** C. 1-2

İstanbul: Doruk Yayımcılık.

ZEVÎŞ, Nebîle. (2003). **Tahlîlu'l-Hitâbi'l-Serdî fî Dav'i'l-Menheci's-Simyâ'î.** el-

Memleketu'l-Mağribiyye: Menşûrâtu'l-İhtilâf.

EK : TERİMLER DİZİNİ

Terimler dizini hazırlanırken Vardar (1998), Korkmaz (2007) ve ‘İbâde (2005) gibi araştırmacıların terim sözlüklerinden yararlanılmış olmakla beraber daha ziyade konu alanı incelemesi esnasında tespit edilen terimlerin yaygın kullanımları tercih edilmeye çalışılmıştır. Türkçede hiç karşılığı olmayan/kullanılmayan ya da “çeviri yazı”yla Türkçeleştirildiği düşünülen Arapça terimler için yeni karşılıklar önerilmiştir.

Açıklayıcı	Appositive	البدل، التبيين والترجمة
Açıklayıcı bağlama	Explanatory apposition	عطف البيان
Açıklama	-	علم البيان
Alımlama	Reception	التلقي
Amaçlılık	Intentionality	القصدية
Anlatı	Narrative	السرد-خطاب الحكاية-القصة
Anlatı metni	Narrative text	النص القصصي
Anlatı/ım	Narration	السرد-الحكي
Art Gönderim	Cataphoric Reference	الإحالة البعدية
Bağdaşıklık, uyumluluk, bağlaşıklık	Cohesion	الاتساق، التماسك، السبك، التضام
Bağımsal Dilbilgisi	Dependency Grammar	قواعد التبعية
Bağlam	Context	السياق

Bağlama	-	العطف، الوصل
Bağlamsal Sözdizim	-	علم المعاني
Bağlantı ögeleri	Conjunctions	أدوات الربط
Belirlilik takısı	Definite article	أداة التعريف
Biçimbilim	Morphology	الصرف، علم الصرف
Bildirme kipi	İndicative	الخير - صيغة الخبر
Bilgilendiricilik	Informativity	الإعلامية
Büyük Yapı	Macro structure, Global Structure	البنية الكبرى
Çıkarım	İnference/Deduction	استنباط - استخراج
Değiştirim	Substitution	الاستبدال
Deyişbilim, Biçembilim	Stylistics	الأسلوبية
Dilbilgisel Ulam	Categorial Grammar	المقولة النحوية
Dizimsel Bağntı (yatay bağntı)	Syntagmatic Relation	العلاقة الأفقية
Dizisel Bağntı	Paradigmatic Relation	العلاقة الرأسية، العنصر الاستبدالي
Duruma uygunluk	Situationality	الموقفية
Edimbilim	Pragmatics	التداولية - علم المقامية
Eksiltili anlatım	Ellipsis	الحذف
Eş dizimlilik	Collocation	المصاحبة - التضام - المناسبة

Gönderim	Reference	الإحالة
Hikâye/Öykü	Story	القصة-الحكاية
Kabul edilebilirlik	Acceptability	القبولية
Kanıtlayıcı Metin	Argumentative text	النص الجدلي
Konu	Theme	الموضوع المؤثر، المبتدأ
Konu	Topic	المحور، الموضوع، المعهود
Küçük yapı	Micro structure	البنية الصغرى
Masal	Tale-Story	الحكاية-الأسطورة
Metin Dışı Gönderim	Exophoric Reference	الإحالة المقامية
Metin İçi Gönderim	Endophoric Reference	الإحالة النصية
Metindilbilim	Textlinguistics	لسانيات النص، لغويات النص، نحو النص، علم لغة النص، علم اللغة النصي
Metinlerarasılık	Intertextuality	التناص
Metinsellik	Textuality	النصية، النصانية
Odak	Focus	البؤرة
Öğretici Metin	Didactic text	النص التعليمي
Ön Gönderim	Anaphoric Reference	الإحالة القبلية
Ses Uyumı Bağdaşıklığı, Eş seslilik/Eş adlılık	Homonym	الجناس

Söylem	Discourse	الخطاب
Söylem Çözümlemesi	Discourse Analysis	تحليل الخطاب، التحليل الخطابي
Söylembilim	-	علم الخطاب
Söz edim , Söz eylem	Speech act	الحدث الكلامي - الأفعال الكلامية
Sözbilim	Rhetoric	البلاغة، الخطابة
Sözce	Utterance- statement	القول - المنطوق اللغوي - العبارة - الملفوظ
Sözceleme	Enunciation	التلفظ
Sözcükler Arasındaki Ses ve Anlam Bağdaşıklığı	-	علم البديع
Sözcüksel bağdaşıklık	Lexical cohesion	الاتساق المعجمي
Sözdizim, (tümce bilim)	Syntax	النحو، التركيب
Tasarlama kipi	Optative	الإنشاء - صيغة الإنشاء
Tekrar	Reiteration-repetition-recurrence	التكرير - التكرار - البناء
Tutarlılık , bağdaşıklık	Coherence	الانسجام - الحيك - الاتساق - الالتحام - التلاحم - التقارن